

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Малишева Оксана Василівна

УДК 351:35.072.1:323.2

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА У РЕГУЛЮВАННІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування

Галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О. В. Малишева

Науковий керівник – Куц Юрій Олексійович, доктор наук з державного управління, професор

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Малишева О.В. Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. – Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2026.

У дисертаційному дослідженні наведено розв’язання актуального науково-практичного завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретичних положень і визначенні практичних рекомендацій із удосконалення взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку в Україні. Що дало можливість сформулювати відповідні теоретичні положення, висновки, пропозиції і рекомендації.

На основі аналізу науково-теоретичної бази за обраною тематикою дослідження узагальнено теоретико-методологічні підходи до осмислення категорії громадянського суспільства у вимірах публічно-управлінського дискурсу. Зазначається, що концепт громадянського суспільства є одним із базових у розумінні взаємовідносин влади та суспільства. Переважно під поняттям громадянського суспільства теоретики мають на увазі сфери суспільного життя, які є незалежними від держави, але, разом з тим, функціонують в організаційно-правових межах, визначених державою. Концепт громадянського суспільства акумулює в собі ідею відносин індивіда та влади, суспільства та держави. Показано, що періодом формування концепцій громадянського суспільства стала епоха Нового часу. Це пов’язано з тим, що тривалий час поняття держави та суспільства сприймалися в якості єдиного цілого. Починаючи з періоду Нового часу здійснюється чітка концептуальна

демаркація між термінами держави та суспільства, чому, зокрема, сприяли ідеї природного права, суспільного договору, розділення гілок влади тощо.

Розглянуто роль інститутів публічної влади і громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку. Констатовано, що у сучасному публічно-управлінському дискурсі можна виявити велику кількість теоретичних узагальнень, а також визначень дефініції «публічна влада». Публічна влада проявляється в публічному просторі, який виконує низку вельми важливих функцій. Зокрема, мова йде про періоди кризових ситуацій щодо підтримки життєздатності територіальної громади. Саме в такі періоди набуває важливості соціальна взаємодія. Публічна влада є цілісною системою, що включає як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування. Здійснення управління органами публічної влади стосується суспільно значущих справ. Задля ефективної реалізації публічної влади набуває важливості широке залучення до формування відповідних політик структур громадянського суспільства. Публічна влада є легальним процесом взаємодії у владно-управлінському полі політичних інститутів, структур громадянського суспільства, різних груп інтересів, представників еліти тощо. Означений процес взаємодії різних структур здійснюється в ході формування публічної політики та її реалізації. На підставі чого аргументовано, що високий рівень соціального капіталу у суспільстві здатний сприяти тісній взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку, стаючи чинником для забезпечення системи національної стійкості, особливо за наявності кризових умов у соціумі. Запропоновано власне визначення дефініції соціального капіталу, як комплексу неформальних цінностей, норм, традицій, які забезпечують довіру між людьми, сприяючи їхньому об'єднанню для реалізації спільних ініціатив

Зазначено, що суспільні інститути здатні формувати структури людської взаємодії, завдяки яким відбувається зменшення невизначень в різних сферах буття соціуму. Особливістю інститутів публічної влади є їхня узаконеність, вони є організаційно упорядкованими, мають чітку структурованість. Ці інститути характеризуються тим, що чітко регламентованим у законодавчому полі є їхнє

суспільне призначення. Їхня діяльність зорієнтована на задоволення потреб та інтересів суспільства. Під інститутами громадянського суспільства переважно розуміють суб'єктів громадської взаємодії. Означені суб'єкти є наділеними відповідними правами та обов'язками, що пов'язані із захистом та із реалізацією їхніх легітимних інтересів. Важливо, що ці суб'єкти громадської взаємодії під час своєї діяльності формують відповідні суспільні відносини. Такі відносини зорієнтовані на розбудову структур громадянського суспільства. Окрім того, ці суспільні відносини спрямовані на участь структур громадянського суспільства в питаннях управління державними справами.

З'ясовано, що під поняттям регіонального розвитку маються на увазі трансформації у функціонуванні регіональних систем, яким притаманний якісний та закономірний характер. Означені трансформації носять об'єктивний характер. Об'єктивність характеру трансформацій у функціонуванні різноманітних регіональних систем характеризується двоєдиністю сутності природи розвитку. По-перше, мова йде про керовані організаційні процеси. По-друге, мова йде про процеси самоорганізації. Зазначено, що під регулюванням регіонального розвитку слід розуміти відповідне спрямування публічно-управлінських процесів, метою якого є впорядкування системи регіонального розвитку на основі визначених інститутами влади норм та правил.

Сфокусовано увагу на виявленні специфіки взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах процесу демократизації в методологічному контексті. Аргументовано, що у розумінні проблематики демократії чітко відстежуються впливи теорій європейсько-континентального типу мислення та англосаксонського типу мислення. Ці два типи розуміння корелюють із підходами до моделей місцевого самоврядування: громадівська модель є продуктом англосаксонської політико-соціальної традиції, а коріння державницької моделі відстежуються в європейсько-континентальних політико-соціальних концепціях. Тобто, у рамках теорій європейсько-континентального штибу була закладена державницька традиція у розумінні місцевого самоврядування, коли стало вважатися, що місцеве самоврядування – це

компонента державного управління. Кардинально інша ситуація спостерігалася у розумінні суті місцевого самоврядування з точки зору громадівської теорії місцевого самоврядування (англосаксонська традиція), де вважається, що пріоритетом є самостійна діяльність індивідів стосовно вирішення проблемних питань місцевого значення.

На основі аналізу проблематики цифрових технологій в контексті взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства в управлінні регіональними розвитком, зазначено, що цифрові технології здатні сприяти розвитку громадянського суспільства, якщо його представники є інформованими щодо суті мережевих комунікацій між інститутами влади та суспільством. Основна мета цифрових технологій полягає не просто в тому, щоб зробити їх простішими або зручнішими для різних спільнот, а в тому, щоб оптимізувати громадянський активістський потенціал суспільства, його здатність ефективно та справедливо вирішувати проблеми, з якими стикається.

Удосконалено підхід щодо виявлення пріоритетних напрямів досліджень у сфері індексування стану демократії рядом відомих міжнародних організацій: Freedom House (Дім Свободи); Democracy Index («Індекс демократії»); Індекси глобального стану демократії (Global State of Democracy – GSoD); Індекс «Різновиди демократії» (Varieties of Democracy – V-Dem); Індекс відкритості уряду WJP (World Justice Project); Індекс трансформації Бертельсманна (Bertelsmann Transformation Index – BTI). Який полягає в тому, що задля аналізу взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства в управлінні регіональним розвитком в Україні найоптимальнішими є дослідження Індексу трансформації Бертельсманна, в рамках якого здійснюється ґрунтовний аналіз демократичних трансформацій на трьох взаємопов'язаних рівнях: політичні (демократичні) трансформації, економічні трансформації, державне врядування (управлінський статус).

Доведено, що в умовах правового режиму воєнного стану в Україні відбулися суттєві трансформації у взаємовідносинах між інститутами публічної влади та громадянського суспільства, що, зокрема, спричинено змінами у балансі

повноважень органів публічної влади. Специфіка цих змін обумовлюється регіональним контекстом: у залежності від ступеня наближеності певної території до зони бойових дій суттєво відрізняються стратегії взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства.

Констатовано, що в умовах протистояння України збройній російській агресії стан взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства набув нового специфічного формату. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні відбулися суттєві трансформації у взаємовідносинах між інститутами публічної влади, з одного боку. Тобто, збройна російська агресія проти України детермінувала зміни обсягу повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. З іншого боку, трансформації у взаємовідносинах між інститутами публічної влади спричинили зміни у взаємовідносинах між публічною владою та громадянським суспільством. Специфіка цих змін обумовлюється регіональним контекстом: у залежності від типу території України (фронтowa, прифронтowa, віддалена від лінії фронту) суттєво відрізняються стратегії взаємодії інститутів публічної влади та структур громадянського суспільства.

Аргументовано, що співпраця інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах воєнного стану в Україні може значно активізуватися на національно-патріотичному полі взаємодій. Для структур громадянського суспільства в умовах російської збройної агресії вельми важливим є національно-патріотичне виховання молоді, розвиток україноцентричних ініціатив, волонтерських проєктів тощо. Фокусування інститутів публічної влади на розробці ефективної національно-патріотичної політики здатне в очах громадськості підвищити їхню легітимність, особливо в умовах воєнного стану, коли відсутня можливість оновлення влади в демократичний спосіб шляхом виборів. Таким чином, інститути публічної влади та громадянського суспільства здатні знайти важливі спільні теми для порозуміння, фокусуючись на розробці стратегій посилення національної ідентичності.

Ключові слова: інститути публічної влади, громадянське суспільство, регіональний розвиток, публічне управління, соціальний капітал, регулювання регіонального розвитку, демократія, демократичні трансформації, цифровізація, сталий розвиток, відновлення України, участь громадськості, територіальні громади, місцеве самоврядування, воєнний стан.

ABSTRACT

Malysheva O.V. Interaction of public authorities and civil society institutions in the regulation of regional development. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 281 Public Management and Administration. – Educational and Scientific Institute “Institute of Public Management”, V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2026.

The dissertation research provides a solution to a relevant scientific and practical problem, which consists in substantiating theoretical provisions and determining practical recommendations for improving the interaction of public authorities and civil society institutions in regulating regional development in Ukraine. This made it possible to formulate the relevant theoretical provisions, conclusions, proposals and recommendations.

Based on the analysis of the scientific and theoretical base on the selected research topic, theoretical and methodological approaches to understanding the category of civil society in the dimensions of public administration discourse are summarized. It is noted that the concept of civil society is one of the basic ones in understanding the relationship between government and society. Mostly, theorists mean by the concept of civil society the spheres of public life that are independent of the state, but, at the same time, function within the organizational and legal frameworks defined by the state. The concept of civil society accumulates in itself the idea of the

relationship between the individual and the government, society and the state. It is shown that the period of formation of the concepts of civil society was the era of the New Age. This is due to the fact that for a long time the concepts of the state and society were perceived as a single whole. Starting from the period of the New Age, a clear conceptual demarcation between the terms of the state and society has been carried out, which, in particular, was facilitated by the ideas of natural law, social contract, separation of branches of power, etc.

The role of public authorities and civil society institutions in the process of regulating regional development is considered. It is stated that in the modern public administration discourse one can find a large number of theoretical generalizations, as well as definitions of the definition of «public authorities». Public authorities are manifested in the public space, which performs a number of very important functions. In particular, we are talking about periods of crisis situations in order to support the viability of a territorial community. It is during such periods that social interaction becomes important. Public authority is an integral system that includes both state authorities and local self-government bodies. The management of public authorities concerns socially significant matters. For the effective implementation of public authority, it is important to widely involve civil society structures in the formation of relevant policies. Public power is a legal process of interaction in the power and management field of political institutions, civil society structures, various interest groups, representatives of the elite, etc. The specified process of interaction of various structures is carried out in the course of the formation of public policy and its implementation. Based on which it is argued that a high level of social capital in society is able to promote close interaction between public authorities and civil society institutions in the process of regulating regional development, becoming a factor in ensuring the system of national stability, especially in the presence of crisis conditions in society. The author proposes his own definition of social capital as a complex of informal values, norms, and traditions that ensure trust between people, contributing to their unification for the implementation of joint initiatives.

It is noted that social institutions are able to form structures of human interaction, due to which uncertainties in various spheres of society are reduced. A feature of public authorities is their legality, they are organizationally ordered, have a clear structure. These institutions are characterized by the fact that their social purpose is clearly regulated in the legislative field. Their activities are focused on meeting the needs and interests of society. Civil society institutions are mainly understood as subjects of public interaction. These subjects are endowed with the relevant rights and obligations related to the protection and implementation of their legitimate interests. It is important that these subjects of public interaction form relevant public relations during their activities. Such relations are oriented towards the development of civil society structures. In addition, these public relations are aimed at the participation of civil society structures in the management of public affairs.

It has been found that the concept of regional development refers to transformations in the functioning of regional systems, which are characterized by a qualitative and regular nature. These transformations are objective in nature. The objectivity of the nature of transformations in the functioning of various regional systems is characterized by the duality of the essence of the nature of development. Firstly, we are talking about managed organizational processes. Secondly, we are talking about self-organization processes. It is noted that the regulation of regional development should be understood as the appropriate direction of public management processes, the purpose of which is to streamline the regional development system on the basis of norms and rules defined by government institutions.

The focus is on identifying the specifics of the relationship between public authorities and civil society institutions in the context of the democratization process in a methodological context. It is argued that in understanding the issues of democracy, the influences of theories of the European-continental type of thinking and the Anglo-Saxon type of thinking are clearly traced. These two types of understanding correlate with approaches to models of local self-government: the community model is a product of the Anglo-Saxon political and social tradition, and the roots of the state model are traced in European-continental political and social concepts. That is, within the

framework of theories of the European-continental type, a statist tradition was laid in the understanding of local self-government, when it began to be believed that local self-government is a component of state administration. A radically different situation was observed in the understanding of the essence of local self-government from the point of view of the community theory of local self-government (Anglo-Saxon tradition), where it is believed that the priority is the independent activity of individuals in resolving problematic issues of local importance.

Based on the analysis of the issues of digital technologies in the context of interaction between public authorities and civil society in the management of regional development, it is noted that digital technologies can contribute to the development of civil society if its representatives are informed about the essence of network communications between government institutions and society. The main goal of digital technologies is not simply to make them simpler or more convenient for different communities, but to optimize the civic activist potential of society, its ability to effectively and fairly solve the problems it faces.

The approach to identifying priority areas of research in the field of indexing the state of democracy has been improved by a number of well-known international organizations: Freedom House; Democracy Index; Global State of Democracy (GSoD); Varieties of Democracy (V-Dem); World Justice Project (WJP) Open Government Index; Bertelsmann Transformation Index (BTI). Which is that for the analysis of the relationship between public authorities and civil society institutions in managing regional development in Ukraine, the most optimal research is the Bertelsmann Transformation Index, within which a thorough analysis of democratic transformations is carried out at three interrelated levels: political (democratic) transformations, economic transformations, and state governance (managerial status).

It is proven that under the legal regime of martial law in Ukraine, significant transformations have occurred in the relationship between public authorities and civil society institutions, which, in particular, is caused by changes in the balance of powers of public authorities. The specificity of these changes is determined by the regional context: depending on the degree of proximity of a certain territory to the combat zone,

the strategies of interaction between public authorities and civil society institutions differ significantly.

It is stated that in the conditions of Ukraine's confrontation with armed Russian aggression, the state of relations between institutions of public power and civil society has acquired a new specific format. Under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine, significant transformations have occurred in the relations between institutions of public power, on the one hand. That is, the armed Russian aggression against Ukraine determined changes in the scope of powers between state authorities and local self-government bodies. On the other hand, transformations in the relationship between public authorities have led to changes in the relationship between public authorities and civil society. The specificity of these changes is determined by the regional context: depending on the type of territory of Ukraine (front-line, near-frontline, remote from the front line), the strategies for interaction between public authorities and civil society structures differ significantly.

It is argued that cooperation between public authorities and civil society institutions under martial law in Ukraine can be significantly intensified in the national-patriotic field of interaction. For civil society structures under Russian armed aggression, national-patriotic education of youth, development of Ukraine-centric initiatives, volunteer projects, etc. are very important. Focusing public authorities on developing effective national-patriotic policies can increase their legitimacy in the eyes of the public, especially in conditions of martial law, when there is no possibility of renewing power in a democratic way through elections. Thus, public authorities and civil society institutions are able to find important common themes for understanding, focusing on developing strategies to strengthen national identity.

Keywords: public authorities, civil society, regional development, public administration, social capital, regulation of regional development, democracy, democratic transformations, digitalization, sustainable development, restoration of Ukraine, public participation, territorial communities, local self-government, martial law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Стаття у періодичному науковому виданні, проіндексованому у базі даних

Web of Science Core Collection:

1. Kuts H., Nakonechny V., Zastava I., Kuts B., **Malysheva O.** Marketing Strategies for Rural Territories Development in Ukraine in the Context of Decentralization Reform. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. Vol. 21. Issue 2. 2021. P. 339–350. URL: http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.21_2/volume_21_2_2021.pdf.

Статті у наукових виданнях, включених до переліку

наукових фахових видань України:

2. Малишева О.В. Публічна влада і громадянське суспільство в Україні в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління*. 2025. Вип. 2 (81). С. 289-302. DOI: <https://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-2-17>.

3. Малишева О.В. Експлікація концепту «публічна влада» у вітчизняному науковому дискурсі. *Теорія та практика державного управління*. 2018. № 4. С. 94-99. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Trdu_2018_4_14.

4. Малишева О.В. Сучасні дослідження «громадянського суспільства» в науковому дискурсі українських учених. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. № 2. С. 20-25. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apdy_2018_2_5.

5. Малишева О.В. Формування проблематики громадянського суспільства в публічному управлінні: теоретичні засади. *Теорія та практика державного*

управління. 2017. № 4. С. 36-41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Trdu_2017_4_7.

Розділ у колективній монографії:

6. Малишева О.В. Громадянське суспільство в механізмі формування спроможності територіальної громад // *Територіальна громада: засоби забезпечення спроможності: монографія* / [Ю.О. Куц, В.В. Мамонова, С.В. Газарян, В.В. Наконечний та ін.; за заг. ред. Ю.О. Куца]. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020. 477 с. С. 192-201.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Малишева О.В. Соціальний капітал як основа громадянського суспільства та чинник дієвого регіонального розвитку. *Науково-практична конференція «Потенціал молоді у розвитку публічного управління в Україні»* (25 лютого 2026 р., м. Харків). Харків: Харківська обласна рада; Інститут державного управління» ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2026. С. 41-45.

8. Малишева О.В. Співпраця інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади у реалізації проектів розвитку на місцевому рівні. *XIX Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: синтез науки та практики»* (19 квітня 2019 р., м. Харків). Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. 568 с. С. 195-197.

9. Малишева О.В. Форми та напрями взаємодії органів влади з інститутами громадянського суспільства у реалізації проектів розвитку на регіональному рівні. *Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Місьцеве самоврядування: сучасні тенденції розвитку»* (3 грудня 2018 р., м. Київ). Київ: РВВ НУБіП України, 2019. 141 с. С. 79-81.

10. Малишева О.В. Держава і громадянське суспільство: визначення сфер впливу. *Науково-практична конференція за підсумками стажування слухачів*

«Публічне управління в Україні: теорія, практика, інновації» (27 вересня 2018 р., м. Харків). Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2018. 202 с. С. 148-151.
URL: https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/zbirnyr_tez_27_09_2018.pdf.

11. Малишева О.В. Взаємодія органів державної влади з громадськістю на місцевому рівні. *XVIII Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи»* (26 квітня 2018 р., м. Харків). Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2018. 584 с. С. 261-263.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ ВИМІРЮВАННЯ, СКОРОЧЕНЬ.....	17
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЗАСОБУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	28
1.1. Публічно-управлінська концептуалізація поняття «громадянське суспільство»: сутність та генеза.....	28
1.2. Роль інститутів публічної влади і громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку.....	43
1.3. Формування взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства у вимірах процесу демократизації: методологічні пріоритети.....	58
Висновки до першого розділу	74
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У РЕГУЛЮВАННІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	80
2.1. Роль цифрових технологій у взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства: регіональний вимір.....	80
2.2. Зарубіжні практики взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку.....	94
2.3. Взаємовідносини влади і суспільства в контексті емпіричних вимірювань демократичних трансформацій: міжнародний досвід.....	105
Висновки до другого розділу.....	125
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У РЕГУЛЮВАННІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	129

3.1. Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства в Україні в контексті демократичних трансформацій.....	129
3.2. Соціальний капітал як основа громадянського суспільства та чинник дієвого регіонального розвитку в Україні.....	145
3.3. Публічна влада і громадянське суспільство в Україні в умовах воєнного стану: особливості взаємодії.....	160
Висновки до третього розділу.....	176
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191
ДОДАТКИ.....	218

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ,
ОДИНИЦЬ ВИМІРЮВАННЯ, СКОРОЧЕНЬ**

- ВПО – внутрішньо переміщені особи;
- ВРУ – Верховна Рада України;
- «Дорожня карта» – «Дорожня карта Генерального Секретаря щодо взаємодії Ради Європи з громадянським суспільством на 2024-2027 роки»;
- ЄЕСК – Європейський економічний та соціальний комітет;
- ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля та сталі;
- ЄС – Європейський Союз;
- ЄСПЛ – Європейська Конвенція з прав людини;
- ЗМІ – засоби масової інформації;
- ЗСУ – Збройні Сили України;
- КМУ – Кабінет міністрів України;
- НАТО (за англійською аббревіатурою NATO – North Atlantic Treaty Organisation) – Організація Північноатлантичного договору;
- НУО – неурядові організації;
- ОВА – обласна військова адміністрація;
- ОДА – обласна державна адміністрація;
- ОМС – органи місцевого самоврядування;
- ООН – Організація Об'єднаних Націй;
- РВА – районна військова адміністрація;
- РДА – районна державна адміністрація;
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;
- США – Сполучені Штати Америки;
- Agenda setting – «встановлення порядку денного»;
- BTI – Bertelsmann Transformation Index – Індекс трансформації Бертельсманна;
- DEG – Digital Governance – цифрове урядування;
- Democracy Index – Індекс демократії;
- E-government – електронне урядування;

Freedom House – «Дім Свободи» (неурядова американська аналітична агенція);
G2B – government to business – «уряд – бізнесу»;
G2C – government to citizens – «уряд – громадянам»;
G2G – government to government – «уряду – уряду»;
GSoD – Global State of Democracy – Індекс глобального стану демократії;
NPM – New Public Management – «нове публічне управління»;
SCS – Social Credit System – Система соціального кредитування (у Китаї);
The Third Sector – «третій сектор» (сектор громадянського суспільства);
V-Dem – Varieties of Democracy – Різновиди демократії (Індекс оцінювання демократії);
WJP – World Justice Project – Індекс відкритості уряду.

ВСТУП

Актуальність теми. Для сучасного публічно-управлінського дискурсу концепт громадянського суспільства є одним із базових. Переважно під цим поняттям мають на увазі сфери суспільного життя, які є незалежними від держави, але, разом із тим, функціонують в організаційно-правових межах, визначених державою. До інституцій громадянського суспільства можна віднести різноманітні громадські рухи, об'єднання, соціальні групи тощо. Структури громадянського суспільства, будучи покликаними сприяти вираженню різноманітних інтересів індивіда, презентують широкий спектр форм суспільних відносин, на регіональному рівні зокрема (етнічні, освітні, релігійні, культурні, інформаційні, економічні, управлінські та ін.). У більшості концепції наголошується, що не варто спрощено експлікувати громадянське суспільство в якості проміжної ланки між сферою послуг та сферою публічного управління. Громадянське суспільство пов'язане з різноманітними сферами життєдіяльності соціуму. Спільно з державою громадянське суспільство є однією з провідних сил суспільного демократичного розвитку. Отже, налагодження взаємодії між інститутами публічної влади і громадянським суспільством у регулюванні регіонального розвитку в Україні, набуває особливої актуальності.

Ряд важливих питань різноаспектної проблематики формування, розвитку та функціонування інститутів публічної влади, громадянського суспільства досліджувалися багатьма теоретиками: як зарубіжними, так і українськими (Е. Афонін, В. Бакуменко, Б. Барбер, Л. Белова, Т. Бельська, А. Бобровникова, А. Васіна, Д. Веймер, Е. Вайнінг, С. Газарян, Г. Гегель, Т. Гоббс, В. Гошовська, М. Губа, С. Гунько, В. Грант, Л. Данілова, Г. Даудова, В. Докаленко, Б. Калиновський, Д. Карамішев, О. Карпенко, С. Ковальчук, А. Колодій, С. Коник, В. Кононенко, В. Корженко, Ю. Куц, С. Лапшин, О. Лісевич, Дж. Локк, Т. Лях, Ю. Макешина, Р. Максакова, В. Малиновський, В. Мартиненко, С. Матяж, Ю. Мельник, Н. Мельтюхова, Дж. Мілль, І Мінаєва, Є. Міщук, Л. Набока, Р. Науменко, Д. Норт, О. Онищенко, Ю. Панейко, В. Парсонс, Р. Патнам, В. Погорілко, Н. Сидоренко,

Т. Стукан, С. Телешун, І. Ткаченко, А. Токвіль, О. Чальцева, О. Чаплигін, Б. Шевчук та ін.).

Проблеми регіонального розвитку завжди є предметом наукових досліджень, основні напрями яких ґрунтовно досліджують А. Буряченко, Г. Возняк, П. Ворона, І. Дробот, О. Ємельянова, Ю. Куц, О. Коротич, А. Кузнецов, М. Латинін, В. Мамонова, А. Мельничук, В. Наконечний, М. Пістун, К. Пугачевська, С. Саханенко, С. Серьогін та ін.

У теоретичному арсеналі публічно-управлінського дискурсу висвітлюється проблематика взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства. Втім, ці дослідження переважно фрагментарні. В Україні поки не сформовано цілісної теорії механізмів взаємодії інститутів публічної влади з громадянським суспільством у регулюванні регіонального розвитку.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлюється необхідністю виявлення базових пріоритетів взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства в контексті регулювання регіонального розвитку, що визначило вибір теми та напрямок дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи виконана в рамках наукових програм, планів, тем кафедри публічного управління та державної служби Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Автором визначено основні напрями удосконалення взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства як засобу регулювання регіонального розвитку в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розроблення практичних рекомендацій із удосконалення взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку в Україні.

Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- розкрити сутність, генезу та особливості публічно-управлінської специфіки поняття «громадянське суспільство»;
- з'ясувати роль інститутів публічної влади і громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку;
- виокремити методологічні пріоритети у формуванні взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства у вимірах процесу демократизації;
- охарактеризувати роль цифрових технологій у взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у регулювання регіонального розвитку;
- узагальнити зарубіжний досвід взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку;
- виявити особливості взаємовідносини влади і суспільства в контексті емпіричних вимірювань демократичних трансформацій;
- окреслити основні напрями вдосконалення механізмів взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку в Україні.

Об'єкт дослідження – взаємодія інститутів публічної влади з громадянським суспільством.

Предмет дослідження – взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку в Україні.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження стали концепції українських та зарубіжних теоретиків у сфері публічно-управлінського, соціально-політичного, правового та ін. дискурсів.

У дослідженні застосовано спектр загальнонаукових методів та спеціальних методів науки публічного управління, що забезпечило комплексний підхід до проблеми виявлення пріоритетних стратегій взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у контексті регулювання регіонального розвитку. Зокрема, дослідження базується на застосуванні

загальнонаукових принципів аналізу і синтезу, об'єктивності, системності, індукції та дедукції, єдності історичного та логічного, сходження від абстрактного до конкретного тощо.

У дисертаційному дослідженні з метою визначення організаційно-правових засад взаємодії інститутів публічної влади з громадянським суспільством в Україні використано структурно-функціональний метод. За допомогою системного методу у дослідженні здійснено аналіз інститутів публічної влади як цілісної системи, що характеризується складною структурою. Також у дослідженні застосовувалися історичний метод, порівняльний метод, метод моделювання та ін.

Методологічною основою для виявлення специфіки соціального капіталу, як базису громадянського суспільства та чинника дієвого регіонального розвитку, стали концепції теоретиків: П. Бурдьє, Дж. Коулнем, Р. Патнам, Ф. Фукуяма та ін.

Задля виявлення специфіки взаємодії інститутів публічної влади з громадянським суспільством, їхньої ролі у формуванні стратегій зміцнення демократії здійснено аналіз емпіричних вимірювань демократичних трансформацій різними аналітичними агенціями: Індекс трансформації Бертельсманна – ВТІ (Bertelsmann Transformation Index); Freedom House (Дім Свободи); Democracy Index («Індекс демократії»); Індeksi глобального стану демократії (Global State of Democracy – GSoD); Індекс «Різновиди демократії» (Varieties of Democracy – V-Dem) Інституту V-Dem; Індекс відкритості уряду WJP (World Justice Project) тощо.

Нормативною основою для дослідження проблематики взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у контексті регулювання регіонального розвитку стали Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, нормативні акти центральних органів виконавчої влади України тощо. Також у дослідженні використовувалися документи нормативно-правового поля Європейського Союзу, в яких відображено принципи взаємодії

інститутів влади з громадянським суспільством та роль цієї взаємодії у забезпеченні міцної стабільної демократії.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних положень і визначенні практичних рекомендацій із удосконалення взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку. Новизна наукових результатів конкретизується в таких положеннях:

уперше:

- доведено, що високий рівень соціального капіталу у суспільстві здатний сприяти тісній взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку, стаючи його дієвим чинником посилюючи забезпечення системи національної стійкості, особливо за наявності кризових умов у соціумі. Запропоновано власне визначення дефініції соціального капіталу в контексті взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку, як комплексу неформальних цінностей, норм, традицій, які забезпечують довіру та співпрацю між людьми, сприяючи їхньому об'єднанню для реалізації спільних ініціатив щодо регіонального розвитку;

- обґрунтовано, що дієва взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства з урахуванням регіональної специфіки сприяє виробленню та впровадженню національно-патріотичної політики, зокрема, у сфері формування загальнодержавної національної ідентичності, яка здатна стати детермінантою забезпечення легітимації інститутів публічної влади в Україні в період воєнного стану за умов неможливості оновлення публічної влади шляхом виборів у демократичний спосіб;

удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат публічного управління та адміністрування щодо демократизації як сукупності процесів, що детермінують всебічний розвиток демократичної політичної системи на різних взаємопов'язаних рівнях: публічно-управлінському, політико-правовому,

інституційному, електоральному, соціокультурному тощо. Саме така експлікація концепту демократизації тісно корелює з публічно-управлінським дискурсом, оскільки включає формування взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства у демократичному ключі;

- методичний підхід стосовно виявлення пріоритетних напрямів досліджень у сфері індексування стану демократії рядом відомих міжнародних організацій: Freedom House (Дім Свободи); Democracy Index («Індекс демократії»); Індeksi глобального стану демократії (Global State of Democracy – GSoD); Індекс «Різновиди демократії» (Varieties of Democracy – V-Dem); Індекс відкритості уряду WJP (World Justice Project); Індекс трансформації Бертельсманна (Bertelsmann Transformation Index – BTI). Констатовано, що задля аналізу взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства в Україні найоптимальнішими є дослідження Індексу трансформації Бертельсманна, де здійснюється глибинний аналіз демократичних трансформацій на трьох взаємопов'язаних рівнях: політичні (демократичні) трансформації, економічні трансформації, державне врядування (управлінські трансформації);

- обґрунтування щодо того, що навіть вже під час війни, яку росія почала проти України у 2014 році, в Україні тривав успішний процес демократичних трансформацій, в тому числі і завдяки дієвій взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку. Мова йде про реформу децентралізації публічної влади, яку можна оцінити, як одну з найвагоміших та найдемократичніших реформ політико-управлінського простору України;

- підхід щодо електронного врядування, завдяки якому відбуваються суттєві трансформації у взаємодії інститутів публічної влади та структур громадянського суспільства у регулювання регіонального розвитку, які насамперед полягають у створенні якісно нових та більш спрощених форматів взаємодії. Електронна демократія детермінує створення нових та більш якісних форм громадської участі. Разом із тим, слід усвідомлювати проблему існування

цифрового розриву, коли у людей може бути відсутнім доступ до інформаційних технологій;

дістали подальшого розвитку:

- систематизація демократичних, економічних та управлінських трансформацій в Україні за окремими критеріями та показниками з 2006 по 2024 роки, на основі яких виокремлено конструктивні та проблемні показники з огляду на необхідність корегування стратегій дієвої взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у регулювання регіонального розвитку;

- узагальнення, що високий рівень довіри між індивідами в суспільстві гарантує формування ефективних інститутів громадянського суспільства. Інститути публічної влади задля забезпечення високого рівня довіри суспільства до владних органів повинні більш ефективно формувати стратегічні комунікації, на регіональному рівні зокрема;

- інструменти регулювання регіонального розвитку в умовах правового режиму воєнного стану в Україні де відбулися суттєві трансформації у взаємовідносинах між інститутами публічної влади та громадянського суспільства, що, зокрема, спричинено змінами у балансі повноважень органів публічної влади.. Специфіка цих змін обумовлюється регіональним контекстом: у залежності від ступеня наближеності певної території до зони бойових дій суттєво відрізняються стратегії взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у регулювання регіонального розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає насамперед у можливості їхнього використання в діяльності інститутів публічної влади, зокрема, стосовно реалізації нових форм і методів взаємодії зі структурами громадянського суспільства у контексті регулюванні регіонального розвитку.

Розроблені автором у дисертаційному дослідженні пропозиції та рекомендації щодо покращення взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулювання регіонального розвитку використані:

- Харківською обласною радою (Довідка від 03.03. 2026 р.), зокрема при розробці стратегії розвитку Харківського регіону, місцевих програм із розвитку громадянського суспільства;

- Пісочинською селищною радою Харківського району Харківської області (Довідка № 02-31 від 02.03. 2026 р.), зокрема щодо емерджентних властивостей в певній системі, де спільні зусилля окремих елементів системи дають в сукупності більш вагомий результат, ніж сума результатів елементів системи, якщо б вони не поєднувалися для взаємодії;

- Комунальним закладом «Ветеранський простір «Пліч-о-пліч» Харківської обласної ради (Довідка № 73/03/26 від 02.03.2026 р.) в частині розробки стратегії посилення національної ідентичності;

- громадською організацією «Агенцією місцевих ініціатив» м. Харкова (Довідка від 03.03.2026 р.) стосовно національно-патріотичного виховання молоді, розвитку україноцентричних ініціатив, волонтерських проєктів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Усі сформульовані у ній висновки, теоретичні положення та пропозиції ґрунтуються на особистих дослідженнях автора. У дисертаційній роботі не використано ідей чи розробок, що належать співавторам у межах опублікованих результатів спільних наукових досліджень.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного апробовано на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних заходах: XVIII Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи» (Харків, 26 квітня 2018 р.); науково-практична конференція за підсумками стажування слухачів «Публічне управління в Україні: теорія, практика, інновації» (Харків, 27 вересня 2018 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Місьцеве самоврядування: сучасні тенденції розвитку (м. Київ, 3 грудня 2018 р.); XIX Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: синтез науки та практики» (Харків, 19 квітня 2019 р.); науково-практична конференція «Потенціал молоді у розвитку публічного управління в Україні» (Харків, 25

лютого 2026 р.) та ін. Також окремі аспекти результатів дослідження були представлені на Онлайн-наradі з питань обговорення проєкту (оновлення) Стратегії розвитку Харківської області на 2021-2027 роки (Харків, 10 січня 2025 р.), впроваджені в Перший модуль навчально-практичного курсу «Впровадження Закону України № 3077-ІХ «Про службу в органах місцевого самоврядування»: аспекти для обласних та районних рад» (Харків, 28 травня 2025 р.) та доповідалися в рамках навчальній програмі «Формування інструментів регіональної політики в процесі інтеграції України до Європейського Союзу. Основи, можливості та виклики» (Польща, м. Варшава, м. Катовіце, 07-09 вересня 2025 р.), представлені на засіданні Круглого столу з актуальних проблем публічного управління в умовах сучасних викликів (Харків, 29 вересня 2025 р.), пропонувалися до практичного впровадження у відкритій дискусії щодо можливостей співпраці територіальних громад з Програмою «U-LEAD з Європою» (Харків, 06 лютого 2026 р.) та на II Форумі старост Незламної Харківщини (Харків, 19 лютого 2026 р.).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в одинадцяти публікаціях, із них: 1 стаття у науковому виданні, проіндексованому у базі даних Web of Science Core Collection, 4 статті у наукових фахових виданнях України, 1 розділ у колективній монографії, 5 тез доповідей у матеріалах наукових конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, символів, одиниць вимірювання, скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок. Робота містить 13 таблиць, 6 рисунків, 15 додатків на 18 аркушах. Список використаних джерел налічує 251 найменування (на 27 сторінках), з яких 63 – іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ
ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ЯК ЗАСОБУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Публічно-управлінська концептуалізація поняття «громадянське суспільство»: сутність та генеза

Для сучасного політико-управлінського дискурсу концепт громадянського суспільства є одним із базових. Переважно під цим поняттям мають на увазі сфери суспільного життя, які є незалежними від держави, але, разом з тим, функціонують в організаційно-правових межах, визначених державою. До структур громадянського суспільства можна віднести різноманітні громадські рухи, об'єднання, соціальні групи тощо. Структури громадянського суспільства, будучи покликаними сприяти вираженню різноманітних інтересів індивіда, презентують широкий спектр форм суспільних відносин (етнічні, освітні, релігійні, культурні, інформаційні, економічні та ін.). Концепт громадянського суспільства акумулює в собі ідею відносин індивіда та влади, суспільства та держави [96].

Поняття «громадянське суспільство» (civil society) увійшло у науковий обіг, починаючи з XVIII століття [46, с. 146]. Звісно, схожі явища описувалися і раніше в соціально-політичному дискурсі, але періодом формування концепцій громадянського суспільства стала епоха Нового часу. Таке пізнє виникнення концепту пов'язане з тим, що тривалий час поняття держави та суспільства сприймалися в якості єдиного цілого. Так, і Платон, і Арістотель ототожнювали державу з суспільством. Починаючи з епохи Нового часу здійснюється чітка концептуальна демаркація між термінами держави та суспільства, чому, зокрема, сприяли ідеї природного права, суспільного договору, розділення гілок влади тощо (Т. Гоббс, Г. Гроцій, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.).

Слід зазначити, що в епоху Античності ототожнювалися не лише поняття суспільства та держави, але й тривалий час ототожнювалися закони буття суспільства й природи. Вважалося, що світ природи («фюзіс») і світ соціальних взаємодій («номос») є нерозривними. Відповідно, домінуючою була точка зору, що природа і суспільство підкорюються одним і тим же законам. Через ототожнення природного та соціального всі суспільні новації апріорі вважалися згубними. Негативне ставлення до новацій і соціальних змін та культивувалося через аналогії з незмінним світом природи, де все циклічно повторюється (наприклад, пори року). Нормою вважалося дотримання традицій, незмінності, усталених звичаїв. Платон вважав, що не існує нічого більш згубного для держави, ніж впровадження новацій чи пошук змін [238]. У цілому, побутувала точка зору, що соціальні зміни свідчать про розпад суспільства та його загнивання, оскільки вони становлять загрозу існуванню стабільності.

Софісти вперше в епоху Античності вирішили ідею нерозривності світу природи та соціального світу піддати сумніву. На думку софістів, закони, якими керуються люди в соціумі, суттєво відрізняються від закономірностей світу природи. Але такі аргументи не отримали широкої підтримки в античний період [91].

З цього приводу К. Поппер зазначав, що саме для спільнот племінного табуїзму характерна неспроможність щодо розмежування юридичних законів та законів природи. Для цих давніх спільнот вважаються магічними всі ці закони (і юридичні, і природні) [121, с. 27].

Отже, в епоху Античності існувала проблема відділення світу природи («фюзіс») від світу соціального буття («номос»), проблема розрізнення законів природи та законів для світу соціальних взаємодій. Лише після вирішення цієї проблеми у порядку денному суспільно-політичного дискурсу поступово стала пробивати собі дорогу ідея щодо розрізнення понять суспільства та держави, що викристалізувалася в епоху Нового часу. Саме тоді актуалізувалася проблематика громадянського суспільства у контексті рефлексій стосовно ефективної взаємодії між інституціями держави та суспільства.

Одна з перших концептуалізацій громадянського суспільства (*societas civilis*) розвинута у теорії Т. Гоббса. На його думку, людина, будучи природною істотою, не народжується здатною до життя в суспільстві. Такі навички вона може набути, об'єднуючись у спільноти задля безпеки спільного виживання. Громадянські спільноти, у які об'єднуються люди, є не простими об'єднаннями індивідів. Це об'єднання, що базуються на спільному договорі.

На думку Т. Гоббса, держава – «це єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору множина людей, аби ця особа могла використовувати всю їхню могутність і можливості так, як вважає за потрібне задля їхньої злагоди і загального захисту» [36, с. 188].

Т. Гоббс застерігав, що поза громадянським станом відбуватиметься завжди війна. Він зазначав, що «коли люди живуть без загальної влади, яка б усіх тримала у страху, вони перебувають у становищі, яке називається війною, і це війна всіх проти всіх» [36, с. 153].

Природний стан протиставляється громадянському стану людини. Так, приміром, у природному стані, коли відбувається війна всіх проти всіх, людина може здійснити вбивство, вважаючи, що має право на такий злочин. У громадянському стані, коли право всякого покарання належить державі, не може бути надано окремій людині право на вбивство. Без існування держави, зазначав Т. Гоббс, у природному стані «кожен буде і може законно застосовувати свою фізичну силу і змогу, аби забезпечити себе серед людей, якщо немає встановленої влади або влади, достатньо сильної задля нашого забезпечення» [36, с. 184]. Тобто, природне начало в людині є некерованим. Громадянське начало – навпроти – є керованим. Оскільки свобода є ключовою характеристикою природного стану індивіда, вона апіорі некерована. Це вимагає встановлення державою меж для індивідуальної свободи, щоб вона не трансформувалася у свавілля.

Таким чином, у концепції Т. Гоббса протиставляється природний та громадянський стан людини. Метою виникнення держави є припинення «війни всіх проти всіх», яка характерна для людей у природному стані. Громадянське

суспільство наразі є одержавленим суспільством, яке виникає в результаті переходу від природного стану до суспільно-політичного.

Для ефективності функціонування громадянського суспільства вважається, що поняття власності є надважливим. Згідно до концепції Е. Берка, який вважається фундатором теорії консерватизму, для цивілізованого суспільства найважливішою турботою є власність окремого громадянина, але аж ніяк не вимоги держави [207, р. 28].

На думку Дж. Локка, головною метою громадянського суспільства є збереження власності [85, с. 173]. Слід зазначити, що поняття громадянського суспільства у концепції Дж. Локка синонімічне поняттю політичного суспільства. До політичного суспільства відносяться «ті, що об'єдналися в одне ціле й мають спільно встановлений закон і судову владу, до якої можна звертатися і яка має повноваження ухвалювати рішення щодо суперечок, які виникають між ними, і карати злочинців» [85, с. 174]. Всі ж інші (хто не об'єднався у політичне суспільство) перебувають у природному стані. Метою громадянського суспільства є уникнення та виправлення незручностей стану природи, відповідно до яких кожен індивід є суддею у своїх власних діяннях [85, с. 176]. Ця мета передбачає формування інституцій влади задля захисту громадян. На думку Дж. Локка, абсолютна монархія несумісна з громадянським суспільством через відсутність ефективних владних інституцій, які б відстоювали права окремих громадян.

Власне кажучи, у теорії Дж. Локка поняття громадянського суспільства (політичного суспільства) певним чином ототожнюється з поняттям держави. Такий висновок впливає з тих схожих базових функцій, якими Дж. Локк наділяє і громадянське (політичне) суспільство, і державу: для громадянського суспільства – це безпека та захист громадян [85, с. 178], для держави – це захист природних прав громадян (право на життя, свободу і приватну власність) [85, с. 195]. Цікавою з цієї точки зору є так звана «троїста» формула Дж. Локка у розумінні концепту власності, який є базовим для його теорії держави та громадянського суспільства.

Власність включає три складові: життя, свободу і володіння (Lives, Liberties and Estates). Слід зазначити, що Дж. Локк – один із фундаторів теорії класичного лібералізму. І для ліберальної держави всі функції вичерпуються лише захистом цих прав: життя, свободи та володіння. «Всі інші функції, які держава може покласти на себе, означатимуть не просто втручання в приватне життя індивіда, але й відхід від ліберальних принципів» [82, с. 42]. Відповідно, захищаючи власність, держава автоматично бере на себе захист трьох означених компонентів власності: життя, свобода і володіння.

Стосовно ключових ідей концепції Дж. Локка слід відмітити, що у XVIII столітті вони набули значного поширення не лише в Європі (зокрема, Великобританії та Франції), але й у Північній Америці. Декларація незалежності від 4 липня 1776 року, що була затверджена Конгресом США, має посилення на ідеї політичної теорії Дж. Локка, який вважав, що основною метою держави є захист життя, свободи і власності громадян. У Декларації Незалежності США використано означені ідеї теоретика: «всі люди створені рівними і наділені їх Творцем певними невідчужуваними правами, до числа яких відносяться життя, свобода і прагнення до щастя» [247].

Також «троїста» формула Дж. Локка (у дещо зміненому вигляді) міститься у Загальній декларації прав людини: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [62, ст. 3]. Цю декларацію було затверджено 10 грудня 1948 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН.

У цілому, в концепції Дж. Локка поняття громадянського суспільства певним чином ототожнюється з поняттям держави. Тобто, як і в концепції Т. Гоббса громадянське суспільство одержавлюється (врешті перетворюється в державу).

Згідно з Ш.-Л. Монтеск'є, свобода є пануванням громадянського суспільства. Важливу роль для громадянського суспільства відіграє також право на власність, яке має бути непорушним та забезпеченим законами. Принагідно варто відмітити, що саме Ш.-Л. Монтеск'є належить ідея розподілу влади на три

гілки: законодавчу, виконавчу та судову [235]. На його думку, громадянське суспільство та розподіл влади є гарантією уникнення диктатури в державі.

Теоретик виокремлював три типи правління: республіка (сюди відносилися демократія та аристократія), монархія та деспотизм. Аналізуючи сутність означених форм правління, Ш.-Л. Монтеск'є використовував два підходи до їх розуміння: 1) кількість носіїв влади; 2) спосіб управління, тобто, принцип інституційного розподілу «суверенної влади» [235]. При республіканському правлінні верховна влада належить або всьому народу (демократія), або його частині (аристократія). За умов монархії верховна влада належить одній людині, яка керується у своїй діяльності законами. При деспотії найвища влада належить також одній людині. Втім, правління такої особи стає залежним від її власних примх. Цікавим є той факт, що, аналізуючи означені форми правління, Ш.-Л. Монтеск'є зазначав, що успішність управління залежить від певних специфічних рис народу. Для кожного типу правління він виділив домінуючі риси (антропологічні принципи), які мають бути притаманними більшості людей [235, р. 8]. Для ефективного функціонування демократії базовою рисою є *добродетель* (*vertu*), для аристократії – *поміркованість* (*moderation*). Ефективне управління в монархії забезпечується такою антропологічною рисою, як *честолюбство* (*bonneur*). А для деспотії ключовою рисою є *страх* (*crainte*). Саме тому деспоти прагнуть культивувати страх у своїх підданих. Ш.-Л. Монтеск'є вважав, що деспотизм – це неприйнятний тип правління, при якому утискається свобода індивіда.

Як зазначав Ш.-Л. Монтеск'є, існує чотири природних закони для людини [235]. По-перше, людині в природному стані притаманна здатність до пізнання, людина усвідомлює свою слабкість. Оскільки людина, окрім слабкості, відчуває потреби, то другим природним законом виступає прагнення добувати їжу. Третій природний закон полягає у проханні допомоги в іншій людині. Слід зазначити, що спочатку страх перед іншим не дає можливості комунікації. Але коли індивід помічає, що страх є взаємним, включається дія третього закону природи. Четвертий природний закон людини полягає у прагненні жити в суспільстві.

Тобто, людину варто сприймати як соціальну істоту, якій природою від народження закладене прагнення до суспільної взаємодії. Саме цей – четвертий – природній закон стає врешті основою формування громадянського суспільства та держави.

Поняття громадянського суспільства початково вживали у різних значеннях. Переважно під громадянським суспільством мали на увазі низку добровільних об'єднань, які не відносились ні до інституцій держави, ні до родини (сім'ї). Власне кажучи, найбільш поширене значення цього концепту базується на теорії Г. Гегеля, який зазначав, що «громадянське суспільство є диференціація, яка виступає між сім'єю та державою, хоча розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави» [35, с. 228]. Дотримуючись позиції щодо держави та суспільства як окремих утворень, Г. Гегель вважав, що громадянське суспільство існує поза державними інституціями. Основою громадянського суспільства є приватна власність, причому, «більша частина власності у громадянському суспільстві базується на договорі, формальності якого твердо визначені» [35, с. 255].

Держава є результатом розвитку громадянського суспільства, вважав Г. Гегель. В середині держави «сім'я розвивається в громадянське суспільство, і сама ідея держави розпадається на ці два моменти» [35, с. 278]. Загальна воля всіх громадян презентована в ідеї держави, тоді як ідея громадянського суспільства корелює зі сферою приватних одиничних інтересів. Саме тому Г. Гегель надавав перевагу інституту держави над громадянським суспільством.

Французький теоретик Алексіс де Токвіль чітко розрізняв інститути держави та громадянське суспільство. У своїй праці «Про демократію в Америці» (XIX століття) він описував здатність американців до самоорганізації, до створення різних об'єднань, союзів, спілок на суто демократичних засадах [171].

Задля ефективного функціонування громадянського суспільства важливим є концепт свободи [10; 66; 71].

Як зазначав Т. Гоббс, «свобода підданих полягає в свободі робити те, що не означено у договорі з владою» [36, с. 217].

На думку Б. Спінози, свобода є метою для держави, це усвідомлена необхідність. Бо «чим менше дають людям свободи думки, тим більше ухиляються від стану найбільш природного і, відповідно, тим більш насильницьки панують» [159, с. 221].

На думку Е. Берка, свободу можна урівноважити за допомогою дисципліни. Тоді свобода «не тільки примирюється із законом, але виступає його необхідною помічницею» [207, р. 17].

Цікавим є той факт, що на думку Г. Гегеля, «схильність до свободи й порядку постала переважно в містах» [35, с. 182].

Згідно теорії Ш.-Л. Монтеск'є, під свободою мається на увазі право робити все, що дозволено законами [235]. Ш.-Л. Монтеск'є, розмірковуючи про необхідність конституції, наводив цікаву аналогію. Так само, як у честі є свої закони і правила, які вона не може порушити через примхи певних осіб, так само і в державах, де конституція фіксована, дотримуються законів.

На думку Ш.-Л. Монтеск'є, конституції впроваджуються задля гарантій забезпечення свободи. З метою захисту свобод слід виділити три групи функцій влади – законодавчу, виконавчу та судову. Це унеможливить знищення свободи, оскільки влада буде розподілена між різними її носіями. У носіїв влади будуть різні функції та повноваження, які стримуватимуть їх, щоб не було зловживання та свавілля. Ідея поділу влади на три гілки, яку запропонував Ш.-Л. Монтеск'є, стала наріжною для сучасного дискурсу публічного управління. У більшості сучасних держав ідея розподілу функцій між різними гілками влади втілена в їхніх Конституціях.

Виникнення терміну держава пов'язують з працею Н. Макіавеллі «Державець» [87], де багатьма теоретиками вважається, що вперше було описано терміном «state» інституцію держави як певного територіального суверенного утворення.

Перші національні держави постали на уламках християнства. Ці держави вирізнялися прагненням звільнитися від імперського гніту. Тобто, у формуванні націй вагому роль відіграло не лише витіснення з домінуючих позицій

релігійного способу уявлення спільнот. Нації виникали ще й на противагу імперіям. Як зазначав М. Фуше, нація народилася в просторі стабільності життєвого укладу селянства. Нація висловлює конфігурацію, де збігаються земля, мова і народ, відокремлену від інших межами так само, як заповідна власність селянина, його поле. Натомість імперія являє собою складну сукупність спільнот, тоді як нація єдина і ґрунтується на згоді вільних громадян [222].

На думку Е. Томпсон, саме активний розвиток національної літератури, мистецтва, кіно тощо сприятиме живучості націоналізму. Для цього творці повинні мати багато вільного часу, якого, приміром, не могли мати люди у доіндустріальну епоху. «У доіндустріальну епоху життя більшості людей було надто коротке і вбоге, і вони не могли мати достатньої психологічної свободи для створення нації. Це є однією з причин того, чому націоналізм є явищем сучасної і майбутньої епох; чому останнім часом з'явилося так багато нових націй; і чому імперії, які ще збереглися, з високою ймовірністю приречені на нестабільність, оскільки зростатиме освіченість і добробут «автохтонів» і вони створять літературу, яка висловлюватиме та зміцнюватиме їхній досвід» [172, с. 31]. Націоналізм – це не лише явище сучасної епохи. Націоналізм – це ще й перспективний тренд майбутнього, зазначала Е. Томпсон. Про це свідчить поява багатьох нових націй в останні десятиліття. Цікаво, що ця точка зору Е. Томпсон йде врозріз з домінуючою позицією багатьох глобалістів, які очікують відходу націоналізму з політичної арени.

Вестфальська система міжнародних відносин заклала важливі політико-правові основи для формування інституту національної держави. Власне, Вестфальською системою було втілено принцип суверенітету національних держав [14, с. 11-78].

Як слушно зазначав В. Ціватий, «Вестфальський мир чітко закріпив принципи «державного інтересу» і констатував інституціональне закріплення націй в Європі» [179, с. 42].

Із точки зору іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гасета, розквіт національних держав детермінований тим, що «в цих державах ми знаходимо

тісний зв'язок і солідарність інтересів одиниці з громадською владою» [112, с. 134]. Такі ідеї були невідомі в часи Античності. В Афінах, чи в Римі тільки невелика частка людей мала статус громадян. Всі інші люди (раби, чи найманці, чи колоністи) мали лише статус підданих.

Формування держави у сучасному розумінні цієї інституції, для якої базовою ознакою стало верховенство політичної влади в межах певної чітко визначеної території, почалося у період розвитку абсолютистських держав Західної Європи (XVI-XVII ст.). Саме в абсолютистських династичних державах спостерігалися окремі інституційні риси, що притаманні й сучасним державам. Мова насамперед йде про диференціацію політики та економіки, про формування системи централізованої бюрократії, системи оподаткування, створення постійної армії та ін. [11, с. 178].

Однією із засадничих для формування ознак сучасної держави стала теорія М. Вебера. Він виокремив такі конститутивні ознаки сучасної держави як територія, монополія на використання сили та легітимність. Держава – зазначав теоретик – є «тим об'єднанням, яке володіє монополією на легітимне насильство» [24].

Інститут держави у сучасному розумінні – це своєрідна політична, структурна, територіальна організація. Сучасна держава – це насамперед правова держава, яка «характеризується верховенством права в соціумі» [99, с. 101]. В означеному контексті, саме інститути державної влади покликані захищати громадянські свободи.

На думку польського соціолога Пйотра Штомпки, у формуванні суспільств сучасного типу важлива роль належить християнству [246, с. 124]. Теоретик зазначив, що основними рисами сучасності, в означеному контексті, є:

- 1) диференціація чотирьох підсистем суспільства: адаптивність, досягнення мети, інтеграція, підтримка моделей дій;
- 2) домінуючий статус економіки, для якої характерні масове виробництво, бюрократична система, ринок;
- 3) формування правової системи;

- 4) стратифікація, основою якої став універсальний критерій досягнень;
- 5) розвиток деперсоніфікованих, непрямих, складних мереж соціальних взаємодій.

Сучасна держава, з точки зору С.О. Москаленко (Енциклопедія державного управління) – це «особлива форма організації суспільства, що характеризується суверенною владою, політичним і публічним характером, реалізацією своїх повноважень на певній території через діяльність спеціально створених органів та організацій, наданням своїм рішенням обов'язкової правової форми, установленням податків з метою ефективного функціонування механізму влади та реалізацією загально соціальних повноважень» [108, с. 134].

На думку Мюррея Форсайта, державу в контексті її розуміння як сучасного явища, можна визначити наступним чином: «державне представництво волі народу, що дозволяє їй у ході здійснення самого цього представництва діяти ефективно як у нормальних, так і в надзвичайних обставинах задля забезпечення безпеки та добробуту загалом і прав сторін зокрема» [174, с. 107].

У різноманітних наукових розвідках, де аналізується проблематика держави, виокремлюють різні ознаки цього інституту. Згідно з Енциклопедією державного управління [108, с. 134], до пріоритетних ознак держави відносяться: наявність території, що чітко окреслена кордонами; наявність публічної влади; система оподаткування; суверенітет держави; можливість здійснювати законодавчу діяльність; верховенство права.

На думку Крістофера Пірсона, до базових ознак сучасної держави можна віднести наступні критерії [237, р. 6]:

1. монополія на застосування сили, тобто контроль над засобами насильства;
2. наявність території;
3. суверенітет;
4. конституційність;
5. деперсоналізованість влади, її безоособовий характер;
6. розвинута бюрократична система в державі;

7. здійснення повноважень на основі легітимності;

8. громадянство.

Додатковою ознакою держави К. Пірсон вважає дев'яту категорію – систему оподаткування.

Сьогодні, на думку П. Бернема, можна виокремити три базові наукові підходи, що підживлюють теорію держави: плюралістичний, марксистський та статистичний [11, с. 179].

До плюралістичної традиції насамперед слід віднести концепцію поліархії Роберта Даля [214] згідно якої держава є нейтральною ареною, де конкурують різноманітні інтереси. У такому контексті формування державної політики відбувається в результаті переговорів, оскільки у суспільстві владу організовано на суто конкурентних засадах.

Марксистську теорію сучасного розуміння держави заклав Ральф Мілібенд (інструменталізм) [233]. На його думку, державу слід сприймати в якості інструмента владарювання в суспільстві.

У статистичних підходах до розуміння держави фокусують увагу «на державах як окремих структурах зі своєю власною конкретною історією, що функціонують у сфері реальної автономії» [11, с. 180]. Засновниками такого підходу можна вважати Макса Вебера та Ото Гінце.

Також можна виокремити три підходи стосовно взаємодії громадянського суспільства та держави, згідно до позиції С. Коника та А. Бобровникової, що викладена в Енциклопедії державного управління [75, с. 635].

1) громадянське суспільство та держава є узгодженими соціальними системами, які корелюють власні дії;

2) громадянське суспільство та держава – чітко відмінні між собою соціальні системи, причому держава має пріоритет над громадянським суспільством;

3) громадянське суспільство та держава – чітко відмінні між собою соціальні системи, причому громадянське суспільство має пріоритет над державою.

Осмилюючи роль громадянського суспільства в державі, Д. Чумаков констатує, що воно є «основним гарантом того, що державна влада не може бути узурпована та використана не на користь народу» [182, с. 131].

Одним із найбільш значимих ціннісних, а також культурологічних феноменів сучасного суспільства, вважають В.Б. Череватюк і О.О. Безпальча, можна назвати громадянське суспільство, яке виступає як «сукупність соціальних утворень, об'єднаних специфічними інтересами, що реалізовані поза сферою діяльності держави і дозволяють, в умовах демократичної системи облаштування суспільного життя, контролювати дії держави, – як ієрархії владно-політичних інститутів» [181 с. 48-49].

А. Колодій виокремлює дві значимі інтелектуальні традиції в розумінні громадянського суспільства. Цим двом парадигмам притаманні власні перипетії внутрішніх напрямків розвитку ідейного поля:

1) традиція громадянського республіканізму, яка розвиває закорінені ще в античній філософії уявлення про доброго громадянина як основу досконалого державного устрою (в сучасних умовах специфікою цього підходу є аналіз громадянського суспільства як невіддільного від держави, а також наголос на формуванні громадянських чеснот окремих індивідів);

2) токвілівсько-парсонсівська традиція, що застосовує більш або менш виражені структурно-функціональні підходи до виділення та аналізу громадянського суспільства як сфери людської взаємодії та солідарності (саме там відбувається формування соціального капіталу, який можна вважати ґрунтом, де виростають добрі громадяни) [74, с. 109].

Досить часто стосовно громадянського суспільства у зарубіжному науковому дискурсі використовується термін «третій сектор» (The Third Sector). Тобто, науковці виокремлюють три сектори: державний, приватний (бізнес) та сектор громадянського суспільства. Позначаючи терміном «третій сектор» структури громадянського суспільства, теоретики акцентують увагу на незалежності цих інституцій від держави, на їхній некомерційності та на їхній соціальній спрямованості [164, с. 23]. Сектор громадянського суспільства

включає різноманітні громадські асоціації, рухи, що переважно пов'язані з ініціативами у різних невиробничих сферах. Такі ініціативи формуються у різних сферах: мистецтва, екології, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо.

Як зазначають В.В. Кононенко та С.А. Лапшин, структурам громадянського суспільства притаманні певні базові ознаки. По-перше, громадянське суспільство komponується із соціальних інституцій, які є позадержавними. По-друге, означені соціальні інституції переважно формують індивіди з активною політичною позицією. По-третє, такі соціальні інституції громадянського суспільства формуються заради відстоювання певних – важливих для конкретної спільноти – інтересів [76, с. 3].

В українському законодавстві, зазначають В.В. Кононенко та С.А. Лапшин, відсутнє визначення поняття громадянського суспільства. Разом з тим у нормативно-правовому полі використовується поняття «інститути громадянського суспільства» [76, с. 3].

Звернемось до дефініції громадянського суспільства, презентованої ООН. Громадянське суспільство є поєднанням різних спільнот населення та громад, що презентують сферу, в якій громадяни та суспільні ініціативи організуються навколо відповідних цілей та тематичних інтересів [227, р. 3]. Також, у зазначеному документі ООН під назвою «Участь організацій громадянського суспільства, окрім неурядових організацій та приватного сектору, у діяльності з технічного співробітництва: досвід та перспективи системи Організації Об'єднаних Націй» вказується, що виникнення громадянського суспільства спричинене двома процесами, які корелюють між собою. По-перше, мова йде про прагнення суспільств до більш демократичного, прозорого, підзвітного процесу управління. По-друге, важливою детермінантою стала зростаюча перевага ринкових підходів, зокрема і в національному, і в глобальному економічному процесах управління. Власне, означені два процеси обумовили переосмислення ролі держави. Врешті, структурам громадянського суспільства було надано нові, значно ширші зобов'язання.

Звернемося до базових ознак громадянського суспільства, критерії яких розроблені з точки зору розуміння взаємовідносин між громадянським суспільством та державою [75, с. 634]:

- громадянське суспільство розвивається самостійно без втручання з боку держави;

- громадянське суспільство формується із рівноправних та вільних громадян і спільнот, які поєдналися на добровільній основі та між якими панують відносини солідарності й конкуренції водночас;

- громадянське суспільство має над державою пріоритет; разом з тим, воно зацікавлене у розвитку держави заради її добробуту;

- громадянське суспільство здійснює вплив на формування та функціонування інституцій держави заради досягнення власних інтересів;

- громадянське суспільство має усі підстави вимагати від державних органів захисту життя, безпеки індивідів, протидіючи надмірному втручання держави у власні приватні інтереси;

- громадянським суспільством формуються права, які через державні інститути отримують втілення в формулюваннях у законодавчому полі;

- громадянське суспільство здійснює взаємодію з державою в межах права, коли беруться до уваги свободи громадян, а не нав'язується зверху воля державних інституцій.

Отже, узагальнено теоретико-методологічні підходи до осмислення категорії громадянського суспільства у вимірах публічно-управлінського дискурсу. Зазначається, що концепт громадянського суспільства є одним із базових у розумінні взаємовідносин влади та суспільства. Переважно під поняттям громадянського суспільства теоретики мають на увазі сфери суспільного життя, які є незалежними від держави, але, разом з тим, функціонують в організаційно-правових межах, визначених державою. Концепт громадянського суспільства акумулює в собі ідею відносин індивіда та влади, суспільства та держави. Періодом формування концепцій громадянського суспільства стала епоха Нового часу. Це пов'язано з тим, що тривалий час

поняття держави та суспільства сприймалися в якості єдиного цілого. Починаючи з періоду Нового часу здійснюється чітка концептуальна демаркація між термінами держави та суспільства, чому, зокрема, сприяли ідеї природного права, суспільного договору, розділення гілок влади тощо.

Таким чином, на даний час наука публічне управління та адміністрування володіє досить розвиненим понятійно-категоріальним апаратом дослідження загальної теорії регіонального розвитку та взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства. Зокрема чисельні праці науковців присвячені вирішенню проблеми та публічному регулюванню регіонального розвитку, а громадянське суспільство, як наукова категорія, стає нагальним стрижнем у дослідженнях ще з XVIII-XIX сторіччя. У той же час сьогодення українського поступу, що характеризується широкими демократичними перетвореннями та потерпає від агресії з боку російської федерації, вимагає подальшого наукового обґрунтування, де удосконалення механізмів взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку стають одним із найбільш актуальних завдань.

1.2. Роль інститутів публічної влади і громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку

Задля виявлення ролі інститутів публічної влади і громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку звернемося насамперед до уточнення ключових категорій. Проблематика публічної влади, громадянського суспільства, регіонального розвитку знайшла відображення в працях багатьох науковців [2; 29; 32; 59; 64; 102; 139; 144; 155; 158; 166; 188 та ін.].

У рефлексіях щодо проблематики публічної влади насамперед необхідно відмітити, що вона проявляється в публічному просторі. Публічний простір у Постанові КМУ «Про затвердження Порядку розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації» від 1 вересня 2021 р. № 926

визначено (стаття 2, пункт 46) як територію, що «перебуває у вільному доступі, використовується з метою здійснення комунікацій, дозвілля, рекреації, проведення масових заходів тощо, є доступною для кожного жителя та не містить комерційної основи для використання» [131, стаття 2, пункт 46].

Важливо в означеному контексті відмітити, що публічний простір, на думку А. Хмельникова є одним з визначальних компонентів локальної «політичної інфраструктури». Значення публічного простору формується завдяки сукупності місцевих традицій щодо проблематики політичного самовизначення. Також це значення формується на підставі деліберативних практик, що поширені у провідних країнах світу [178, с. 57-58]. Автор аналізує сучасні тенденції розвитку політичного простору, впливу на нього інформатизаційних чинників розвитку суспільства. Врешті, він приходить до висновку, що категорія публічного простору набуває значно ширшого змісту, ніж урбаністична та архітектурна його спрямованість. Окремо А. Хмельников фокусує увагу на політичному значенні локальних публічних просторів. Такі сенси проявляються як чинник легітимації локальної демократії. Окрім того, вони проявляються як специфічний чинник забезпечення політичної гомогенності локальної громади [178 с. 59].

Публічний простір виконує низку вельми важливих функцій. Зокрема, у періоди кризових ситуацій щодо підтримки життєздатності територіальної громади. Мова йде про ситуації, пов'язані із соціальною взаємодією. На думку С. Гунько, Т. Лях і О. Карпенко в означеному контексті набуває важливості використання комунікативного потенціалу територіальної громади задля розвитку соціальної згуртованості [44, с. 221].

Категорію публічного простору не варто ототожнювати з категорією публічної сфери. Науковці Д. Карамішев і Р. Науменко у Термінологічному словнику «Публічне управління» здійснюють концептуалізацію поняття публічної сфери. Публічна сфера це, по-перше, сфера життя суспільства, відповідний комунікативний простір. У межах цього комунікативного простору відбувається артикуляція інтересів індивідів та різноманітних соціальних груп.

Для означеної артикуляції обговорення суспільно значущих проблем виступає в ролі її механізму. Фактично, такий процес детермінує формування громадської думки. А, по-друге, публічну сферу можна концептуалізувати як соціальний простір. У такому соціальному просторі мешканці різних територіальних громад комунікують між собою, формують мережу взаємодій. Також вони формують взаємодії із суспільством загалом задля вирішення різноманітних суспільних проблем [67, с. 142].

У публічній сфері відбувається здійснення публічної влади. Відповідно, публічна влада можна розуміти в ролі своєрідного регулятора публічної сфери.

У сучасному публічно-управлінському дискурсі можна виявити велику кількість теоретичних узагальнень, а також визначень дефініції «публічна влада» [92].

Так, І. Мінаєва зазначає, що публічна влада є цілісною системою як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування. Означені владні інститути здійснюють управління за дорученням народу (суверена). Здійснення управління органами публічної влади стосується суспільно значущих справ. Органи публічної влади здійснюють публічну владу в рамках правового поля відповідної держави. Стосовно Української держави слід зазначити, що інститути публічної влади функціонують в межах правового режиму, що визначений Конституцією України та законами України [106, с. 9].

На думку Р. Максакової, категорію публічної влади за її змістом слід експлікувати в якості масової соціальної легітимної влади. Ця влада «реалізується на основі принципу представництва і базується на довірі людей» [86, с. 7]. У публічній владі, згідно різних критеріїв можна виокремити ряд різних типів та форм. Разом з тим, слід чітко усвідомлювати, що для всіх типів публічної влади базовою є управлінська функція. Реалізація публічної влади здійснюється шляхом соціального управління. До основних форм реалізації публічної влади в сучасних демократичних політичних системах відносяться органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Як зазначає Ю. Мельник, публічна влада насамперед є системою управління. Компонентами означеної системи управління є уряд, парламент, судові структури, інші інституції держави, які власне, покликані забезпечувати функціонування держави. Публічна влада несе відповідальність за процеси прийняття рішень, процеси формування і регулювання суспільних відносин, процеси забезпечення правопорядку. Також публічна влада відповідальна за здійснення низки інших функцій, що необхідні для оптимального функціонування суспільства [101, с. 227].

Публічна влада, зазначає Т. Стукан, проявляється в двох формах. Перша форма – це державна влада. Друга форма – це муніципальна влада. Вони реалізують свої повноваження через загальнодержавні органи публічного управління та представницькі органи місцевого самоврядування. Між формою державної та формою муніципальної влади існує принципова відмінність. Державна влада покликана вирішувати питання загальнодержавного значення. Важливо, що рішення державної влади поширюються на всю територію країни. Натомість муніципальна влада покликана вирішувати питання місцевого рівня. Саме ця форма влади спрямована на забезпечення задоволення потреб мешканців певного територіального утворення [162, с. 39].

До державної влади – як форми публічної влади – відносять систему різних структур, інституцій, органів, установ. Означені структури здійснюють реалізацію функцій держави. Така реалізація відбувається шляхом цілеспрямованої управлінської діяльності усіх державних органів. Ця діяльність спрямована на унормування, упорядкування, організацію суспільного буття задля забезпечення стабільності суспільного розвитку.

Муніципальна влада – це система владних відносин, «у межах якої здійснюється реалізація функцій і повноважень органів місцевого самоврядування» [162, с. 39]. Муніципальна влада, будучи формою публічної влади, у своїй діяльності зорієнтована на інтереси територіальних громад. Діяльність муніципальної влади здійснюється за допомогою виконавчих органів та відповідних посадових осіб, місцевого самоврядування, що здійснюють

публічну владу на підставі Конституції України, законів України, локальних нормативно-правових актів тощо.

Муніципальній владі, як формі публічної влади, притаманні такі функції [162, с. 39]:

- політична;
- виконавчо-розпорядча;
- контрольно-наглядова;
- управління муніципальним майном;
- надання муніципальних послуг та ін.

Публічна влада, з точки зору Б. Шевчука є правом, вона є здатністю та вона є можливістю для процесу організації суспільного життя. Публічна влада виступає у формі державної влади, а також вона виступає у формі влади місцевого самоврядування. Здійснення публічної влади відбувається на засадах принципів субсидіарності та пропорційності. Причому для ефективної реалізації публічної влади важливе широке залучення громадян. Мова йде про залучення відповідних осіб через систему спеціально організованого в ієрархічному та територіальному контекстах апарату. Звісно органи публічної влади діють від імені суспільства та характеризуються легітимним використанням засобів примусу. Публічній владі притаманний асиметричний характер. Її ключовим завданням є вирішення суспільно значущих питань задля інтересів соціуму [183, с. 137].

На думку М. Теплока, у розумінні дефініції публічної влади слід опиратися на дефініцію суспільної влади. Публічну владу реалізують ті інституції, які, власне, уособлюють суспільну владу. Вони здійснюють публічну владу в інтересах громадян. Структури, що здійснюють публічну владу є уповноваженими для реалізації соціального управління [165, с. 9]. Автор також зазначає, що недоцільно пов'язувати публічну владу лише з територіальною організацією суспільства.

Публічну владу можна концептуалізувати в якості підвиду політичної влади, вважає Ю. Мельник. При цьому варто відзначити, вважає науковець, до

політичної влади, окрім публічної влади, можна віднести й такі типи влади, як тоталітарна влада та автократична влада. Тобто, оперуючи поняттям політичної влади, слід розуміти, що до уваги варто брати пануючий у тій чи іншій країні політичний режим. Саме за умов демократичного політичного режиму можна вести мову про публічну владу [101, с. 224]. В умовах авторитарного чи тоталітарного політичних режимів унеможливується ситуація спільних зусиль у формуванні публічного управління інститутів влади та громадянського суспільства. Саме тому публічна влада притаманна суспільствам з демократичною політичною культурою.

З точки зору Ю. Мельника, публічна влада може включати в себе такі типи влади: муніципальна влада, державна влада, наддержавна влада [101, с. 226].

Публічна влада, констатує В. Погорілко в Юридичній енциклопедії, – це народовладдя. Тобто, це суспільно-політична влада. Теоретик виділяє основні види публічної влади. По-перше, це влада народу. Мова йде про пряму безпосередню демократію, про безпосереднє народовладдя. Тобто, акцентується увага на таких формах безпосередньої демократії, як вибори, референдуми тощо. По-друге, це державна влада. Мова йде про класичні три гілки влади – законодавчу, виконавчу та судову. По-третє, це місцеве самоврядування. Мова йде про місцеву публічну владу. Цей вид публічної влади характеризується тим, що здійснюється різними суб'єктами на місцевому рівні. Зокрема, до таких суб'єктів відносяться територіальні громади, представницькі органи місцевого самоврядування (рада), виконавчі органи рад, сільські, селищні та міські голови тощо [119, с. 196]. Таким чином, поняття «публічна влада», вважає В. Погорілко, є аналогічним концепту «народовладдя».

Б. Калиновський вводить в український науковий дискурс категорію місцевої публічної влади. На його думку, під місцевою публічною владою слід розуміти «свідомо-вольове відношення між людьми та їх організаціями, які проживають, перебувають або розташовуються на певній території, у процесі якого ті, що мають владу, здатні шляхом прийняття легітимних рішень вирішувати справи суспільного значення та визначати поведінку підвладних для

забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, функціонування та розвитку території на конституційно-правових засадах, спираючись у необхідних випадках на можливість примусу» [65, с. 4].

Автор виокремлює такі ключові ознаки місцевої публічної влади:

- 1) для місцевої публічної влади притаманне свідомо-вольове відношення між людьми, або ж їхніми структурами;
- 2) місцева публічна влада характеризується наявністю територіального підгрунтя;
- 3) сутністю місцевої публічної влади є процес, в ході представники влади формують політику для підвладних, базуючись на можливості примусу;
- 4) джерелом місцевої публічної влади є народ;
- 5) місцева публічна влада включає в собі дві складові;
- 6) місцева публічна влада здійснюється по відношенню щодо спеціального об'єкта;
- 7) місцевій публічній владі притаманний конституційний характер [65, с. 4-5].

У демократичних політичних системах, вважає В. Гошовська, за умови високого рівня розвитку громадянського суспільства відбувається трансформація державної влади. Фактично в умовах демократії державна влада перетворюється на державне управління. Саме за такої ситуації державна влада набуває ознак залежності суспільства (публіка). Відповідно, в цьому контексті достатньо виправданою буде теза, що мова йде саме про «публічну владу». Адже в демократичних суспільствах публічна влада є специфічним поєднанням державного управління та громадського самоврядування [42, с. 614].

У свою чергу Є. Міщук і О. Лісевич пропонують дефініювати публічну владу як «права, здатність і можливість державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій впливати на суспільне життя, силою примусу або авторитету» [107, с. 119]. Науковці слушно зазначають щодо концептуалізації поняття публічного управління, що йому притаманний обслуговуючий характер стосовно категорії публічної влади. Адже для влади

(зокрема, й публічної) пріоритетними є відносини панування і підкорення. Натомість для управління (зокрема, публічного) пріоритетним є його розуміння, як певного інструменту, який покликаний забезпечувати здійснення волі суб'єкта влади.

На думку О. Чальцевої, публічна влада є легальним процесом взаємодії у владно-управлінському полі політичних інститутів, структур громадянського суспільства, різних груп інтересів, представників еліти, консультативних центрів тощо. Означений процес взаємодії різних структур здійснюється в ході формування публічної політики та її реалізації. Причому, важливим для кожного актора стає урахування власних інтересів. Ці інтереси лобіюються за допомогою доступних для кожного учасника взаємодії ресурсів. В ідеалі публічна влада, констатує О. Чальцева, зорієнтована на відкритість, на конструктивність діалогу, на уможливлення співучасті у формуванні політики [180, с. 54].

Оскільки на законодавчому рівні відсутнє визначення терміну «публічна влада», С. Ковальчук надає пропозицію щодо його внесення до законодавчих нормативно-правових актів. Науковець пропонує розуміти поняття «публічна влада» як «вид суспільно-політичної, суверенної, легітимної влади, в основу якої покладено публічний інтерес та безособовий характер, що виражається у системі суспільних, публічно-політичних, вольових відносин, які виникають між органами та посадовими особами держави (які наділені владними повноваженнями), фізичними та юридичними особами, що в своїй основній масі є суб'єктами громадянського суспільства (які делегують першим свої повноваження) на основі публічного права та закону» [73, с. 51].

Загалом, важливо для нашого дослідження, що в наведеному визначенні публічної влади мова йде про систему відносин, які виникають між інститутами державної влади, з одного боку, та структурами громадянського суспільства – з іншого боку.

Розглянемо поняття інституту, оскільки для нашого дослідження важливо виявити специфіку взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства. На думку Дагласа Норта, ключова роль інститутів у суспільстві

полягає у тому, що вони «зменшують невизначеність за допомогою структурування повсякденного життя» [111, с. 12]. Тобто, суспільні інститути здатні формувати структури людської взаємодії, завдяки яким відбувається зменшення невизначень в різних сферах буття соціуму. Стабільність інститутів, вважає Д. Норт, не означає їхньої незмінності. Навпаки, стабільність інститутів передбачає одночасно їхні зміни, адаптацію до нових реалій.

Цікаво, що Д. Норт вводить відмінності між поняттями «інституції» та «організації». Обидва наведені типи інститутів структурують людські взаємодії. Організації охоплюють політичні, економічні, освітні тощо органи. «Формування організацій зводиться до аналізу управлінських структур» [111, с. 13]. Інституції визначають можливості в суспільстві, тоді як організації формуються задля того, щоб скористатися наданими можливостями.

Початковий зміст поняття «інститут» означає встановлення, установа (з латини – *institutum*). На думку А. Михненко, соціальний інститут – це «форма організації (держава, право, політичні партії, збройні сили, церква, школа, родина, мораль) та засіб здійснення спільної діяльності людей, що забезпечує стабільне функціонування суспільних відносин» [104, с. 263].

У процесі інституціоналізації можна виокремити ряд послідовних етапів [104, с. 264]:

- 1) поява потреби, задля вирішення якої слід формувати спільні організовані дії;
- 2) формування спільних цілей;
- 3) виникнення в ході стихійного процесу соціальної взаємодії соціальних норм, традицій, правил;
- 4) формування процедур на основі відповідних норм і правил, що з'явилися в результаті стихійної соціальної взаємодії;
- 5) інституціоналізація означених норм і правил, їх практичне застосування та прийняття членами інституту;
- 6) формування системи санкцій, спрямованої на підтримку відповідних норм і правил;

7) створення для членів інституту системи статусів і ролей.

Під поняттям інституту державно-управлінського (або ж публічно-управлінського), зазначає А. Васіна, слід розуміти «зафіксовані і документально закріплені норми реалізації функцій державного управління та зорієнтовані на їх здійснення органи державної влади, а також стійкі принципи і правила поведінки учасників державно-управлінських відносин, які характеризують якість функціонування системи державного управління і виступають основними регуляторами діяльності суб'єктів реалізації державної політики» [22, с. 281]. Особливістю інститутів публічної влади є їхня узаконеність, вони є організаційно упорядкованими, мають чітку структурованість. Ці інститути характеризуються тим, що чітко регламентованим у законодавчому полі є їхнє суспільне призначення. Їхня діяльність зорієнтована на задоволення потреб та інтересів суспільства.

Під інститутами громадянського суспільства, зазначає О. Пухкал, слід розуміти суб'єктів громадської взаємодії [138, с. 61]. Означені суб'єкти є наділеними відповідними правами та обов'язками, що пов'язані із захистом та із реалізацією їхніх легітимних інтересів. Важливо, що ці суб'єкти громадської взаємодії під час своєї діяльності формують відповідні суспільні відносини. Такі відносини зорієнтовані на розбудову структур громадянського суспільства. Окрім того, ці суспільні відносини спрямовані на участь інститутів громадянського суспільства в питаннях управління державними справами. Насамперед мова йде про формування, а також про реалізацію державної (публічної) політики.

На думку Л. Данілової, М. Губи і Ю. Макєшиної, характерними ознаками, які в своїй сукупності відрізняють інститут громадянського суспільства від інших об'єднань громадян, є такі:

- по-перше спільний інтерес, діяльність або визначена територія, що об'єднує осіб в інститут громадянського суспільства;

- по-друге, незалежність, що відображається в процесі формування та функціонування інститутів громадянського суспільства незалежно від державних органів та органів місцевого самоврядування;

- по-третє, некомерційний характер діяльності інститутів громадянського суспільства.

Тобто, інститут громадянського суспільства не ставить за мету отримання прибутку. Відповідно, не може бути його метою і розподіл прибутку між членами певного інституту [49, с. 134].

Звернемось до концептуалізації дефініції «регіональний розвиток».

Поняття регіонального розвитку набуло законодавчого закріплення у Законі України «Про засади державної регіональної політики». Згідно статті 1 (пункт 13) означеного Закону, під регіональним розвитком мають на увазі «процес соціальних, економічних, екологічних, гуманітарних та інших позитивних змін у регіонах» [129].

На думку А.О. Кузнецова, під поняттям регіонального розвитку мають на увазі трансформації у функціонуванні регіональних систем, яким притаманний якісний та закономірний характер. Означені трансформації носять об'єктивний характер. Такі зміни детерміновані формуванням нових типів «зв'язків між соціально-економічними потребами та засобами їх задоволення» [80, с. 351]. Закономірність змін визначає спрямованість процесів трансформації регіональних систем. Завдяки закономірності викристалізовується сутність взаємодії між окремими складовими регіональних систем. Також чітко окреслюється природа взаємодії із зовнішнім середовищем.

Об'єктивність характеру трансформацій у функціонуванні різноманітних регіональних систем характеризується двоєдиністю сутності природи розвитку. По-перше, мова йде про керовані організаційні процеси. По-друге, мова йде про процеси самоорганізації.

Для регіональної системи важливим є концепт цілісності. Важливу роль у цілісності регіональної системи відіграє рівновага, за допомогою якої відбувається забезпечення цілісності. Рівновага з'являється в результаті

складних взаємодій між всіма складовими регіональної системи. Згідно теорії А.О. Кузнецова, рівновага «досягається за рахунок проходження регіональною системою відповідного циклу: від стійкого стану до змін, які пов'язані з реалізацією нової цілі, а далі знову до адаптації системи до нового стану» [80, с. 352].

Регіональний розвиток, з точки зору К. Пугачевської, варто аналізувати як певний стан економічної системи конкретного регіону. Такий стан детермінує формування ефективних стратегій, що зумовлюють підвищення рівня життя населення. Це відбувається «на основі збалансованого та стійкого відтворення потенціалу регіону» [137, с. 64]. Під потенціалом регіону слід розуміти різні його виміри – ресурсний, фінансовий, екологічний, науковий, соціальний тощо.

На думку Г.В. Возняк, для експлікації регіонального розвитку найбільш оптимальною є економічна концепція. Адже саме в рамках економічної концептуалізації поняття регіонального розвитку береться до уваги взаємний вплив, який здійснюється на певні територіально-географічні об'єкти економічною діяльністю та інтеграцією ринків [30, с. 38].

Автори М.Д. Пістун та А.Л. Мельничук дають власну дефініцію регіонального розвитку, розуміючи під цим поняттям «сукупність позитивних науково-обґрунтованих структурних і функціонально територіальних змін соціально-економічної та екологічної діяльності людей за певний відрізок часу» [118, с. 34].

У статті 4 Закону України «Про засади державної регіональної політики» зазначається, що задля ефективної реалізації державної регіональної політики можуть створюватися різні інституції, зокрема, агенції регіонального розвитку. Ці структури, що створені у відповідності із Законом, відноситимуться до суб'єктів регіональної політики поряд з іншими суб'єктами (стаття 4): «Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи влади Автономної Республіки Крим, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи» [129]. До об'єктів державної регіональної політики відносять регіони, макрорегіони і мікрорегіони.

Згідно із статтею 2 означеного Закону, «метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та економічної єдності» [129]. Також ціллю для державної регіональної політики є підвищення рівня життя членів суспільства. Мова також йде про створення для населення безпечних умов проживання. Також зазначається, що держава повинна гарантувати дотримання соціальних стандартів для мешканців країни в кожному регіоні.

Таким чином, категорія збалансованості вельми важлива для проблематики регіонального розвитку. Як зазначає А.Є. Буряченко, під збалансованістю слід розуміти дотримання специфічної пропорції компонент потенціалу для кожної регіональної системи. У цьому контексті важливе формування нових компонент для розвитку, в яких відчувається потреба у структурі регіону. Слід також фокусувати увагу на вилученні із регіональної системи тих структурних елементів, які здійснюють деструктивний вплив на розвиток системи. Окрім того, важливо сконцентрувати зусилля на зміцненні зв'язків системи: як внутрішньорегіональних, так і міжрегіональних [18, с. 84].

Законом України «Про засади державної регіональної політики» передбачено формування Державної стратегії регіонального розвитку України. У статті 8 Закону зазначається, що за розробку і затвердження цієї стратегії несе відповідальність Кабінет Міністрів України. Державна стратегія регіонального розвитку, згідно з пунктом 1 статті 8 Закону, розробляється на період семи років [129].

У концепції регіонального розвитку набуває важливості осмислення процесу його державного регулювання. На думку О.М. Ємельянової [61, с. 6], означений процес відрізняється цілеспрямованістю, він чітко регламентований у юридичному полі. Цей процес тісно пов'язаний з діяльністю органів публічної влади. Авторка виокремила шість ключових етапів у процесі державного регулювання регіонального розвитку (див. рис. 1.1).

Рисунок 1.1. Ключові етапи процесу державного регулювання регіонального розвитку [61, с. 6]

Сфокусуємо увагу на концептуалізації дефініції «регулювання регіонального розвитку».

Поняття регуляції, зазначав Ч. Джонс, має багато сенсових відтінків. Якщо цей концепт осмислювати у політичному контексті, то акценти фокусуються на категорії контролю за певними процесами шляхом дотримання певних, визначених владними інститутами правил [53, с. 587]. Вперше в політичному дискурсі поняття регуляції з'явилося задля опису контролю за приватними монополіями. У Британії у сфері регуляції було ухвалено Закон у 1844 році, цей закон стосувався регуляції залізниці. Збудована тогочасна залізниця була

монополізована. Звісно, на наявній вже залізничній мережі набагато легше було обслуговувати пасажирів, ніж на тих залізничних лініях, які тільки будувалися. Саме тоді парламент Британії здійснив спробу щодо регулювання цін на залізниці. Ця спроба виявилася невдалою. Окрім того, законодавці вирішили здійснити регулювання рівня безпеки на залізниці. Ця спроба виявилася більш вдалою.

Згодом процеси регуляції набули поширення в США (у кінці XIX – на початку XX століть). А потім відбувся етап «реекспорту» регуляції, коли із США регуляція знову повернулася до Британії у другій половині XX століття. Саме тоді в Британії розпочалася приватизація націоналізованих галузей [53, с. 587]. Коли теорія регуляції повернулася до Британії для використання у приватизації націоналізованих галузей, що розпочалася 1979 році, ця концепція стала в нагоді інститутам влади. Втім тоді означена теорія регуляції демонструвала значне відставання від практики. Людям часто була незрозумілою мета регуляції, через що вони звинувачували у змові промислові галузі та регуляційні органи. Врешті постала проблема формування таких моделей регуляції, які б були прийнятними і для промисловості, і для регуляційних органів.

Загалом, поняття регуляції має доволі широке значення. Під регуляцією мають на увазі будь-які визначені державою норми що впливають на діяльність певної організації/інститут/структури тощо.

Термін «регулювання» походить від латинського слова «regula», що означає – норма чи правило. Під регулюванням переважно мають на увазі три різних типи процесів [163, с. 584-585]:

- 1) упорядкування або встановлення в певному порядку;
- 2) встановлення правильних взаємодій між частинами певного механізму чи приладу з метою його належної роботи;
- 3) спрямування розвитку чи руху чого-небудь задля впорядкування певної системи чи задля створення системи.

Відповідно, для концептуалізації дефініції «регулювання регіонального розвитку» в публічно-управлінському вимірі варто сфокусувати акценти на тому

розумінні сутності процесу регулювання, яке наведене в третьому пункті. Тобто, під регулюванням регіонального розвитку матимемо на увазі відповідне спрямування публічно-управлінських процесів, метою якого є впорядкування системи регіонального розвитку на основі визначених інститутами влади норм та правил.

Таким чином, розглянуто роль інститутів публічної влади і громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку. Констатовано, що у сучасному публічно-управлінському дискурсі можна виявити велику кількість теоретичних узагальнень, а також визначень дефініції «публічна влада». Публічна влада проявляється в публічному просторі, який виконує низку вельми важливих функцій. Зокрема, мова йде про періоди кризових ситуацій щодо підтримки життєздатності територіальної громади. Саме в такі періоди набуває важливості соціальна взаємодія. Публічна влада є цілісною системою, що включає як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування. Здійснення управління органами публічної влади стосується суспільно значущих справ. Задля ефективної реалізації публічної влади набуває важливості широке залучення до формування відповідних політик структур громадянського суспільства. Публічна влада є легальним процесом взаємодії у владно-управлінському полі політичних інститутів, структур громадянського суспільства, різних груп інтересів, представників еліти тощо. Означений процес взаємодії різних структур здійснюється в ході формування публічної політики та її реалізації.

1.3. Формування взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства у вимірах процесу демократизації: методологічні пріоритети

Сфокусуємо увагу на виявленні специфіки взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах процесу демократичних перетворень [89]. Проблеми формування демократичних політичних режимів,

інститутів публічної влади та громадянського суспільства, виокремлення їхніх характерних ключових ознак піднімалися в працях багатьох теоретиків [3; 6; 9; 12; 13; 21; 23; 31; 33; 40; 41; 48; 51; 58; 145; 175; 177 та ін.].

Демократія, на думку Людвіга фон Мізеса, є такою формою політичного устрою, яка дозволяє адаптувати владні установи до бажань підвладних без застосування насильницької боротьби [234, р. 21]. Якщо в демократичній державі урядування більше не здійснюється так, як це хотіла б більшість громадян, не потрібно війн чи заворушень, щоб змінити владу. Зміни влади здійснюються за допомогою виборів і парламентських домовленостей. Відповідно, демократія гарантує мирні зміни урядів, без насильства чи кровопролиття. Саме тому демократичні політичні режими стали настільки популярними серед широких верств населення різних країн.

З точки зору Йозефа Шумпетера, під демократичним методом мається на увазі «така інституційна система для прийняття політичних рішень, що працює для загального добра, даючи народові можливість самому розв'язувати питання через обрання індивідів, які на своїх зібраннях виконують його волю» [185, с. 310].

Слід зважати, що у розумінні проблематики демократії чітко відстежуються впливи як теоретиків європейсько-континентального типу мислення, так і теоретиків англосаксонського типу мислення. Ці два типи розуміння корелюють із підходами до моделей місцевого самоврядування: громадівська модель є продуктом англосаксонської політико-соціальної традиції, а коріння державницької моделі відстежуються в європейсько-континентальних політико-соціальних концепціях.

Тобто, у рамках теорій європейсько-континентального штибу була закладена державницька традиція у розумінні місцевого самоврядування, коли стало вважатися, що місцеве самоврядування – це компонента державного управління. Наприклад, аналізуючи історію місцевого самоврядування у Франції, Ю. Панейко вказував на обмеження самостійності самоврядних органів, яке спостерігалось одночасно з розвитком новітньої французької демократії.

Адміністративна система опиралася на «централістично організовану ієрархію органів правління, повністю підпорядкованих органам центральної влади» [114, с. 31]. Причому, явище обмеження самостійності самоврядування, зазначав Ю. Панейко, відстежувалося і в Німеччині, і в більшості швейцарських кантонів. При обмеженнях самоврядування створювалася надмірна кількість органів контролю

Кардинально інша ситуація спостерігалася у розумінні суті місцевого самоврядування з точки зору громадівської теорії місцевого самоврядування, яка сягає своїм корінням англосаксонських політико-соціальних концепцій. У рамках громадівської моделі місцевого самоврядування вважається, що пріоритетом є самостійна діяльність індивідів стосовно вирішення проблемних питань місцевого значення [114].

Аналогічні погляди можна виявити стосовно розуміння демократії. На думку Дж. Сарторі, у політико-правовому дискурсі співіснують дві точки зору щодо розуміння суті демократії: демократія французького типу та демократія англо-американського типу. Дж. Сарторі означував ці два типи демократії як «раціональна» демократія (французький тип) та «емпірична» демократія (англо-американський тип) [150, с. 139]. Теоретик зазначав, що легко відрізнити адептів двох традицій осмислення демократії. Прихильники «раціонального» типу демократії переважно використовують для аргументації знеособлені категорії: наприклад, «народ», «влада», «держава». Використання таких деперсоналізованих понять демонструє, що адепти «раціональної» демократії розмірковують про якийсь ідеальний зразок «народу», чи «влади», чи «держави». Їх не цікавить конкретна держава, конкретний народ, конкретна владна інституція. Вони, критикуючи всілякі владно-управлінські процеси, порівнюють їх з ідеалізованими взірцями, а не з конкретними існуючими типами. Це може призвести до перетворення їхнього розуміння демократії на уявний тип демократії.

Натомість, адепти «емпіричного» типу демократії оперують цілком конкретними категоріями, посиляючись на конкретні публічно-управлінські

практики, конкретні державні устрої, конкретні традиції, культуру, ментальність тощо. Відповідно, «раціоналістичні демократії завжди зазнають небезпеки стати уявними демократіями, дуже далекими від реальності, щоб мати змогу розв'язувати проблеми, які постають у реальному світі» [150, с. 141].

Причини ворожого ставлення французької демократії до самоврядування досить давні, зазначав Ю. Панейко. Ці причини були обумовлені популярністю у французькому суспільно-політичному дискурсі теорії про суверенність народу Ж.-Ж. Руссо [114, с. 32]. Теорія Ж.-Ж. Руссо була вельми привабливою, оскільки проголошувалася рівність всіх членів спільноти. Поняття рівності є центральним для демократичного дискурсу. Але всеосяжна рівність здатна спричинити урівнення. Тотальна демократична рівність може загрожувати нівелюванню унікальності та індивідуальності. А «самоврядування являє собою індивідуальність і самостійність» [114, с. 33]. Саме тому, зазначав Ю. Панейко, у Франції не узгоджувалися ідеї самоврядування з ідеями демократії.

До базових принципів демократичного політичного режиму відносяться: індивідуальні та громадянські свободи, верховенство права, відкритість, плюралізм, розподіл влади, механізм виборності органів влади та ін.

Для сучасного демократичного дискурсу вельми важливим є поняття відкритого суспільства. Концепти «відкрите суспільство» та «закрите суспільство» вперше були використані французьким філософом Анрі Бергсоном у його праці «Два джерела моралі та релігії» (1935 р.). Теоретик вживав означені терміни у контексті аналізу відкритої і закритої моралі, розрізнення між якими здійснював у залежності від типів домінуючої релігії. Закрита мораль – це мораль статичного типу, тоді як відкрита мораль – мораль динамічного типу. На думку А. Бергсона, перехід від закритого типу до відкритого типу моралі забезпечило християнство. А. Бергсон зазначав, що мораль Євангелія – це переважно мораль відкритої душі [190, р. 59].

Традицію розгляду проблематики «відкритого суспільства» взяв на озброєння Карл Поппер, здійснивши всебічний аналіз цього концепту у своїй праці «Відкрите суспільство та його вороги» (1945 р.). Аналізуючи відмінності

між двома типами суспільств, К. Поппер зазначав: «закрите суспільство характеризується вірою в магичні табу, тоді як відкрите суспільство – це суспільство, в якому люди до певної міри навчилися критично сприймати табу і ґрунтувати свої рішення, спираючись на авторитет власного інтелекту» [121, с. 227]. Тобто, індивідам відкритого суспільства притаманні принципи аналізувати та піддавати критиці різноманітні аспекти діяльності влади. Оця критичність передбачає й відповідальність, коли людина не просто бездумно щось критикує, зловживаючи свободою виявлення власної думки, але пропонує конструктивні шляхи вирішення проблемних ситуацій.

Цікаво, що К. Поппер, пропагуючи ідеї відкритого суспільства, вельми критично ставився до ключових ідей філософських систем Платона, Г. Гегеля та К. Маркса. На думку К. Поппера, який постійно писав про недопустимість тоталітарних практик, означені теоретики явно чи неявно своїми теоріями готували підґрунтя для виникнення у ХХ столітті тоталітаризму.

Згодом важливий внесок у популяризацію теорії відкритого демократичного суспільства здійснив американський фінансист Джордж Сорос [157].

Для демократії вельми важливим є поняття рівності. Йозеф Шумпетер вказує на християнське підґрунтя ідеї рівності для дискурсу демократії. «Спаситель прийняв смерть за всіх: він не розрізняв людей за їх суспільним становищем. Тим самим він засвідчив справжню цінність окремої душі – цінність, яка не визнає ніякого розшарування» [185, с. 330]. Поняття рівності всіх людей перед Богом у християнському дискурсі, перейшовши у демократичний дискурс набуло значення рівності всіх у державі.

Разом з тим, слід розуміти, що рівність за умов демократичного правління може стати джерелом нерівності, якщо збої в демократії детермінують диктат більшості. А диктат більшості несе загрози індивідуальним свободам. Саме тому – задля уникнення диктату більшості – вважається оптимальним політичним режимом ліберальна демократія. За умов ліберальної демократії відбувається

поєднання ідей демократії та лібералізму. Тобто, «рівність», як ключова ідея демократії, стала урівноважуватися «свободою» – ключовою ідеєю лібералізму.

Слід зазначити, що питання кореляції базових ідей демократичного та ліберального дискурсів розглядалося ще в ХІХ столітті у концепціях провідних теоретиків (лорд Актон [215], Дж.Ст. Мілль [105], А. де Токвіль [171] та ін.).

Різниця між демократією та лібералізмом насамперед полягає в тому, що ці дві доктрини дають різні відповіді на два важливі публічно-управлінські питання [82, с. 31]. Відповідь на перше питання – «Хто має здійснювати політичну владу?» – дають прихильники демократії. Вони вважають, що правити повинне громадянське суспільство, тобто, кожен з нас. Стосовно другого важливого питання – «Якими повинні бути межі політичної влади?» – відповідь вже надають прихильники ліберальної теорії. Вони вважають, що державу слід обмежувати, щоб вона не здійснювала надмірного втручання в приватне життя людини. Тобто, прихильників демократії та лібералізму цікавлять різні аспекти проблематики державотворення.

З точки зору Х. Ортеги-і-Гассета, ліберальна демократія стала детермінантою формування «масового суспільства». Поява масової культури на початку ХХ століття призвела до кардинальних трансформацій у суспільному житті людства. Він зазначав, що «маса розчавлює під собою все, що відмінне, незвичайне, індивідуальне, кваліфіковане й добірне» [112, с. 21].

Власне, виникнення феномену «масового суспільства», на думку Х. Ортеги-і-Гассета, було обумовлене трьома взаємопов'язаними факторами [112, с. 47]:

- 1) ліберальна демократія;
- 2) експериментальна наука;
- 3) індустріалізм.

Теоретик означував ці трансформації терміном «бунт мас». Ці зміни стосувалися усіх сфер суспільного буття: політичної, інтелектуальної, господарської, релігійної, моральної та ін. Саме тоді відбулося значне покращення добробуту людей. Наприклад, спостерігалось зниження показників

дитячої смертності. Також спостерігалось зростання показників подовження тривалості людського життя тощо. Означені покращення були детерміновані ліберально-демократичним розвитком, вважав філософ. На думку Х. Ортеги-і-Гассета, причиною «бунту мас» стала «досконалість, з якою дев'ятнадцяте століття оформило організаційно певні сфери життя, спричинила те, що маси, яким це пішло на користь, вважають її не за організацію, а за природу. Так пояснюється і визначається той абсурдний психологічний стан, що його виявляють ці маси: вони цікавляться виключно своїм добробутом і рівночасно відмежовуються від причин цього добробуту» [112, с. 50].

Фактично сьогодні до найбільш ефективних демократій прийнято відносити держави, в яких панує ліберально-демократичний режим. Специфіка сучасних ліберальних демократій детермінована рядом пріоритетних характеристик: вибори представницьких органів влади, що відбуваються на регулярній основі із забезпеченням загального виборчого права; чітке розмежування сфер життєдіяльності: державної, публічної, приватної, економічної; правова держава; політичний плюралізм; співіснування ринкові відносини одночасно співіснують із розвинутими структурами соціального захисту та ін. [122, с. 21].

Звернемося до аналізу поняття демократизації, яке є важливим для дослідження взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства.

Демократизація – у найбільш загальному значенні – це процес становлення демократії, суттєві політичні зміни, що мають на меті впровадження у різні суспільні сфери елементів та практик демократії, зокрема становлення індивідуальних прав та свобод, виборчого механізму функціонування органів влади тощо. Вперше термін «демократизація» було вжито Дж. Брайсом у 1888 році саме в цьому широкому значенні [39, с. 169]. На його думку, поштовх цьому процесу дала Французька революція.

Спочатку під процесами поширення демократії малися на увазі процеси поширення виборчого права. Ці процеси були вельми повільні. Демократична

«хвиля», почавшись у Франції та в окремих штатах Америки в кінці XVIII століття, повільно захоплювала світ. Лише на початку XX століття виборче право поширилося на частину індустріалізованого світу.

Певний поштовх демократичному поступу дав заклик Вудро Вільсона щодо самовизначення народів. Окрім того, вагомий поштовх демократичному розвитку дала боротьба за звільнення з-під колоніального протекторату західних країн колишніх колоній в Африці та Азії.

Врешті, початок 1970-х років означився більш потужними процесами поширення демократичного врядування у світі. Це було пов'язано з крахом військових диктатур у Південній Європі (Португалія, Греція, Іспанія). Згодом означені процеси поширилися на країни Латинської Америки. А після розпаду СРСР процеси демократичних трансформацій охопили й колишні посткомуністичні країни.

Поняття автократизації є протилежним концепту демократизації, оскільки ним описується згортання демократичних практик, тобто, демократичний відкат. У сучасних дослідженнях проблематики демократизації увагу фокусують переважно на розумінні цього процесу, як переходу від авторитарно-тоталітарних форм правління до демократичного політичного режиму.

Найбільш поширеними стосовно розуміння поняття демократизації є концепції демократичного транзиту, якими описуються переходи від недемократичних політичних режимів до демократичних режимів.

Становлення транзитології відбулося у 1970-1980-х роках, її фундатором вважається Д. Растоу [148, с. 3]. У 1980-1990-х роках проблема демократичного переходу висвітлюється у фундаментальних працях І. Донелла та Ф. Шміттєра [236], А. Пшеворського [239], С. Хантінгтона [34, с. 574] та ін.

На думку, І. Донелла та Ф. Шміттєра задля ефективності процесу демократизації слід фокусувати увагу на інституціональних аспектах переходу до демократичних режимів [236]. Автори виділили три стадії переходу до демократії:

1) лібералізація режиму, яку здійснюють представники автократичної влади, здійснюючи інституалізацію громадянських свобод;

2) демократизація режиму, основою якої виступають інституціональні зміни, що детермінує формування демократичних політичних інститутів, демократичних процедур (насамперед в електоральному процесі);

3) соціалізація громадян, як обов'язкова умова для закріплення поміж широких верств населення нових цінностей демократичного штибу.

На думку А. Пшеворського, у процесі демократичних трансформацій слід виокремити лише два базових етапи: лібералізацію та демократизацію [239]. Разом з тим, на другому етапі (демократизації) теоретик виділяє дві стадії:

- перша стадія – це «звільнення» (мається на увазі звільнення від практик авторитаризму);

- друга стадія це «конституювання» (мається на увазі формування та впровадження практик демократії).

У кінці ХХ століття задля аналізу процесів демократизації Семюел Хантінгтон вводить новий термін «хвилі демократизації». Під цим поняттям теоретик розумів групу переходів «від недемократичних до демократичних режимів, що відбуваються у певний період часу та кількісно істотно переважають переходи в протилежному напрямку в даний період часу» [34, с. 574].

С. Хантінгтон зазначав, що протягом історії можна виокремити три хвилі демократизації. Перша «хвиля демократизації» розпочалася у період Французької та Американської революцій. Детермінантою для другої «хвилі демократизації» стала Друга світова війна. А в результаті руйнування автократій у Португалії, Греції, Іспанії у середині ХХ століття постала третя «хвиля демократизації».

У розумінні процесів демократизації, на думку Чарльза Тіллі, варто відштовхуватися від таких позицій [248, р. 6]:

1. *Політична позиція*: представники влади навіть за межами певної держави, повинні знати, чи мають вони справу з демократіями чи іншими типами

політичних режимів. Різні режими по-різному виконують або порушують свої зобов'язання, що впливає на міжнародні відносини.

2. *Якість життя*: демократія дозволяє населенню визначати власну долю, рятуючи людей від тиранії та хаосу. Крім того, демократія у більшості випадків забезпечує комфортніші умови життя, зокрема щодо питань доступу до освіти, до медичного обслуговування, до правового захисту.

3. *Пояснення*: демократизація відбувається за рідкісних соціальних умов. Вона має глибокий вплив на буття людей, збільшуючи їх шанси на достойне життя.

Після розпаду СРСР та руху посткомуністичних країн у напрямку розбудови демократичних політичних режимів, у рамках транзитологічної парадигми з'явилося багато концепцій, що розширювали існуюче проблемне поле транзитології [184].

У посткомуністичних країнах спостерігалися відмінності у демократичних переходах в порівнянні з іншими країнами, що стали на шлях демократичного поступу. Це насамперед було пов'язано з так званим «подвійним переходом» цих країн, коли одночасно відбувалося і ринкове реформування економіки і, власне, демократизація.

Загалом, у наш час у концептуалізації терміну «демократизація» виокремлюють три взаємопов'язаних підходи [147, с. 179]:

- по-перше, під демократизацією маються на увазі процеси переходу від недемократичних типів політичного режиму до демократичного політичного режиму (транзитологічна парадигма);

- по-друге, під демократизацією мається на увазі всебічний розвиток демократичної політичної системи;

- по-третє, під демократизацією маються на увазі процеси оптимізації відносин між різними державами на демократичних засадах, формування базових принципів зовнішньої політики у руслі демократичного дискурсу.

Для нашого дослідження пріоритету набуває другий підхід в осмисленні проблематики демократизації. Адже в рамках такого розуміння, коли під

демократизацією мається на увазі всебічний розвиток демократичної політичної системи, більш оптимальним буде аналіз проблематики взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства у вимірах публічно-управлінського дискурсу.

При такому розумінні демократизації важливе одночасне осмислення як інституційного аспекту, так і соціокультурного. Адже інституційні зміни демократичного штибу не призведуть до бажаних результатів, якщо суспільство буде неготовим їх сприйняти.

На важливості соціокультурної компоненти в осмисленні діяльності демократичних інституцій наголошували Р. Патнам, Р. Леонарді та Р. Нанетті. Теоретики вважали, що саме соціальним середовищем, в якому здійснюють свою практичну діяльність інституції, формується діяльність цих інституцій [116, с. 21]. На думку Р. Патнама, Р. Леонарді та Р. Нанетті недостатніми є аргументи теорії неінституціоналізму стосовно того, що:

- 1) політику формують інституції;
- 2) самі інституції формуються історично.

Обидвом аргументам не вистачає третього важливого аргумента – щодо ключової ролі соціального середовища у формуванні, власне, самих інституцій.

Ключова функція демократичних інституцій полягає в тому, що: «інституції – це апарати для досягнення мети, а не для досягнення згоди» [116, с. 21]. Ефективність функціонування демократичних інституцій обумовлюється, в першу чергу, тим, щоб вони здійснювали оперативне реагування на потреби своїх громадян.

Р. Патнам, Р. Леонарді та Р. Нанетті стосовно діяльності інституцій виокремлювали три засадничих підходи до розуміння їхньої ефективності.

У рамках першого підходу («інституційний дизайн», проблематика якого має своє коріння ще в теоріях Дж.Ст. Мілля), ефективність детермінована структурою інститутів. Але на практиці це не завжди спрацьовує.

У межах другого підходу (Р. Даль, С. Ліпсет та ін.) вважається, що ефективність діяльності демократичних інституцій обумовлюється економічним

добробутом та соціальним розвитком. Коріння цього підходу можна виявити ще в теорії Арістотеля [4].

Згідно з третім підходом, вельми важливими є соціокультурні фактори, які детермінують діяльність інституцій (Г. Алмонд, С. Верба, А. де Токвіль та ін.). Цей підхід сягає своїм корінням ще концепції Платона. Тобто, звичаї і традиції певних спільнот здійснюють вагомий вплив на формування та діяльність політичних інституцій.

Власне, громадські об'єднання, сприяючи інституційному успіху, зміцнюють існуючі традиції. Саме «громадянська спільнота характеризується активністю людей, пройнятих духом громадянської єдності, егалітарними політичними відносинами, соціальною структурою довіри та співпраці» [116, с. 29]. Клімат довіри, який формують громадські об'єднання здатний надати ефективності процесу демократизації.

Таким чином, базова ідея дискурсу неоінституціоналізму щодо того, що інституціями формується політика, не завжди відповідає дійсності. Демократичні реформи здатні бути ефективними за умови включеності фактору соціального середовища (культура, традиції, цінності тощо). Тобто, інституції здатні ефективно трансформувати політичне буття у разі врахування соціокультурних чинників.

На думку Ч. Тіллі, варто увести індикатори, які можна було б застосувати при аналізі держав, розташовуючи їх на шкалі від недемократичних до демократичних режимів. Теоретик пропонує такі типи індикаторів [248, р. 66]:

- *широта*: збільшення (чи зменшення) частки населення, яке має законодавчо закріплене право надавати владним органам скарги на діяльність уряду;

- *рівність*: зменшення (чи зростання) кількості певних правових категорій, якими визначаються права та обов'язки різних верств населення по відношенню до держави;

- *захист*: зменшення (чи збільшення) частки населення, що ув'язнені без законного вироку чи без правового захисту;

- *взаємно обов'язкові консультації*: збільшення (чи зменшення) частки всіх скарг громадян щодо проблеми відмови в наданні пільг, які передбачені необхідним законом.

У кінці ХХ століття теорію демократії збагатила концепція поліархії (багатовладдя), ідеї якої переважно зосереджені на проблематиці політико-управлінських інституцій та процедурах демократичного врядування.

Для нашого дослідження вельми цікавою є теорія поліархії або, як її ще іноді означають – концепція плюралістичної демократії Р. Даля [214]. Ця теорія є однією з найбільш поширених концепцій сучасної демократії, оскільки в її рамках є змога визначати стан розвитку демократичного врядування в різних країнах світу. Теорією поліархії описуються дійсні, реальні досягнення у сфері демократичного розвитку, а не просто фіксуються якісь нормативні ознаки демократії.

В умовах поліархій люди, які займають керівні посади, здійснюючи управлінську діяльність на різних щаблях влади, вимушені постійно корегувати власну діяльність відповідно до очікувань громадян (щоб їх знову обрали на виборах). Саме тому більшість ознак поліархії стосуються виборчого процесу [214, р. 221]:

1. Посадові особи, які здійснюють контроль за урядовими рішеннями стосовно політичного курсу, мають бути виборними.
2. Чесні та вільні вибори, що повинні проводитися регулярно. В електоральному процесі має бути усунений механізм примусу.
3. Участь у виборах повинні брати якомога ширші верстви населення (принцип загального голосування).
4. Правом претендувати на виборні посади мають бути наділені усі представники населення, що досягли відповідного віку.
5. Дійсна свобода слова, коли громадяни мають право вільно озвучувати власну думку щодо діяльності владних органів, не лякаючись загроз з боку влади.

6. Забезпечення для громадян прав на альтернативну інформацію. Джерела такої альтернативної інформації мають існувати та забезпечуватися охороною на законодавчому рівні.

7. Громадська самоорганізація має бути незалежною, оскільки вона покликана сприяти реалізації прав громадян на створення асоціацій/громадських організацій/зібрань для відстоювання власних інтересів.

Загалом, суттєве розширення прав та свобод громадян на індивідуальному рівні – це один з вагомих показників теорії поліархії, який робить її вельми привабливою для молодих демократій.

На думку теоретиків Девіда Веймера та Ейдена Вайнінга, які аналізували політику в різних її вимірах, у формуванні політики в демократичних суспільствах для ухвалення колективних рішень, а також для виконання цих рішень, необхідна співпраця.

Мова йде про співпрацю на різних рівнях, зокрема, між органами публічної влади і між структурами громадянського суспільства. Власне, такі колективні рішення формуються з набору певних політичних пропозицій. Ці рішення завершуються формуванням відповідних стратегій з боку представників влади. Сформовані політичні стратегії здійснюють вплив на життєдіяльність спільнот. Фактично цей процес формування рішень можна поділити на два етапи [27, с. 478].

Перший етап полягає в ухваленні певних рішень, а також у втіленні цих рішень у життя суспільства. На етапі ухвалення рішень очікуються політичні пропозиції. Такі політичні пропозиції можуть подавати різні спільноти, суб'єкти владних інститутів, представники організацій громадянського суспільства. Власне, етап ухвалення рішення завершується тоді, коли вже на офіційному рівні це рішення набуло певного нормативно-правового оформлення.

Другий етап – це втілення рішень. Означений етап втілення рішень починається вже тоді, коли відбулося ухвалення певної політичної стратегії. Тривалість цього етапу залежить від тривалості втілення даної політичної

стратегії. Тобто, цей етап буде тривати, доки вважатиметься чинною розроблена політична лінія.

З точки зору Д. Веймера та Е. Вайнінга, у формуванні ефективної політики слід приділяти важливу увагу стратегічному мисленню. Стратегічне мислення необхідне для формування політики, яка враховує інтереси різних спільнот. Стратегічне мислення допомагає чітко виділяти потенційні проблеми. Також стратегічне мислення сприяє створенню можливостей для втілення політичних рішень у життя.

Теоретики виокремлюють чотири базових типи генеральних стратегій, які можна застосовувати у досягненні певних політичних цілей в умовах демократичної політичної системи [27, с. 488]:

- стратегія кооптації;
- стратегія компромісу;
- стратегія герестетики;
- стратегія риторики.

Стратегія кооптації передбачає розподіл інтересів та компетенцій між різними учасниками, для яких важливе прийняття спільного політичного рішення. Політичне рішення, може бути не прийнятим, доки до спільного формулювання політичної пропозиції не залучать зацікавлені групи певних спільнот, структур громадянського суспільства.

У стратегії компромісу набуває важливості процес переговорів, який спрямований на вироблення політично прийняттого рішення для всіх учасників.

Термін «герестетика», який є ключовим для стратегії герестетики, належить Вільяму Райкеру. На його думку, мета стратегії герестетики полягає в отриманні переваги «через маніпуляцію обставинами, за яких робиться політичний вибір» [27, с. 493]. Виділяють дві групи методів герестетики. Перша група методів пов'язана з теоріями формуванням порядку денного. Друга група методів пов'язана з проблематикою критеріїв оцінювання. Представники інститутів влади мають можливість здійснювати маніпуляції порядком денним.

Адже вони є творцями порядку денного, від них залежить, чи потрапить певне питання до порядку денного і чи буде ухваленим відповідний політичний курс.

Стратегія риторики вважається найпоширенішою. Вона полягає у використанні переконливих аргументів (переконливої мови) учасниками процесу прийняття певного політичного рішення.

На думку К. Пірсона, демократію можна аналізувати як спосіб вираження бажань суверенного народу. Разом з тим, у рамках більш «реалістичної» традиції демократію можна сприймати як певний механізм для здійснення обмежень над державним апаратом [237, р. 13]. І, власне, у цього державного апарату й знаходиться фактичний суверенітет. Відповідно, зазначав К. Пірсон, під демократичним процесом мається на увазі процес, за допомогою якого народ, що фактично не є сувереном, здійснює певний тиск на тих державних акторів, які розпоряджаються державним суверенітетом.

Загалом, зазначав К. Пірсон, формування сучасної держави є водночас історією зміцнення громадянства та зростання демократизації [237, р. 45]. Сучасні держави набули широко представницької демократичної форми. Саме цей факт свідчить про пріоритетність процесу демократизації.

Із точки зору Девіда Хелда, будь-яка політика, метою якої є демократичні трансформації, покликана враховувати, що у процесі реформ здійснюватиметься подвійна демократизація [226, р. 286]: держава та громадянське суспільство мають стати умовою демократичного розвитку одне для одного.

Загалом, сфокусовано увагу на виявленні специфіки взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах процесу демократизації в методологічному контексті. Аргументовано, що у розумінні проблематики демократії чітко відстежуються впливи теорій європейсько-континентального типу мислення та англосаксонського типу мислення. Ці два типи розуміння корелюють із підходами до моделей місцевого самоврядування: громадівська модель є продуктом англосаксонської політико-соціальної традиції, а коріння державницької моделі відстежуються в європейсько-континентальних політико-соціальних концепціях.

Здійснено розгляд поняття демократизації, яке є важливим для дослідження взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства. Демократизація – у найбільш загальному значенні – це процес становлення демократії, суттєві політичні зміни, що мають на меті впровадження у різні суспільні сфери елементів та практик демократії, зокрема становлення індивідуальних прав та свобод, виборчого механізму функціонування органів влади тощо.

Таким чином, для нашого дослідження пріоритетним є розуміння демократизації як сукупності процесів, що детермінують всебічний розвиток демократичної політичної системи на різних взаємопов'язаних рівнях: політико-правовому, інституційному, електоральному, соціокультурному тощо. Саме така експлікація концепту демократизації тісно корелює з публічно-управлінським дискурсом, оскільки включає формування взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства у демократичному ключі.

Висновки до першого розділу

Узагальнено теоретико-методологічні підходи до осмислення категорії громадянського суспільства у вимірах публічно-управлінського дискурсу. Зазначається, що концепт громадянського суспільства є одним із базових у розумінні взаємовідносин влади та суспільства. Переважно під поняттям громадянського суспільства теоретики мають на увазі сфери суспільного життя, які є незалежними від держави, але, разом з тим, функціонують в організаційно-правових межах, визначених державою. Концепт громадянського суспільства акумулює в собі ідею відносин індивіда та влади, суспільства та держави. Періодом формування концепцій громадянського суспільства стала епоха Нового часу. Це пов'язано з тим, що тривалий час поняття держави та суспільства сприймалися в якості єдиного цілого. Починаючи з періоду Нового часу здійснюється чітка концептуальна демаркація між термінами держави та

суспільства, чому, зокрема, сприяли ідеї природного права, суспільного договору, розділення гілок влади тощо.

Таким чином, на даний час наука публічне управління та адміністрування володіє досить розвиненим понятійно-категоріальним апаратом дослідження загальної теорії регіонального розвитку та взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства. Зокрема чисельні праці науковців присвячені вирішенню проблеми та публічному регулюванню регіонального розвитку, а громадянське суспільство, як наукова категорія, стає нагальним стрижнем у дослідженнях ще з XVIII-XIX сторіччя. У той же час сьогодення українського поступу, що характеризується широкими демократичними перетвореннями та потерпає від агресії з боку російської федерації, вимагає подальшого наукового обґрунтування, де удосконалення механізмів взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку стають одним із найбільш актуальних завдань.

Розглянуто роль інститутів публічної влади і громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку. Констатовано, що у сучасному публічно-управлінському дискурсі можна виявити велику кількість теоретичних узагальнень, а також визначень дефініції «публічна влада». Публічна влада проявляється в публічному просторі, який виконує низку вельми важливих функцій. Зокрема, мова йде про періоди кризових ситуацій щодо підтримки життєздатності територіальної громади. Саме в такі періоди набуває важливості соціальна взаємодія. Публічна влада є цілісною системою, що включає як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування. Здійснення управління органами публічної влади стосується суспільно значущих справ. Задля ефективної реалізації публічної влади набуває важливості широке залучення до формування відповідних політик структур громадянського суспільства. Публічна влада є легальним процесом взаємодії у владно-управлінському полі політичних інститутів, структур громадянського суспільства, різних груп інтересів, представників еліти тощо. Означений процес взаємодії різних структур здійснюється в ході формування публічної політики та її реалізації.

Здійснено розгляд поняття інституту, оскільки для дослідження важливо виявити специфіку взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства. Зазначено, що суспільні інститути здатні формувати структури людської взаємодії, завдяки яким відбувається зменшення невизначень в різних сферах буття соціуму. Особливістю інститутів публічної влади є їхня узаконеність, вони є організаційно упорядкованими, мають чітку структурованість. Ці інститути характеризуються тим, що чітко регламентованим у законодавчому полі є їхнє суспільне призначення. Їхня діяльність зорієнтована на задоволення потреб та інтересів суспільства. Під інститутами громадянського суспільства переважно розуміють суб'єктів громадської взаємодії. Означені суб'єкти є наділеними відповідними правами та обов'язками, що пов'язані із захистом та із реалізацією їхніх легітимних інтересів. Важливо, що ці суб'єкти громадської взаємодії під час своєї діяльності формують відповідні суспільні відносини. Такі відносини зорієнтовані на розбудову структур громадянського суспільства. Окрім того, ці суспільні відносини спрямовані на участь структур громадянського суспільства в питаннях управління державними справами. Насамперед мова йде про формування, а також про реалізацію державної (публічної) політики.

Зазначено, що під поняттям регіонального розвитку маються на увазі трансформації у функціонуванні регіональних систем, яким притаманний якісний та закономірний характер. Означені трансформації носять об'єктивний характер. Об'єктивність характеру трансформацій у функціонуванні різноманітних регіональних систем характеризується двоєдиністю сутності природи розвитку. По-перше, мова йде про керовані організаційні процеси. По-друге, мова йде про процеси самоорганізації. Категорія збалансованості вельми важлива для проблематики регіонального розвитку. Під збалансованістю слід розуміти дотримання специфічної пропорції компонент потенціалу для кожної регіональної системи. У цьому контексті важливе формування нових компонент для розвитку, в яких відчувається потреба у структурі регіону. Слід також фокусувати увагу на вилученні із регіональної системи тих структурних

елементів, які здійснюють деструктивний вплив на розвиток системи. Окрім того, важливо сконцентрувати зусилля на зміцненні зв'язків системи: як внутрішньорегіональних, так і міжрегіональних.

Зазначено, що під регулюванням регіонального розвитку мається на увазі відповідне спрямування публічно-управлінських процесів, метою якого є впорядкування системи регіонального розвитку на основі визначених інститутами влади норм та правил.

Сфокусовано увагу на виявленні специфіки взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах процесу демократизації в методологічному контексті, на регіональному рівні зокрема. Аргументовано, що у розумінні проблематики демократії чітко відстежуються впливи теорій європейсько-континентального типу мислення та англосаксонського типу мислення. Ці два типи розуміння корелюють із підходами до моделей місцевого самоврядування: громадівська модель є продуктом англосаксонської політико-соціальної традиції, а коріння державницької моделі відстежуються в європейсько-континентальних політико-соціальних концепціях. Тобто, у рамках теорій європейсько-континентального штибу була закладена державницька традиція у розумінні місцевого самоврядування, коли стало вважатися, що місцеве самоврядування – це компонента державного управління. Кардинально інша ситуація спостерігалася у розумінні суті місцевого самоврядування з точки зору громадівської теорії місцевого самоврядування (англосаксонська традиція), де вважається, що пріоритетом є самостійна діяльність індивідів стосовно вирішення проблемних питань місцевого значення.

З'ясовано, що стосовно розуміння суті демократії можна виявити два типи підходів, що корелюють або з європейсько-континентальною, або англосаксонською традиціями. Мова йде про демократію французького типу та демократію англо-американського типу. Дж. Сарторі означував їх як «раціональна» демократія (французький тип) та «емпірична» демократія (англо-американський тип). Прихильники «раціонального» типу демократії переважно використовують для аргументації знеособлені деперсоналізовані категорії:

наприклад, «народ», «влада», «держава». Тобто, вони розмірковують про якийсь ідеальний зразок «народу», чи «влади», чи «держави». Їх не цікавить конкретна держава, конкретний народ, конкретна владна інституція. Вони, критикуючи всілякі владно-управлінські процеси, порівнюють їх з ідеалізованими взірцями, а не з конкретними існуючими типами. Це може призвести до перетворення такого розуміння демократії на уявний тип демократії. Натомість, адепти «емпіричного» типу демократії оперують цілком конкретними категоріями, посилаючись на конкретні публічно-управлінські практики, конкретні державні устрої, конкретні традиції, культуру, ментальність тощо.

Здійснено розгляд поняття демократизації, яке є важливим для дослідження взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку. Демократизація – у найбільш загальному значенні – це процес становлення демократії, суттєві політичні зміни, що мають на меті впровадження у різні суспільні сфери елементів та практик демократії, зокрема становлення індивідуальних прав та свобод, виборчого механізму функціонування органів влади тощо.

Розглянуто основні підходи, які виокремлюють у концептуалізації терміну «демократизація»: по-перше, під демократизацією маються на увазі процеси переходу від недемократичних типів політичного режиму до демократичного політичного режиму (транзитологічна парадигма); по-друге, під демократизацією мається на увазі всебічний розвиток демократичної політичної системи; по-третє, під демократизацією маються на увазі процеси оптимізації відносин між різними державами на демократичних засадах, формування базових принципів зовнішньої політики у руслі демократичного дискурсу. Зазначено, що для нашого дослідження пріоритету набуває другий підхід в осмисленні проблематики демократизації. Адже в рамках такого розуміння, коли під демократизацією мається на увазі всебічний розвиток демократичної політичної системи, більш оптимальним буде аналіз проблематики взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства у вимірах публічно-управлінського дискурсу.

Констатовано, що у кінці ХХ століття теорію демократії збагатила концепція поліархії (багатовладдя), ідеї якої переважно зосереджені на проблематиці політико-управлінських інституцій та процедурах демократичного врядування. Теорія поліархії (концепція плюралістичної демократії) є однією з найбільш поширених концепцій сучасної демократії, оскільки в її рамках є змога визначати стан розвитку демократичного врядування в різних країнах світу. Теорією поліархії описуються дійсні, реальні досягнення у сфері демократичного розвитку, а не просто фіксуються якісь нормативні ознаки демократії.

Таким чином, для нашого дослідження пріоритетним є розуміння демократизації як сукупності процесів, що детермінують всебічний розвиток демократичної політичної системи на різних взаємопов'язаних рівнях: політико-правовому, інституційному, електоральному, соціокультурному тощо. Саме така експлікація концепту демократизації тісно корелює з публічно-управлінським дискурсом, оскільки включає формування взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства у демократичному ключі.

Опрацювання першого розділу представлено автором у таких працях: [89; 91; 92; 96].

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У РЕГУЛЮВАННІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Роль цифрових технологій у взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства: регіональний вимір

Враховуючи складність сучасних політико-управлінських проблем в глобалізованому світі, де цифрові технології набувають вагомого значення, необхідність розвитку ефективної взаємодії інститутів публічної влади з громадянським суспільством є надважливою. У технологіях взаємодії інститутів влади та структур громадянського суспільства [229] до звичайних інструментів додаються цифрові технології.

Поняття «технологія» у Новому тлумачному словнику української мови визначається як «сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь» [110, с. 529]. А також термін «технологія» визначають як певну сукупність «способів обробки чи переробки матеріалів, інформації, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій, надання послуг тощо» [28]. Тобто, концепт технології в даному контексті тлумачиться в основному як категорія, що притаманна виробничому процесу.

Звернемось до аналізу технологій управління. На думку Т. Гоголь, технології управління – це сукупність взаємопов'язаних управлінських відносин. Означені управлінські відносини зорієнтовані на проблематику управлінських рішень. Мова йде насамперед про процес обґрунтування управлінських рішень, процес їхнього розроблення, процес ухвалення, процес виконання. Метою означених технологій управління у прийнятті управлінських рішень є підтримка стійкості у функціонуванні механізмів публічного управління [38, с. 239].

На думку І. Рейтеровича, під політичними технологіями слід розуміти у сукупності певні процедури, які застосовуються послідовно. Мова йде про способи відповідної діяльності, прийоми цієї діяльності. Означені способи і прийоми діяльності покликані детермінувати ефективну реалізацію цілей і завдань певним суб'єктом управлінсько-політичного поля. Мова йде про суб'єктів різного типу: окремі індивіди, окремі політичні чи суспільні спільноти, владні структури, політичні партії, громадські рухи та об'єднання тощо [141, с. 547].

Політико-управлінські технології зорієнтовані на упорядкування засобів досягнення відповідної мети. Завдяки технологіям закріплюється певна послідовність дій, здійснюється розробка певних алгоритмів поведінки суб'єкта політики у політичному просторі. В означених технологіях можна виокремити три ключові компоненти. Перша компонента – це специфічні знання. Друга компонента – це конкретні прийоми, а також процедури та методики дій. Третя складова включає різноманітні техніко-ресурсні компоненти [142].

Як зазначає П. Книш, задля розуміння сутності управлінських технологій слід виділити три основні підходи в їхньому осмисленні [72, с. 256]. Перший підхід полягає в тому, що значна частина теоретиків дотримується думки, що управлінські технології насамперед пов'язані з процедурами прийняття рішень в управлінській сфері. Другий підхід виходить з того, що управлінські технології аналізуються в якості процесу, в якому слід виокремлювати певні етапи, операції, процедури тощо. Третій підхід сфокусований на розумінні управлінських технологій як певної послідовності дій, що спрямовані на виконання якихось управлінських функцій чи управлінських методів.

Також розглянемо дефініцію технологій публічного управління. З точки зору В. Бакуменка, технології процесного управління слід осмислювати в якості практичних інструментів, а також сукупності методів і засобів здійснення управління. Означені методи і засоби повинні ґрунтуватися на усвідомленні пріоритетності результатів та процесів досягнення цих результатів [7, с. 620]. У наш час, в суспільно-політичній та в публічно-управлінському дискурсі активно

вживається розширене розуміння концепту технології як засобу, що служить для перетворення певного набору ресурсів у бажаний для досягнення результат діяльності.

На думку Н. Мельтюхової та П. Надолішнього, під технологією державного управління слід розуміти спосіб досягнення певних управлінських цілей. Цей спосіб обумовлюється чітким поопераційним здійсненням управлінської діяльності. Покрокові операції розробляються на підставі наукових знань, вони розробляються завчасно та усвідомлено. Важливо, що таким операціям притаманна певна послідовність. Такі технології можуть осмислюватися в двох контекстах. По-перше, в якості проекту, в якому містяться процедури і операції. По-друге, в якості самої діяльності, яка сформована у відповідності з цим проектом [103, с. 626].

Вельми цікавим для нашого дослідження є розгляд проблематики технологій антикризового управління. Такі технології В. Кузьомко аналізує в якості сукупності певних послідовних управлінських заходів. Метою означених заходів є насамперед запобігання кризам. Також технології антикризового управління запроваджуються задля профілактики криз, задля їх подолання. А також вони запроваджуються з метою зниження рівня негативних наслідків від кризових ситуацій [81, с. 624].

В еволюції концептуальних підходів до публічного управління, зазначає М. Сікало, можна виокремити ряд важливих трансформацій. Ці трансформації демонструють послідовні зміни від домінування класичних адміністративних теорій до пріоритетності теорій цифрового врядування в сучасну епоху. Автор виділяє чотири базових етапи у змінах підходів до осмислення публічного управління [153, с. 58-59]:

- класична концепція публічної бюрократії (теорія М. Вебера), характеризується бюрократичною раціональністю, принципами ієрархічності та формалізації;

- концепція «нове публічне управління» (New Public Management - NPM), була поширеною у 1980-1990-х роках, базується на конкуренції, дезагрегації, стимулюванню;

- концепція цифрового врядування (Digital Governance – DEG), зорієнтована на принципи реінтеграції, цілісності, цифровізації;

- транзитивна модель цифрової державності (Transitive Model of Digital Governmentality), характеризується субстанціональністю технологій, когнітивним розширенням.

У зв'язку із широким впровадженням цифрових технологій в сучасному світі, поміж теоретиків періодично дискутується ідея, що за допомогою цифрових технологій легко вирішити проблеми суспільства.

Втім, цифрові технології можуть бути благом для громадянського суспільства, якщо представники суспільства є інформованими щодо означених технологій, якщо замість них владні структури не вирішують проблеми співіснування. Суспільство має великий громадянський потенціал, особливо в демократичних політичних системах. Цифрові технології є різнорідними та складними. Разом з тим, вони є доречними у випадку розвитку демократії. Основна мета технологій на службі суспільства полягає не просто в тому, щоб зробити їх простішими або зручнішими, а в тому, щоб оптимізувати громадянський активістський потенціал суспільства, його здатність ефективно та справедливо вирішувати проблеми, з якими стикається.

Влітку 1991 року на обкладинці журналу «Whole Earth Review» з'явилася світлина Бенджаміна Франкліна, який визирав з екрану комп'ютера [250]. Вже у той час – на початку 1990-х років – існувала точка зору, що «електронна демократія» стане неминучим наслідком Інтернету, який все ще був маловідомим і недоступним для більшості людей. Навіть у США пройшло ще чотири роки, перш ніж Інтернет став доступним для громадськості та став використовуватися у сфері державних та комерційних інтересів. Концепція електронної демократії регулярно обговорювалася в популярних ЗМІ. Згодом більш активно стала обговорюватися концепція електронної комерції.

Говард Рейнгольд був редактором журналу «Whole Earth Review». Влітку 1991 року у № 71 цього журналу вийшла стаття Г. Рейнгольда з промовистою назвою «Електронна демократія» [242].

Як зазначав М. Кастельс, «перші кроки використання Інтернету в 1980-х роках було проголошено початком нового віку вільної комунікації та реалізації особистості у віртуальних спільнотах, створених навколо комунікації через комп'ютер» [68, с. 119].

Одному із піонерів Інтернету Говарду Рейнгольду належить термін «віртуальні спільноти», який був ним введений у книзі «Віртуальна спільнота» у 1993 році. Г. Рейнгольд припускав, що цифровий зв'язок може стати «великим урівнювачем» для людей, його цікавили комп'ютерно-опосередковані комунікації. Мова йде про такі комунікації, як електронні міські збори, глобальні спільноти тощо. Г. Рейнгольд зазначав, що від людей вимагаються великі зусилля, які необхідні для їхньої участі в місцевій політиці [243]. Саме комп'ютери здатні призвести до суттєвої економії таких зусиль. Це дозволяє значно ефективніше мобілізувати громадську думку.

На думку Г. Рейнгольда, віртуальні спільноти змінили тип комунікацій. З'явилася нова ідея комунікації «багато до багатьох». Такий тип комунікації в громадському житті став основою для формування колективних благ на місцевому рівні. Для більшості людей звичним та домінуючим був інший тип комунікації, пов'язаний із сприйняттям ролі мас-медіа – «один до багатьох». Переваги нової комунікаційної парадигми «багато до багатьох» (мережевої парадигми) надали поштовху для більш активного розвитку громадських ініціатив на регіональному рівні [243]. Таким чином, відбувався величезний зсув у свідомості людей. Як зазначав Г. Рейнгольд, новий тип комунікації працює як своєрідна електронна аналогія телепатії, формуючи в певному сенсі спільну свідомість.

У 2001 році в США було оприлюднено результати тривалих досліджень щодо взаємозв'язку між використанням людьми Інтернету, їхньою участю у суспільному житті та їхньою соціальною взаємодією. Дослідження проводилося

шляхом телефонних опитувань респондентів в різні роки: у 1995 році, у 1996 році, у 1997 році та у 2000 році. Згідно результатів дослідження і користувачі Інтернету, і люди, які не користувалися Інтернетом мали приблизно однаковий досвід участі у житті громади та в політичному житті. Разом з тим, користувачі Інтернету іноді демонстрували більш глибоку залученість до громадського життя. Цікавим результатом дослідження стало виявлення більш високого рівня соціальної взаємодії серед користувачів Інтернету. Як зазначає М. Кастельс, «користувачі Інтернету частіше, ніж некористувачі, зустрічалися з друзями і брали участь у суспільному житті поза власним домом, хоча їхні мережі соціальної взаємодії були більш просторово розкиданими, аніж у некористувачів» [68, с. 120].

Інститути публічної влади вже активно використовують цифрові технології. Мова йде насамперед про електронне урядування (з англ. e-government). Під електронним урядуванням мають на увазі таку форму організації публічного управління, яка «сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян» [79, с. 132]. Відповідно, мова йде налаштування інформаційної взаємодії між інститутами публічної влади та суспільством. Означена взаємодія формується на підставі застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій. Такі технології адаптовані для діяльності конкретних владних інститутів. Мова йде про сучасні інформаційні технології.

У системі електронного урядування використовуються як інформаційні, так і комунікаційні новітні технології. Їхньою метою стає вдосконалення функціонування інститутів публічної влади. Також означені технології спрямовані на надання органами влади адміністративних послуг різним категоріям населення. Окрім того, завдяки електронному урядуванню, відбувається оперативне інформування громадськості про діяльність інститутів влади [173, с. 200].

Базова компонента електронного урядування – це електронний уряд. Фактично електронний уряд вважається автоматизованою інформаційною взаємодією між владними інститутами (органами державної влади та органами місцевого самоврядування) та суспільством. Ця складна автоматизована взаємодія забезпечується єдиною міжвідомчою інфраструктурою.

Ключові принципи електронного урядування – це принципи прозорості та відкритості. Також для електронного урядування важливими принципами є принципи конфіденційності та інформаційної безпеки.

Як зазначають О. Кравцов і С. Кіян, у вузькому розумінні поняття електронного урядування зводиться до управлінських процесів [79, с. 133]. У такому значенні фокусується увага на такому способі організації і функціонування інститутів влади, який базується на використанні інформаційних технологій. Ці технології застосовуються завдяки відповідним системам локальних інформаційних мереж. Окрім того, використовуються певні сегменти глобальної інформаційної мережі. Відповідно, відбувається забезпечення функціонування інститутів влади у режимі реального часу. Важливо, що таке електронне урядування спрощує доступ громадськості до установ влади.

Завдяки електронному урядуванню відбуваються суттєві трансформації у взаємодії інститутів публічної влади та структур громадянського суспільства, які насамперед полягають у створенні якісно нових та більш спрощених форматів взаємодії.

У рамках дискурсу електронного урядування вже класичним вважається виокремлення трьох ключових напрямів взаємодії [173, с. 200]:

- від уряду – до уряду (англ. «government to government», G2G);
- від уряду – до громадян (англ. «government to citizens», G2C);
- від уряду – до бізнесу (англ. «government to business», G2B).

Модель взаємодії G2G (уряд – урядові) базується на формуванні інформаційної мережі внутрішньоурядового типу. Насамперед ця мережа

зорієнтована на оптимізацію процесу електронного документообігу. Також мова йде про автоматизацію різних управлінських процесів на різних владних рівнях.

Модель взаємодії G2C (уряд – громадянам) найбільш тісно корелює з проблематикою нашого дослідження щодо виявлення специфіки та оптимальних напрямів взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства. В рамках моделі G2C формуються відповідні сервіси, структури, які спрямовані на забезпечення таких послуг громадянам, які б детермінували комфортніші умови їхнього життя. Звісно, мова йде про різні типи послуг: і в сфері зайнятості, і в сфері медицини, і в сфері культури, і в сфері освіти тощо.

Модель взаємодії G2B (уряд – бізнесу) формує спрощені умови для відкриття та ведення бізнесу. Завдяки такій моделі здатні активізуватися структури малого та середнього бізнесу. Ця модель покликана надавати різні послуги бізнесовим структурам: і щодо різноманітного документообігу, зокрема у податковій сфері, і щодо систем державних закупівель, і щодо практик ліцензування тощо.

Окрім трьох класичних форматів взаємодії в рамках концепцій електронного урядування, науковці виділяють також інші типи взаємодій [79, с. 133]:

- «громадянин – громадянину» (комунікація, самоорганізація у соціумі, участь у громадських об'єднаннях з метою відстоювання власних інтересів);
- «громадяни – громадянам» (формування забезпечення процесів політичних взаємодій між громадянами;
- «уряд – організації» (відносини між інститутами влади та різноманітними організаціями в соціумі);
- «уряд – громадяни» (електронний форма відносин на кшталт формування сервісів для е-демократії, електронних виборів;» громадських опитувань тощо).

Слід усвідомлювати, що цифрові комунікації, як і засоби масової інформації, що були домінуючими у поширенні інформації раніше, певним чином є ідеологічно податливими. Їх можна комерціалізувати, їх можна зробити впливовими та залежними від певних лобістських груп.

Із технологічним розвитком та проникненням Інтернету в усі сфери суспільного життя стало зрозуміло, що, окрім спрощення системи комунікацій, Інтернет здатний нести загрози поширення тієї ж дезінформації.

Загалом, мережеві комунікації у широкому масштабі виявилися цілком придатними і для недемократичних суспільств. Звісно, знання – це сила, поінформованість – це важливо. Але постає питання: в чиїх руках у недемократичних суспільствах знаходяться важелі управління інформаційними потоками.

Минуло майже тридцять років після публікації Г. Рейнгольдом статті про електронну демократію в журналі «Whole Earth Review». [242]. А в наукових статтях вже окреслилися тенденції песимізму щодо можливостей Інтернету саме для розвитку демократії.

Наприклад, у 2019 році у випуску «Journal of Democracy» вийшла стаття Р. Дейбера, який охарактеризував глобальну мережу, як «шлях до несвободи» [216]. У статті мова йде про те, як цифрові технології стають на службу авторитарним можновладцям. За допомогою цифрових технологій здійснюються атаки на демократію. Тобто, вважалося, що цифрові технології детермінують розбудову структур громадянського суспільства та, відповідно, сприятимуть поступу демократії. Втім, вони стали використовуватися і в якості зброї проти демократичного устрою.

На думку Р. Дейбера, можна виділити ще ряд невтішних тез щодо комунікацій у соціальних мережах [216]:

- бізнес-модель соціальних медіа базується на глибокому і невпинному нагляді за особистими даними споживачів з метою адресної реклами;
- індивіди дозволяють цей приголомшливий рівень спостереження добровільно, якщо і не зовсім свідомо;
- соціальні медіа далеко не несумісні з авторитаризмом, але вони справді є одними з найефективніших засобів, що його дозволяють.

У Китаї, найбільш густонаселеній країні світу, владні органи спрямовують зусилля на авторитарне застосування масиву даних. У КНР працюють над

питанням інтеграції інформації, яку збирають з різноманітних джерел. Цей масив великих даних планується використовувати у загальнонаціональній Системі соціального кредитування (Social Credit System – SCS). Система соціального кредитування зорієнтована на оцінювання поведінкових характеристик кожного індивіда країни. Власне, такий підхід, на жаль, гідний ідеї книги Джорджа Орвелла «1984» [241].

Ще у 2014 році у Китаї було започатковано Систему соціального кредитування, яка стала можливою завдяки появі нових інформаційних технологій. Ця система була запланована для відстеження діяльності окремих осіб, а також окремих підприємств. Окрім відстеження їхньої діяльності передбачалося виставлення їм відповідних оцінок. Інформацію про громадян було заплановано збирати з різних джерел: і приватних, і публічних.

У рамках Системи соціального кредитування громадянам КНР присвоюють комплексний бал. Цей бал включає в себе, окрім фінансової складової, особистісну складову. Тобто, мова йде про особисту поведінку людини, її коло друзів, її купівельні звички, її коментарі у соціальних мережах тощо.

Таким чином, цифрові технології у недемократичних країнах використовуються для стеження за людьми та для обмеження індивідуальних свобод.

Широко розрекламовані можливості штучного інтелекту та глибинного навчання демонструють певний прогрес, але, на жаль, він є далеко не таким оптимістичним як очікувалося. Наприклад, зазначає С. Фельдштейн, системи штучного інтелекту стали в нагоді репресивним режимам [220]. Така ситуація спотворює процес відносин між громадянином і державою. Врешті, це може призвести до посилення тенденцій авторитаризму у світі.

Громадянське суспільство покликане сприяти розвою демократії. В умовах розвитку інформаційних технологій постають нові виклики для інституціалізації структур громадянського суспільства.

Демократія формує оптимальний підхід до проблематики управління, за якого індивіди самостійно та цілком усвідомлено беруть участь у рішеннях, що стосуються процесів суспільного буття. Це означає, що участь громадян у вирішенні громадських проблем при одночасній взаємодії з інститутами влади, є необхідною як за умов використання інформаційних технологій, так і без них.

Підтримка людьми демократичних практик є надзвичайно важливою для того, щоб демократія була ефективною. На думку Х. Лендемор, в умовах демократичного правління політичні рішення, які приймає влада найчастіше є адекватними вимогам суспільства [231]. Це пов'язано з участю різних спільнот, структур громадянського суспільства, окремих індивідів у процесах взаємодії з інститутами влади щодо розробки означених рішень. Тобто, демократичні причини обумовлюють формування оптимального демократичного процесу

Теоретично громадянське суспільство в умовах демократичних політичних систем є відповідальним за те, як люди скеровують власне життя.

Громадянське суспільство має кілька вимірів – від розвитку індивідуальної та громадської думки до розробки політики, колективних дій та голосування. Це також передбачає взаємодію із засобами масової інформації та соціальних медіа. Така ситуація висвітлює ряд важливих проблем. По-перше, мова йде про сам процес виникнення обговорення певного суспільно важливого питання, учасників ініціювання цього процесу. По-друге, слід зважати на сам розвиток громадської думки. По-третє, слід брати до уваги ті офіційні шляхи, які використовуються структурами громадянського суспільства для просування певної ініціативи. Також, по-четверте, слід фокусувати увагу на неформальних засобах впливу на просування певної – важливої для спільноти – ідеї. По-п'яте, варто осмислити, наскільки інституціоналізовані демократичні процедури просування певного суспільного рішення. Мова йде також про те, чи існує можливість для структур громадянського суспільства поставити під сумнів певне владне рішення. Також важливо розуміти, чи мають люди захист проти незаконного використання влади. Якщо такого захисту немає, то владні інститути

змушені тоді реагувати на протестні акції з боку суспільства (демонстрації, мітинги, акції громадянської непокори тощо).

Демократія неможлива без розгалуженої структури громадянського суспільства. Це вимагає відповідної демократичної культури в спільнотах громадянського суспільства, громадянської культури та інфраструктури. Адже громадяни стають учасниками демократичних процесів за умови розуміння суті означених процесів.

В інтересах розвитку структур громадянського суспільства повинні існувати можливості для просування ідей демократії на освітньому рівні. Для залучення громадян до активної, ефективної участі в демократичному процесі слід розвивати відповідні навички (співпраці, самоорганізації, ініціативності тощо), які формують соціальний капітал. Якщо певна спільнота не має конкретних навичок чи ресурсів, що сприяють громадянській діяльності, підхід повинен полягати в тому, щоб допомогти зміцнити ці навички, а не обмежувати участь цієї групи. Життєздатні громадянські суспільства вимагають якісної освіти для всіх.

Слід зауважити, що за умови, коли люди в демократичних країнах втрачають віру в свою систему, вони менш схильні захищати демократичні цінності. Також вони стають більш апатичними і менш схильними брати в участь в демократичних процесах. Такі ситуації виникають внаслідок розчарування політичними лідерами. Або ж за умови, коли люди помічають, що вже не мають змоги впливати на процес прийняття політичних рішень.

Демократія вимагає участі широкого кола людей, залученості індивідів до суспільних справ. Будь-яка діяльність, яка здійснює вплив на громадську думку та на процес прийняття рішень, є частиною діяльності громадянського суспільства. Втім, деякі індивіди вважають, що політична система не піклується про них, тому вони приймають рішення не брати участь у суспільному житті. Але суспільна апатія руйнує громадянське суспільство та, відповідно, демократію взагалі.

Важко провести чітку межу між демократичними країнами та недемократичними країнами. Звісно, якщо порівнювати політичні режими в країнах, то можна виявити, що деякі країни є більш демократичними, ніж інші. Існує чіткий індикатор більш високого рівня демократичності країни. Це – розвинутість мережі структур громадянського суспільства. Тобто, це означає, що в таких суспільствах люди тим чи іншим чином включені у процеси прийняття рішень.

Стабільних розвинутих демократій у світі не так вже й багато. Згідно проведеного дослідження аналітиками The Economist Intelligence Unit, у 2018 році 49,3 % респондентів зазначили, що вони живуть в демократичних країнах. Втім, форми демократії в цих країнах не завжди задовольняють людей. Тільки 4,5 % респондентів відповіли, що вони живуть у країнах повноцінної демократії. У дослідженні було задіяно результати опитувань із 165 країн. Було виявлено зниження показників демократичного розвитку у 89 країнах в порівнянні з минулими роками. Тільки у 27 країнах спостерігалось зростання показників рівня демократії [232]. Рівень демократії оцінювався за різними критеріями, що включають аналіз громадянських свобод, процеси виборів у країнах, питання політичної участі, плюралізм, рівень політичної культури тощо.

Сучасні інформаційні технології та демократія можуть тісно корелювати. Інформаційні технології можуть бути зорієнтованими на сприяння розвитку громадянського суспільства. Разом з тим, у питаннях кореляції демократії та інформаційних технологій можуть виникати труднощі. Адже на кожному етапі демократичного прийняття рішень існують можливості для інформаційно-технологічних загроз, які можуть серйозно перешкоджати демократичним процесам.

Відповідальність за розвиток структур громадянського суспільства, можливості для індивідів вирішення проблем покладаються сьогодні на всіх, хто прагне розвою свободи у демократичних країнах. Відмова на індивідуальному рівні від такої відповідальності або ж припущення, що еліти чи бізнес будуть вирішувати ці питання від нашого імені, означало б колективне самогубство.

Адже такий тип мислення – це пряма дорога до авторитарних та тоталітарних правлінь.

Сьогоднішні обставини свідчать на користь розширення демократичних практик. Джон Дьюї заклав основу для осмислення демократії як засадничого фундаменту для важливих суспільних форм буття. Він зазначав, що громадяни США (та й інших демократичних країн) повинні мати тип мислення на кшталт «спільної віри» [219]. Це потрібно в ситуаціях, коли прийде потреба вирішувати розбіжності та нагальні проблеми.

Теоретик Бенджамін Барбер описав важливі відмінності між сильною демократією та слабкою демократією [189]. На думку Б. Барбера поняття сильної демократії учасницького типу можна визначити як форму демократії, що «розв’язує конфлікт за умов браку незалежної основи за допомогою постійної участі в політичному процесі, безпосереднього самоврядування і створення політичної спільноти, здатної трансформувати залежних приватних індивідів у вільних громадян, а часткові й приватні інтереси – у громадське добро» [8, с. 259].

У своїй праці «Демократія та технології» Річард Склов зазначав, що технологічний дизайн та технологічна практика повинні бути демократизовані [244].

Потреби індивідів щодо колективної комунікації та співпраці не зникають з появою суспільства інформаційного типу. Тобто, існують нагальні потреби в мережах взаємодій. Такі мережі можуть існувати і в реальному світі, і у віртуальному світі. Тому варто долати скептичне ставлення до поєднання демократії та інформаційних технологій.

Електронна демократія покликана відкривати нові та більш якісні формати громадської участі. Втім, слід усвідомлювати проблему цифрового розриву, коли у людей відсутній доступ до інформаційних технологій. У різних країнах цифровий розрив проявляється в різних масштабах. Поглиблений цифровий розрив переважно пов’язаний з бідністю, невдалим географічним розташуванням тощо.

Разом із тим, практична безконтрольність, легкість розміщення будь-якої інформації в Інтернет-мережі, анонімність джерела або ініціатора, глобальне охоплення отримувачів і висока швидкість поширення, дозволяють поширюватися антидемократичним закликам набагато швидше. Антидемократичні актори в умовах безпрецедентного розвитку інформаційних технологій отримали змогу поширювати свої заклики при мінімальних витратах.

Загалом цифрові технології зазнали неймовірних змін. Це вимагає зміни підходів до взаємодії інститутів влади із структурами громадянського суспільства таким чином, щоб не виникали загрози для існування демократії. Потреба у сильній демократії та, відповідно, у розвинутих організаціях громадянського суспільства ставить на порядок денний захист демократичних цінностей в умовах інформаційного суспільства.

2.2. Зарубіжні практики взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку

Визначальною рисою сучасної Європи є інтеграційні процеси, що забезпечують всебічний розвиток країн Західної Європи. Євроінтеграційні процеси стали зразком для інших країн. Формування Європейського Союзу було складним багатоступеневим процесом, в якому країнам-учасникам доводилося вирішувати серйозні проблеми. Мова йде про економічні, соціальні, політичні та правові проблеми. Необхідно було знаходити адекватні відповіді на вимоги часу. І цей процес триває, постають нові виклики для Європи: глобальна економічна криза, вихід Великобританії з ЄС, «криза мігрантів», війна росії проти України, ставленням різновекторних політичних сил до ЄС. Усі ці події в комплексі створюють нову історію старої Європи.

Україна сьогодні стикається з викликами на публічно-управлінському рівні, що вимагають переосмислення відповідних підходів та розуміння процесів, що відбуваються. Політичні кризи (особливо ті, що пов'язані з війною) є одним із тих викликів, що знижують ефективність процесів публічного

управління. Окрім того, кризові явища підвищують неконтрольованість процесів у суспільстві. Це впливає на економічне життя країни, на соціальний захист громадян, на проблематику національної безпеки тощо. Також це негативно впливає на взаємовідносини інститутів публічної влади та громадянського суспільства [98].

Україна обрала європейський вектор розвитку підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Курс європейської інтеграції передбачає адаптацію національного законодавства України до європейських стандартів. Також це передбачає позиціонування України як європейської країни на міжнародному рівні. З цією метою важливо осмислити процеси взаємодії між громадянським суспільством та інститутами влади в ЄС. Зокрема, слід сфокусувати увагу на взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах політичної кризи. Вирішення цих проблем дозволить Україні використовувати позитивний досвід ЄС в публічно-управлінській сфері та уникати помилок, які призводили до деструктивних сценаріїв взаємодії між владою та суспільством.

На зламі тисячоліть (у кінці XX – на початку XXI століть) спостерігалися важливі трансформації у політичному бутті суспільств. Ключовими чинниками цих трансформацій, на думку А. Романюка, стали [146, с. 4]:

- розпад СРСР та крах соціалістичної моделі розвитку, яка була поширена не лише на радянській території, але й у Східній Європі в колишніх посткомуністичних країнах;

- кардинальні зміни якісного характеру в економічній та соціальній сфері в країнах розвинутої демократії, що детермінували значні зміни політичного та соціального буття людей, спричинивши виникнення постіндустріального типу суспільства;

- суттєве поглиблення, а також розширення інтеграційних процесів у Європі, внаслідок чого Європейський Союз набув значної суб'єктності.

Європейська інтеграція виникла не на порожньому місці. Сутнісній кристалізації означених процесів сприяла концепція пан'європеїзму (з грец. *pan*

– все, *Europe* – Європа). Під цим поняттям мається на увазі процес, який є всеохопним для всього Європейського континенту.

Досить часто теорію пан'європеїзму називають ідеологічною доктриною «об'єднаної Європи». Це обумовлюється тим, що в рамках цієї концепції висувалися ідеї щодо необхідності формування міждержавних органів у Європі задля просування ефективних процесів інтеграції.

Одним із апологетів та натхненників ідеї пан'європеїзму, який власне і започаткував цю теорію, був Ріхард Куденхове-Калергі – австрійський граф [211]. Він просував ідею пан'європеїзму у власній книзі «Пан-Європа», яка була опублікована у 1923 році. Ідея книги виникла після Першої світової війни. Р. Куденхове-Калергі у своїй книзі обґрунтовував тези, що заради запобігання загрозам у майбутньому європейським країнам слід діяти спільно. Він вбачав такі майбутні загрози для країн Європи: можливість виникнення нової світової війни, прагнення США до економічної гегемонії, ймовірність російської експансії [120, с. 422].

Власне, суть об'єднаної Європи для Р. Куденхове-Калергі полягала саме у політичному контексті, а не в культурному чи географічному контекстах. Активність теоретика призвела до організації у 1926 році Першого конгресу Пан'європейського руху, який було проведено у Відні. Саме там проговорювалися ідеї про майбутню Європу, в якій не буде існувати кордонів між країнами, не буде ніяких митних перешкод. Також мова йшла про спільну зовнішню політику та спільну економічну політику.

Згодом ідеї пан'європеїзму знайшли своє втілення. Під час засідання Ліги Націй у 1929 році було запропоновано на основі федерації європейських народів створити план утворення ЄС [120, с. 423]. Але практично це не вдалося втілити через економічну кризу. Потім почалася Друга світова війна, ідеї інтеграції європейських країн були призабуті. Але вже у 1946 році Уільям Черчіль проголосив промову, де було озвучено тези про важливість формування такої структури, як Сполучені Штати Європи. Цю промову У. Черчілю допомагав готувати Р. Куденхове-Калергі.

Означені ідеї стосовно інтеграції країн Європи, щодо їх об'єднання в певний спільний союз також підтримував Робер Шуман. Цей французький дипломат був у 1950-х роках міністром закордонних справ Франції. Врешті, завдяки його активній діяльності відбулося у 1952 році створення ЄОВС – Європейського об'єднання вугілля та сталі. Саме ця структура ЄОВС постала в якості передумови для формування у майбутньому ЄС.

Європейські країни мають відмінності між собою: за рівнем економічного розвитку, за стабільністю політичних систем, за культурними особливостями, за національною специфікою тощо.

Стосовно проблеми національної специфіки видається важливою точка зору В. Кимлічки. Теоретик зазначав: що західні держави помилялися в оцінюванні стійкості національної ідентичності окремих меншин. За доволі короткий період часу можуть спостерігатися лише зовнішні зміни в ознаках національної ідентичності. Наприклад, можуть з'явитися нові національні герої, нові міфологеми, нові традиції. Але не варто покладатися на те, що різні національні ідентичності швидко набудуть спільних ознак – наприклад, європейської ідентичності. Національні ідентичності є доволі стійкими конструктами. Тому «сама ідентичність – відчуття належності до окремої нації з її власною національною культурою – значно стійкіша» [69, с. 34].

Стосовно осмислення суті спільної європейської ідентичності П. Вагнер вважав, що слід сфокусувати акценти на чотирьох домінуючих історичних процесах [20, с. 534]:

- 1) релігійний процес;
- 2) процес націєтворення;
- 3) процес формування класів у суспільствах;
- 4) процес формування взаємовідносин між публічністю та приватністю.

Сьогодні ЄС є потужною структурою з напрацьованими механізмами вирішення проблем у полі публічного управління, конфліктних ситуацій. Як зазначають М. Яхтенфукс та Б. Колер-Кох, «Європейський Союз – це

нормативний політичний устрій, що має вирішальний вплив на індивідуальне та колективне життя» [188, с. 29].

Як зазначає П. Бурас, дуже швидко сьогодні переконання, які організовували світ, стають застарілими. Наприклад, домінувала поміж теоретиків ідея, що для гарантій існування стабільного миру та співпраці слід розвивати взаємозалежність на основі глобалізаційної парадигми. Втім, саме такі переконання – про необхідність глобалізації та взаємозалежності – не врахували, що вони можуть перетворитися на джерела конфліктів, а також на інструменти тиску послуг. Раніше вважалося, що головні акценти слід фокусувати на економіці, бо через проблеми в економічній сфері виникають проблеми в соціумах. Але виявилось, що проблеми, пов'язані зі специфікою певної культури, з особливостями певних ідентичностей здійснюють не менш вагомий вплив на окремі спільноти. «Засновники об'єднаної Європи керувалися переконанням, що лише демократія, базована на свободі, гарантуватиме кінець доби конфліктів та війни у Старому світі» [16]. Але свободу відтіснила з переднього плану безпека, яка, власне, стала цінністю.

Європейська інтеграція спричинила важливі речі, призвівши до лібералізованих ринків, до відкритих кордонів. Основою фундаменту ЄС, на думку П. Бураса, є чотири свободи [16]:

- вільні переміщення людей,
- вільні переміщення товарів,
- вільні переміщення капіталу,
- вільний рух послуг.

Розвиток демократичного процесу, структур громадянського суспільства, практичне втілення ідеї правової та соціальної держави – це ключові принципи спільного буття європейських країн. Означені критерії вагомі й для України, яка обрала євроінтеграційний вектор руху до лона європейської цивілізації. Наявність активного громадянського суспільства є запорукою прогресу процесу демократизації як суспільства, так і держави.

Відповідно до громадського договору, в європейських країнах структури громадянського суспільства вважаються рівноправними суб'єктами соціальних взаємодій. Важливо, що громадяни, які мешкають в ЄС, дотримуються громадського договору, вони «не ставлять під сумнів юридичну і моральну виправданість, тобто легітимність сталого політичного і соціального порядку» [50, с. 10].

Формування структур громадянського суспільства є важливим елементом демократичної політичної системи. Участь структур громадянського суспільства у розробці та реалізації важливих для життєдіяльності соціуму програм, рішень, заходів необхідна з огляду на підтримку розвитку демократичних практик.

Базові індивідуальні свободи, які є важливими для формування людьми структур громадянського суспільства, відображені в нормативно-правовому полі ЄС. Так, у Європейській конвенції з прав людини (ЄСПЛ) у статті 10 постулюється право на свободу вираження поглядів [60]. Цим правом передбачається свобода індивідам на дотримання власних поглядів, свобода на отримання інформації та ідей, а також на передавання інформації та ідей без контролю з боку владних інстанцій. На свободу отримання та поширення інформації й ідей не повинна впливати наявність кордонів.

Також у статті 11 ЄСПЛ мова йде про свободу зібрань та асоціацій [60]. Зазначається, що кожен індивід має право на свободу для мирних зібрань. Також кожна людина має право входити в різні спілки, об'єднання разом з іншими людьми. Вони мають право формувати різні спільноти з метою захисту власних інтересів.

Достатньо специфічними є структури громадянського суспільства в ЄС. Варто розуміти, що організації громадянського суспільства в європейських країнах функціонують у системі, яка характеризується складністю та багаторівневістю управління, зазначає І. Ткаченко [170]. Це пов'язано з наявністю наднаціональних представницьких органів в ЄС. Тобто, у цій системі можна виокремити вертикальний рівень (національний і європейський рівні) та горизонтальний рівень. Саме на горизонтальному рівні діють спілки, громадські

мережі, заінтересовані сторони. Разом з тим, слід розуміти, що громадянське суспільство здатне здійснювати вплив на систему прийняття на різних рівнях – як на європейському та національному рівнях, так і на регіональному рівні.

Звернемося до нормативно-правового поля ЄС щодо формування напрямів взаємодії керівних органів Європейського Союзу зі структурами громадянського суспільства.

Як зазначає І. Ткаченко, ще у 1950-х роках європейськими владними інститутами були визнані пріоритети щодо необхідності взаємодії з громадянським суспільством. У 1951 році Радою Європи було акцентовано увагу на правах громадян на створення спілок, об'єднань. Тобто, визнано важливість громадських інституцій, які сприяють розбудові демократії [170].

Також важливим подальшим кроком для інституціалізації структур громадянського суспільства стали Римські договори (1957 рік). Згідно цих договорів було сформовано ЄЕСК (Європейський економічний та соціальний комітет), метою якого стало долучення різних зацікавлених спільнот до процесів формування економічної політики спільного ринку.

ЄЕСК включає 344 членів. Їхні кандидатури затверджуються Радою ЄС терміном на чотири роки. Висуваються означені кандидатури урядами країн-членів ЄС. Важливо, що члени ЄЕСК є представниками різних сфер громадянського суспільства [100, с. 28]. Комітет дає можливість представникам громадянського суспільства з різних важливих сфер життєдіяльності соціуму (економічна, соціальна, соціально-професійна, екологічна, соціокультурна, освітня, медична тощо) бути невід'ємною частиною формування політики та прийняття рішень на рівні ЄС.

У 1998 році відбувся важливий етап стосовно визнання ролі організацій громадянського суспільства. Рада Європи затвердила «Рекомендації щодо розвитку та посилення громадських організацій у Європі». У 2002 році було затверджено «Основоположні принципи статусу громадських організацій у Європі».

В Україні у 2018 році було презентовано «Дорожню карту ЄС для взаємодії з громадянським суспільством в Україні» [55]. Терміни, на які поширювалася реалізація запланованих напрямів співпраці – із 2018 року по 2020 рік. У документі констатовано, що в Україні стрімко розвиваються структури громадянського суспільства. Станом на 2018 рік за різними напрямками діяльності в Україні налічувалося біля 20 000 інституцій громадянського суспільства, які проявляли високу активність.

За регіональним розподілом найбільше організацій громадянського суспільства знаходилися у столиці України Києві – приблизно чверть від загального числа. Окрім того, значна частина спільнот громадянського суспільства здійснює активну діяльність в регіонах України. Найбільше активних структур громадянського суспільства було розташовано в Одесі, у Львові, у Дніпрі, у Харкові. Тобто, діяльністю громадянського суспільства було охоплено різні регіони України. Втім, невисоким є рівень залученості громадян на індивідуальному рівні до діяльності структур громадянського суспільства – менше 20 % [55, с. 1]. Разом з тим, у суспільстві спостерігається доволі позитивне ставлення до організацій громадянського суспільства. Якщо у 2014 році рівень довіри до структур громадянського суспільства складав приблизно 13 %, то вже у 2017 році рівень довіри до організацій громадянського суспільства в Україні зріс майже втричі – до 37 %.

У 2020 році було прийнято Стратегію розвитку «Європа-2020 за інтелектуальне, стійке й інклюзивне зростання». Означеною Стратегією було започатковано нові формати партнерства між інституціями ЄС, між національними інститутами влади та між регіональними інститутами влади. Також мова йшла про стратегії взаємодії з групами інтересів у Європі. Загалом, Європейська комісія акцентувала увагу на посиленні цих партнерських зв'язків. У межах означеного партнерства формуються напрями взаємодія ЄС та структур громадянського суспільства. Основою для такої взаємодії стала Європейська платформа проти бідності та соціальної несправедливості. Формати взаємодії передбачають залучення відповідних інституцій [170]:

- структури громадянського суспільства, а також соціальні партнери в царині сфери зайнятості та у сфері соціальних відносин;
- представники організацій ЄС, а також ряд інших міжнародних організацій;
- представники владних інституцій різного рівня: національні, регіональні та місцеві;
- дослідницькі центри, аналітичні фундації, метою яких є вивчення проблематики соціального діалогу.

У травні 2023 року (16-17.05.2023.) відбувся 4-й Саміт глав держав та урядів Ради Європи у Рейк'явіку. У цьому Саміті взяли участь 46 держав, які є членами Ради Європи. На саміті було прийнято Рейк'явікську декларацію, де, зокрема, йшла мова про необхідність посилення взаємодії між Радою Європи та громадянським суспільством [1, с. 1-9].

Рейк'явікська декларація насамперед цікава тим, що там висловлюється підтримка Україні у війні проти росії. Зокрема, у статті 3 Рейк'явікської декларації зазначено, що європейські лідери заявляють про «рішучість об'єднатися навколо наших цінностей і протистояти агресивній війні Росії проти України – грубому порушенню міжнародного права і всього, що ми відстоюємо» [1, с. 1]. Зазначається, що європейські країни несуть спільну відповідальність у протистоянні авторитарним режимам. Авторитарні тенденції загрожують демократії, індивідуальним свободам та правам людини, несуть загрози верховенству права. У статті 43 Рейк'явікської декларації прямо зазначається, що «агресивна війна Росії проти України є не просто порушенням норм міжнародного права, а нападом на наші демократії» [1, с. 9]. Для ЄС збереження демократії, прав людини, верховенства права є ключовими цінностями заради майбутнього процвітання, заради безпеки для всього європейського континенту.

Стосовно взаємодії інститутів влади зі структурами громадянського суспільства у Рейк'явікській декларації (стаття 40) вказується на необхідність виведення Ради Європи на новий шлях у питаннях підвищення прозорості та у питаннях налагодження співпраці з різними громадськими спільнотами. Мова

також йде про необхідність включення молоді в міжурядові ініціативи, у процеси прийняття рішень. Констатується, що співпраця з молоддю шляхом відкритих діалогів сприятиме зміцненню різних демократичних інститутів та призведе до підвищення ефективності відповідної політики.

У Рейк'явікській декларації наголошується, що члени Ради Європи закликають до перегляду та до подальшого посилення взаємодії «з організаціями громадянського суспільства та національними правозахисними установами, а також до конструктивної співпраці з ними» [1, с. 8].

Важливе уточнення щодо суті громадянського суспільства наведене у Додатку III Рейк'явікської декларації, який має назву «Рейк'явікські принципи демократії». У статті 9 означеного Додатку вказано, що «громадянське суспільство є необхідною умовою функціонування демократії» [1, с. 17]. Саме тому слід проявляти підтримку структурам громадянського суспільства з метою збереження безпечного середовища.

Принципи Рейк'явікської декларації щодо проблематики громадянського суспільства знайшли своє втілення у важливому документі – «Дорожня карта Генерального Секретаря щодо взаємодії Ради Європи з громадянським суспільством на 2024-2027 роки» [245]. Ця «Дорожня карта» була прийнята 12 вересня 2023 року. Її метою стало формування політики змістовної взаємодії з організаціями громадянського суспільства.

У «Дорожній карті» прописано способи взаємодії структур громадянського суспільства (зокрема, НУО) з Радою Європи. Зокрема, у статті 8 зазначається, що задля ефективності взаємодії слід сфокусувати акценти на трьох вимірах [245]:

- обізнаність;
- знання;
- розуміння.

Зазначається, що для підвищення обізнаності Раді Європи варто фокусувати комунікацію зі структурами громадянського суспільства, зосереджуючись, наприклад, на певних історіях успіху.

Задля підвищення рівня знань структур громадянського суспільства про діяльність Ради Європи слід створювати майданчики взаємодії, проводячи навчання на онлайн-платформах, використовувати також очні навчальні курси. У поширенні знань варто сфокусувати акценти на проблематиці партисипативної демократії, на важливості розвитку ініціатив громадянської участі тощо.

Із метою формування кращого розуміння слід долучати структури громадянського суспільства до формування ефективних стратегій із просування ідей захисту прав людини, ідей верховенства права та ідей важливості демократичного розвою.

Також зазначається, що структури громадянського суспільства мають мати доступ до системи ухвалення рішень на відповідних рівнях та напрямках. Це обумовить ефективність діяльності громадянського суспільства та сприятиме зміцненню демократичного устрою. У статті 12 «Дорожньої карти» Запропоновано щоб міжурядові комітети сприяли зміцненню змістовної взаємодії інститутів влади зі структурами громадянського суспільства там, де це доречно [245].

Також у Дорожній карті в статті 18 мова йде про необхідність створення єдиного гармонізованого кодексу поведінки задля ефективної взаємодії Ради Європи з громадянським суспільством.

Як зазначає С. Матяж, в ЄС доволі помітними стають результати сприяння розвитку структур громадянського суспільства. Це виражається в економічних показниках. Саме на НУО припадає створення 3-9 % ВВП у розвинених країнах. Причому, у Бельгії цей показник складає 5 %. Наприклад, у Канаді такий показник складає 7,9 % [100, с. 29]. Цікаво також, що в країнах ЄС саме в громадському секторі дволі високий відсоток працевлаштованих осіб: від 4,4 % до 14 %. Завдяки організаціям громадянського суспільства в усьому світі створено понад 25 млн. робочих місць (мова йде про оплачувану роботу).

Цікаво, що в країнах стабільної демократії, де спостерігаються міцні традиції демократії на місцевому рівні, зростає частка підтримки організацій громадянського суспільства з боку місцевих бюджетів [100, с. 29]. Так, у 2010-х

роках у Великій Британії надавалися в якості підтримки для інституцій громадянського суспільства бюджетні кошти. Ці кошти надавалися завдяки урядовій програмі «Grassroots Grants».

Загалом аргументовано, що розвиток демократичного процесу, структур громадянського суспільства, практичне втілення ідеї правової та соціальної держави – це ключові принципи спільного буття європейських країн. Означені критерії вагомий для України, яка обрала євроінтеграційний вектор руху до лона європейської цивілізації. Наявність активного громадянського суспільства є запорукою прогресу процесу демократизації як суспільства, так і держави. Формування структур громадянського суспільства є важливим елементом демократичної політичної системи. Участь структур громадянського суспільства у розробці та реалізації важливих для життєдіяльності соціуму програм, рішень, заходів необхідна з огляду на підтримку розвитку демократичних практик.

Таким чином, європейський досвід щодо взаємодії інститутів влади та громадянського суспільства на різних рівнях (наднаціональному, національному, регіональному) демонструє, що для зміцнення демократичного устрою слід спонукати людей до самоорганізації, ініціативності, соціальної активності. Окрім того, співпраця інститутів влади з громадянським суспільством здатна сприяти подоланню негативної тенденції щодо відчуження окремих громадян від політичних процесів. Загалом, спільні дії структур громадянського суспільства та інститутів публічної влади детермінують більш динамічний та значно ефективніший розвиток демократичного процесу, особливо на регіональному рівні.

2.3. Взаємовідносини влади і суспільства в контексті емпіричних вимірювань демократичних трансформацій: міжнародний досвід

Існує багато концепцій, присвячених аналізу взаємовідносин інститутів влади і громадянського суспільства, зокрема, в контексті демократизації політичних систем різних країн, що стали на шлях демократичного поступу.

Окрім теоретичних рефлексій стосовно проблематики демократичних трансформацій, у другій половині ХХ століття було сформовано підходи до емпіричного вимірювання демократії.

Сьогодні існує багато емпіричних підходів до індексування стану демократії, рівня свобод, людського розвитку тощо. На думку М. Бучина, під індексом слід розуміти «показник активності, дієвості чи іншої формальної оцінки об'єкта» [19, с. 10]. Тобто, індексами демократії оцінюється дієвість демократичних інститутів, ефективність їхнього функціонування, взаємовідносини влади і суспільства, залученість суспільства до процесів демократизації тощо.

Саме у ХХ столітті зростає кількість країн, що стали на шлях демократичного розвитку. Адже демократичне правління є привабливим для багатьох людей з точки зору вражаючого розширення прав та свобод кожного громадянина, які несе демократичне врядування.

Зростаюча кількість «молодих» демократій висунула на порядок денний питання емпіричного аналізу демократичних практик задля формування успішних кейсів демократизації.

Індекс Freedom House (Дім Свободи) є щорічною оцінкою рівня свободи та стану демократії у більшості країн світу [223]. Freedom House – неурядова американська організація, яка заснована у 1941 році. Щорічно, починаючи з 1973 року організація Freedom House оприлюднює звіт «Свобода у світі» (Freedom in the World). У цьому звіті подано поточну оцінку стану громадянських свобод та політичних прав у більшості країн світу. Врешті, у рейтингу країни розподіляються за такими статусами: «Вільні», «Частково вільні», «Невільні».

Окрім того, починаючи з 2003 року, Freedom House оприлюднює щорічні звіти з дослідження стану демократії та рівня політичних свобод у посткомуністичних країнах: пострадянські країни та країни Східної Європи. Це дослідження має назву «Nations in Transit» («Країни перехідного періоду»). Шкала оцінювання у дослідженні «Nations in Transit» – від 1 до 7 балів, де 1 – це найнижчий рівень у демократичному поступі. Загалом, рейтингами Freedom

House аналізується рівень свобод. Цей індекс також цікавий з точки зору виявлення типів політичних режимів.

Цікавим є також рейтинг «Індексу демократії» (Democracy Index), який з 2006 року щорічно оприлюднюється британським дослідницьким центром The Economist Intelligence Unit видання «The Economist» [217]. «Індекс демократії» розраховується на підставі 60 індикаторів за п'ятьма категоріями, якими вимірюються: електоральний процес і плюралізм; стан громадянських свобод; функціонування уряду; політична участь; політична культура. У результаті кожна країна класифікується за одним із чотирьох політичних режимів:

- повна демократія;
- недосконала демократія;
- гібридний режим;
- авторитарний режим.

Таким чином, «Індекс демократії», виявляючи стан демократичних трансформацій, також переважно сфокусований на виокремленні типів політичних режимів.

Вельми пізнавальними є Індекси глобального стану демократії (Global State of Democracy – GSoD) Міжнародного інституту сприяння демократії та виборам [225]. Означені індекси оцінюють ефективність демократії. Індекси GSoD – це зведені показники, що створені на основі 154 окремих показників. Ці показники розроблені за допомогою використання різних за формою типів джерел. Мова йде про такі джерела: експертні опитування, дані спостережень, кодування на засадах стандартів аналітиками і дослідницькими спільнотами тощо.

Індексами GSoD, починаючи з 1975 року, проводиться вимірювання ефективності демократії за широким спектром показників. Дослідженнями охоплено понад 170 країн світу. Демократична ефективність оцінюється в чотирьох різних категоріях: представництво, права, верховенство права, участь.

Існує ще один цікавий Індекс вимірювання демократії. Це Індекс «Різновиди демократії» (Varieties of Democracy – V-Dem) Інституту V-Dem [249]. Згідно цього Індексу, виокремлюють п'ять принципів демократії: виборчий

принцип, ліберальний принцип, партиципаторний принцип, дорадчий принцип, егалітарний принцип. Врешті, означені принципи піддаються кількісному вимірюванню. Тобто, окремо вимірюються наступні індекси:

- індекс виборчої демократії (аналізується, чи були вибори вільними та чесними, чи була діяльність ЗМІ вільною та незалежною тощо);

- індекс ліберальної демократії (аналізуються показники верховенства права, показники системи стримувань і противаг, також рівень громадянських свобод тощо);

- індекс демократії участі (вимірюється ступінь участі громадян у політичному житті через місцеві демократичні інститути, діяльність структур громадянського суспільства, практики прямої демократії тощо);

- індекс дорадчої демократії (аналізується система прийняття рішень: в інтересах людей чи через примус або ж якісь вузькі інтереси окремих груп чи осіб);

- індекс егалітарної демократії (вимірюється рівень рівного доступу до влади, до свобод, до ресурсів для різних суспільних груп суспільства).

Загалом, як зазначено у звіті від 2025 року, Індексом V-Dem вимірюється понад 600 різних атрибутів демократії [218]. Понад 4200 науковців та представників експертного середовища різних країн були залучені до дослідження Індeksu V-Dem.

Існує ще одна цікава агенція, що досліджує проблематику відкритості інститутів влади, що вельми важливо для демократичних політичних систем. Мова йде про Індекс відкритості уряду WJP (World Justice Project). Згідно до цього Індeksu, вимірювання здійснюються за чотирма показниками відкритості інститутів влади [251]:

- оприлюднення законів та урядових даних;
- право на інформацію;
- участь громадян;
- механізми розгляду скарг.

Оцінки «відкритості» коливаються від 0 до 1 балу. Бал 1 означає найбільшу відкритість. Оцінка формується на базі відповідей двох категорій осіб. По-перше, оцінка формується на базі відповідей, що були отримані під час опитувань населення. По-друге, ця оцінка формується на базі відповідей представників експертної спільноти.

Задля аналізу взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства звернемося до досліджень Індексів трансформації різних років, що оприлюднюються німецьким Фондом Бертельсманна. Індеси трансформації Бертельсманна – ВТІ (Bertelsmann Transformation Index) оприлюднюються один раз на два роки, оскільки ними оцінюються лише тривалі демократичні трансформації [191].

Фонд Бертельсманна, будучи сьогодні визнаним аналітичним центром, заснований у 1977 році. Це позапартійний незалежний Фонд. У дослідженнях Фондом Бертельсманна здійснюється глибинний аналіз демократичних трансформацій у тих країнах, які йдуть шляхом демократизації. Відповідно, до рейтингу ВТІ не включені країни стабільної демократії.

Цікавим для нашого дослідження є той факт, що Фондом Бертельсманна в кожній з країн задля оптимальної оцінки демократичних трансформацій аналізується понад п'ятдесят різних показників. Кожен із показників оцінюється за 10-ти-бальною шкалою: чим вищий бал, тим більших успіхів досягла держава на шляху демократичних перетворень.

У результаті щодо кожної країни створено два взаємопов'язані рейтинги: Індекс статусу та Управлінський Індекс (Індекс врядування). На рисунку 2.1. наведено структурні компоненти Індeksu трансформації Бертельсманна [191].

У свою чергу, в Індексі статусу виокремлено два типи рейтингів: демократичний статус та економічний статус. Тобто, в рамках визначення Індeksu статусу окремо оцінюються стан демократії та стан ринкової економіки. Відповідно, враховуються дві складові: політична та економічна.

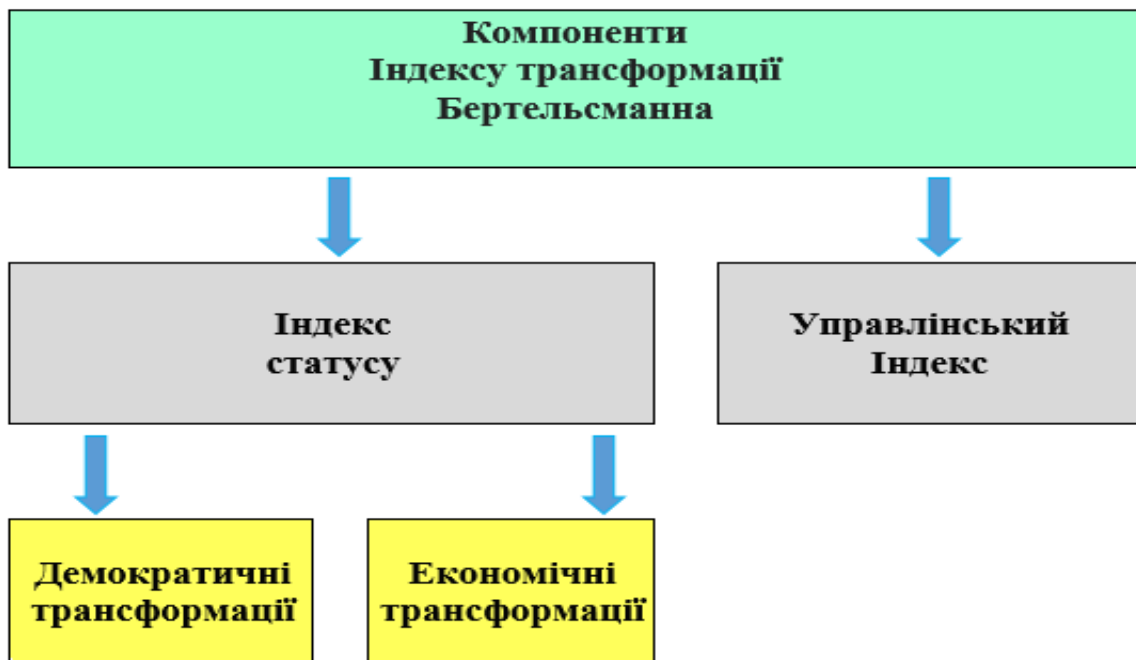

Рис. 2.1. Компоненти Індексу трансформації Бертельсманна [191]

Управлінський Індекс оцінює якість врядування владними елітами. Таким чином, Індексом трансформації Бертельсманна охоплюються три сфери: політичні (демократичні) трансформації, економічні трансформації, державне врядування.

Насамперед зупинимося на суті ключових критеріїв та показників, які лежать в основі виявлення місця держави у рейтингах Індексу трансформації Бертельсманна, яким оцінюються демократичні, економічні та управлінські трансформації.

Задля формування Індексу статусу використовується 32 показники. З них, у рубриці «Демократичні трансформації» – 18 показників, у рубриці «Економічні трансформації» – 14 показників. Задля формування Управлінського індексу використовується 20 показників.

Загалом, результати Індексу трансформації Фонду Бертельсманна визначаються на основі п'ятдесяти двох показників за сімнадцятьма критеріями [191]. У вимірюванні «Демократичних трансформацій» використовується п'ять критеріїв; у вимірюванні «Економічних трансформацій» використовується сім

критеріїв. Тобто, у вимірюванні Індексу статусу, яким оцінюються в сукупності демократичні та економічні трансформації країн, що стали на шлях демократичного розвитку, використовується дванадцять критеріїв. У вимірюванні Управлінського Індексу використовується п'ять базових критеріїв.

Насамперед звернемося до аналізу базових критеріїв Індексу статусу, які, у свою чергу, співвідносяться з тематикою двох різних рубрик – «Демократичні трансформації» та «Економічні трансформації».

У рубриці «Демократичні трансформації» (демократичний статус), яка входить до Індексу статусу, оцінювання формується за п'ятьма критеріями [204. 15]:

- 1) державність;
- 2) політична участь;
- 3) верховенство права;
- 4) стабільність демократичних інституцій;
- 5) політична та соціальна інтеграція.

Також до Індексу статусу входить рубрика «Економічні трансформації» (економічний статус), оцінювання в якій відбувається за сімома критеріями [204. 25]:

- 1) рівень соціально-економічного розвитку;
- 2) організація ринкової системи та конкуренції;
- 3) монетарна та фіскальна стабільність;
- 4) приватна власність;
- 5) стан соціального забезпечення;
- 6) економічна ефективність;
- 7) сталий розвиток.

Управлінський Індекс (індекс державного врядування) формується на підставі п'яти критеріїв:

- 1) рівень складності;
- 2) здатність здійснювати управління;
- 3) ресурсна ефективність;

- 4) формування консенсусу;
- 5) міжнародна співпраця.

Слід зазначити, що в оцінюванні кожного із сімнадцяти базових критеріїв важливу роль відіграє оцінювання показників (підкритеріїв). Тобто, кожен із зазначених вище сімнадцяти критеріїв оцінюється, у свою чергу, за окремими п'ятдесяти двома показниками [191].

Перелік критеріїв та показників, за якими відбувається оцінювання демократичних перетворень в різних країнах у рубриці «Демократичні трансформації» Індексу трансформації Бертельсманна, наведено у таблиці 2.1.

При формуванні рейтингу у рубриці «Демократичні трансформації» [204, р. 15-24] Індексу статусу за критерієм «Державність» задля ретельного аналізу виокремлено такі чотири показники:

- монополія на застосування сили (аналізується, наскільки монополія держави на застосування сили поширюється на всю територію країни; чи існують території країни, які не підконтрольні державі, оскільки державним інституціям можуть протистояти партизани, воєнізовані формування, клани тощо);

- державна ідентичність (аналізується, в якій мірі всі відповідні групи в суспільстві визнають національну державу легітимною, приймають і підтримують домінуючу концепцію національної держави; оцінюється, чи відсутні дискримінації у доступі осіб до громадянства, чи існують суспільні групи, які позбавлені повних громадянських прав);

- відсутність впливу релігійних догм (аналізується, якою мірою правовий порядок і політичні інститути держави формуються без впливу релігійних догм, тобто, наскільки держава є світською; оцінюється, чи суперечать релігійні норми конституції держави);

- наявність адміністративних структур (аналізується, чи виконуються основні функції цивільних інституцій державного апарату з точки зору регулювання, управління та реалізації; оцінюється, чи сформоване адміністративним апаратом оперативне охоплення широких верств населення всієї території держави, чи має держава диференційовану адміністративну

структуру по всій країні, яка надає всі основні державні послуги; чи ефективні державні послуги).

Таблиця 2.1. Перелік базових критеріїв та показників (підкритеріїв), за якими відбувається оцінювання демократичних перетворень у країнах за статусом «Демократичні трансформації» (Індекс трансформації Бертельсманна) [204, р. 15-24]

Оцінювання демократичних перетворень у країнах за статусом «Демократичні трансформації» (Індекс трансформації Бертельсманна) Критерії та показники	
Державність	Монополія на застосування сили
	Державна ідентичність
	Відсутність впливу релігійних догм
	Наявність адміністративних структур
Політична участь	Вільні та чесні вибори
	Ефективність діяльності влади
	Права на асоціації/збори
	Свобода висловлювань
Верховенство влади	Розмежування влади
	Незалежність судової системи
	Притягнення до відповідальності за службові зловживання
	Громадянські права
Стабільність демократичних інституцій	Ефективність діяльності демократичних інституцій
	Підтримка демократичних інституцій
Політична та соціальна інтеграція	Партійна система
	Групи інтересів
	Утвердження демократії
	Соціальний капітал

За критерієм «Політична участь», який також відноситься до рубрики «Демократичні трансформації» Індeksu статусу, виділено наступні чотири показники:

- вільні та чесні вибори (аналізується, наскільки представники політичного класу призначаються загальними, вільними та чесними виборами; чи виборчий процес прозорий та чесний; чи забезпечується загальне виборче право з таємним голосуванням; чи існують обмеження щодо чесності виборів під час реєстрації, агітації чи доступу до ЗМІ тощо);

- ефективність діяльності влади (аналізується, якою мірою демократично обрані представники політичного класу, що приймають політичні рішення, мають владні важелі для ефективного управління; чи існують окремі владні групи, які можуть застосовувати політику особливих інтересів та здатні зруйнувати демократичні процедури);

- права на асоціації/збори (якою мірою люди можуть формувати незалежні політичні чи громадські групи та залучатися до їхньої діяльності, наскільки ці групи можуть вільно діяти та збиратися; чи гарантує конституція та закони свободу асоціацій і зібрань, чи виконуються ці закони, чи існують суворі обмеження на зібрання та асоціації для всіх громадян або окремих груп);

- свобода висловлювань (аналізується, наскільки громадяни, організації та ЗМІ можуть вільно висловлювати власні думки; чи гарантує законодавство свободу вираження власних поглядів і чи виконуються ці закони; чи зазнають переслідувань чи фізичних погроз з боку держави чи впливових груп інтересів окремі особи, організації чи мас-медіа за вираження власних поглядів).

Наступний критерій рубрики «Демократичні трансформації» Індексу статусу – «Верховенство права». За цим критерієм виділено такі чотири показники [204]:

- розмежування влади (аналізується, якою мірою існує чіткий розподіл повноважень між гілками влади із взаємними стримуваннями та противагами; чи існує чітка інституційна диференціація);

- незалежність судової системи (аналізується, наскільки незалежною є судова система, чи автономна вона, чи вільна від впливу осіб, які приймають політичні рішення, чи вільна від неконституційного втручання інших інституцій, від втручання впливових груп і осіб, від корупції);

- притягнення до відповідальності за службові зловживання (аналізується, чи здійснюється переслідування та покарання державних посадовців, які зловживають своїм службовим становищем; чи притягуються державні службовці та політики до відповідальності через судове переслідування та публічну неповагу, коли вони порушують закон і беруть участь у корупційних діях; наскільки верховенство права підривається політичною корупцією);

- громадянські права (аналізується, наскільки гарантовані та захищені громадянські права, як де-юре, так і де-факто; чи існують механізми та установи, створені для захисту прав громадян; в якій мірі громадяни можуть вимагати відшкодування за порушення їхніх прав; чи існує дискримінація на основі статі, сексуальної орієнтації, релігії, етнічного походження, раси чи політичних уподобань).

За критерієм «Стабільність демократичних інституцій», який аналізується в межах рубрики «Демократичні трансформації» Індексу статусу, виділено два показники:

- ефективність діяльності демократичних інституцій (аналізується, чи існують демократичні інституції, чи здатні вони функціонувати, наскільки вони стабільні та ефективні);

- підтримка демократичних інституцій (аналізується, якою мірою демократичні інституції визнаються легітимними з боку відповідних суб'єктів).

Згідно з критерієм «Політична та соціальна інтеграція» (рубрика «Демократичні трансформації» Індексу статусу) виокремлено чотири показники [204]:

- партійна система (аналізується, якою мірою демократичні інституції визнаються як легітимні відповідними акторами, що здатні концентрувати політичну владу; наскільки існує стабільна, вкорінена в соціум партійна система, що здатна артикулювати та об'єднати інтереси суспільства);

- групи інтересів (аналізується, якою мірою існує мережа кооперативних асоціацій або груп інтересів, які є посередниками між суспільством і політичною системою; чи існує широкий спектр груп інтересів, які відображають конкуруючі

соціальні інтереси, мають тенденцію врівноважувати одна одну та співпрацюють між собою; чи натомість існує вузьке коло груп інтересів, у яких важливі соціальні інтереси представлені недостатньо);

- утвердження демократії (аналізується, наскільки вагомим є схвалення громадянами демократичних норм і процедур, демократичних інституцій);

- соціальний капітал (аналізується, наскільки потужними є суспільна самоорганізація та формування соціального капіталу; чи високий рівень довіри між громадянами, який сприяв би співпраці та взаємній підтримці з метою самодопомоги, а не переважно для досягнення політичних цілей; чи існує досить високий рівень довіри серед населення та значна кількість автономних, самоорганізованих груп, асоціацій та організацій).

Загалом, у переліку критеріїв та показників рубрики «Демократичні трансформації» є вельми цікаві для нашого дослідження показники, які вимірюють стан демократичних прав та свобод у суспільстві, рівень соціального капіталу (без якого унеможлиблюється формування структур громадянського суспільства), проблему розмежування влади тощо.

Зокрема, мова йде про такі важливі показники для розуміння проблем, пов'язаних з функціонуванням громадянського суспільства:

- державна ідентичність,
- вільні та чесні вибори,
- ефективність діяльності влади,
- права на асоціації/збори,
- свобода висловлювань,
- розмежування влади,
- незалежність судової системи,
- притягнення до відповідальності за службові зловживання,
- громадянські права,
- ефективність діяльності демократичних інституцій,
- партійна система,
- групи інтересів,

- утвердження демократії,
- соціальний капітал тощо.

Перелік усіх критеріїв та показників, згідно з якими якими відбувається оцінювання експертами демократичних перетворень в різних країнах у рубриці «Економічні трансформації» Індексу трансформації Бертельсманна, наводиться у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2. Перелік базових критеріїв та показників (підкритеріїв), за якими відбувається оцінювання демократичних перетворень у країнах за статусом «Економічні трансформації» (Індекс трансформації Бертельсманна) [204, р. 24-35]

Оцінювання демократичних перетворень у країнах за статусом «Економічні трансформації» (Індекс трансформації Бертельсманна)	
Критерії та показники	
Рівень соціально-економічного розвитку	Соціально-економічні бар'єри
Організація ринкової системи та конкуренції	Організація ринкової системи
	Конкурентна політика
	Лібералізація зовнішньої торгівлі
	Банківська система
Монетарна та фіскальна стабільність	Монетарна стабільність
	Фіскальна стабільність
Приватна власність	Право власності
	Приватне підприємництво
Стан соціального забезпечення	Мережі соціального захисту
	Рівність можливостей
Економічна ефективність	Вихідна потужність
Сталий розвиток	Екологічна політика
	Політика в галузі освіти / наукових досліджень

У межах рубрики «Економічні трансформації» [204, р. 24-35] Індексу статусу за критерієм «Рівень соціально-економічного розвитку» аналіз здійснюється за одним показником:

- соціально-економічні бар'єри (аналізується, якою мірою частини населення соціально ізольовані через бідність та різні види нерівності, що перешкоджає їхній участі у процесах функціонування ринкової економіки).

Критерій «Організація ринкової системи та конкуренції» у межах рубрики «Економічні трансформації» Індексу статусу аналізується за такими чотирма показниками:

- організація ринкової системи (аналізується рівень розвитку основ ринкової конкуренції, оцінюється, чи гарантована на інституційному рівні вільна та чесна конкуренція, чи сформовані для усіх учасників ринку рівні умови, чи відсутня дискримінація за формою власності);

- конкурентна політика (аналізується, чи існують запобіжні заходи для захисту конкуренції, якою мірою ці заходи застосовуються, чи існують антимонопольні закони та чи застосовуються вони проти монополізації тощо);

- лібералізація зовнішньої торгівлі (аналізується рівень лібералізації зовнішньої торгівлі, ступінь відкритості економіки, умови для доступу до ринку, зокрема, протекціоністські заходи чи обмежений доступ до ринку, що виникають внаслідок дії нетарифних заходів тощо);

- банківська система (аналізується сформованість надійної банківської системи, оцінюється функціонуючий ринок капіталу, аналізується, чи ринки капіталу відкриті для вітчизняного та іноземного капіталу, чи мають вони достатню стійкість тощо).

Задля аналізу критерію «Монетарна та фіскальна стабільність» (рубрика «Економічні трансформації» Індексу статусу) виокремлено два показники [204];

- монетарна стабільність (аналізується, чи монетарні органи здійснюють послідовну політику монетарної стабілізації, чи доносять вони відповідну інформацію до громадськості, чи контроль монетарної стабільності, зокрема, політика обмінного курсу, відповідає іншим цілям економічної політики тощо);

- фіскальна стабільність (аналізується, чи урядова бюджетна політика підтримує фіскальну стабільність, чи створено стабілізаційний механізм для зменшення зовнішньої вразливості, чи сформовані інституційні гарантії для підтримання бюджетної політики тощо).

Формування рейтингу в рубриці «Економічні трансформації» Індексу статусу за критерієм «Приватна власність» здійснюється на основі аналізу двох показників:

- право власності (аналізується, чи державні інституції забезпечують чітко визначені права приватної власності, чи забезпечуються майнові права, чи захищені вони належним чином на законодавчому рівні від свавільного втручання держави або від незаконних порушень);

- приватне підприємництво (аналізується, чи дозволені приватні компанії, чи захищені вони, чи здійснюється приватизація відповідно до ринкових принципів тощо).

Також за двома показниками оцінюється критерій «Стан соціального забезпечення» (рубрика «Економічні трансформації» Індексу статусу) [204]:

- мережі соціального захисту (аналізується, чи забезпечують компенсацію за соціальні ризики мережі соціального захисту у зв'язку з безробіттям чи бідністю людей, чи вони полегшують такі обмеження, як старість, хвороба чи інвалідність, чи охоплюють ці мережі усі ризики для всіх верств населення тощо);

- рівність можливостей (аналізується, чи люди, незалежно від їхнього соціального походження, мають рівний доступ до участі в житті суспільства, до освіти, до державних посад, до зайнятості, чи існує ефективна правова база для захисту від дискримінації тощо).

За критерієм «Економічна ефективність» рубрики «Економічні трансформації» Індексу статусу оцінювання здійснюється за одним показником:

- вихідна потужність (аналізуються економічні показники, зокрема, ВВП на душу населення, рівень інфляції, рівень безробіття, податкові надходження, кількісні показники державного боргу тощо).

У рамках критерію «Сталий розвиток» (рубрика «Економічні трансформації» Індексу статусу) аналіз здійснюється на підставі розгляду двох показників:

- екологічна політика (аналізується чи враховують екологічні цілі та заходи податкова політика та енергетична політика, чи на державному рівні встановлено стимули для екологічно безпечного споживання та для відповідних інвестицій для компаній та для домогосподарств тощо);

- політика в галузі освіти / наукових досліджень (аналізується, чи забезпечує освітня політика високоякісну освіту та навчання, чи існує ефективна державна підтримка наукових досліджень, чи якісна та конкурентоспроможна система освіти тощо).

Загалом, у переліку критеріїв та показників рубрики «Економічні трансформації» можна виокремити ряд важливих для нашого дослідження взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства показників. Зокрема: соціально-економічні бар'єри, організація ринкової системи, конкурентна політика, право власності, приватне підприємництво, мережі соціального захисту, рівність можливостей тощо.

Перейдемо до показників, за якими аналізуються трансформації, що формують Управлінський Індекс (Індекс державного врядування) [204]. Відповідно, звернемось до аналізу статусу України по позиції ефективності державного врядування.

Перелік критеріїв та показників, за якими відбувається оцінювання демократичних перетворень в різних країнах у рубриці «Управлінський Індекс» [204, р. 36-47] Індексу трансформації Бертельсманна, наводиться у таблиці 2.3.

У межах критерію «Рівень складності», що відноситься до Управлінського Індексу, виокремлено шість показників:

- структурні обмеження (аналізуються ті структурні труднощі, які обмежують управлінські можливості для політичного керівництва, зокрема, ті обмеження, що виникли давно і не можуть бути швидко подолані, наприклад,

бідність, брак освіченої робочої сили, вкрай не вигідне географічне розташування тощо);

Таблиця 2.3. Перелік базових критеріїв та показників (підкритеріїв), за якими відбувається оцінювання демократичних перетворень у країнах за статусом «Управлінський Індекс» (Індекс трансформації Бертельсманна) [204, р. 36-47]

Оцінювання демократичних перетворень у країнах за статусом «Управлінський Індекс» (Індекс трансформації Бертельсманна) Критерії та показники	
Рівень складності	Структурні обмеження
	Традиції громадянського суспільства
	Конфліктна інтенсивність
	Валовий національний дохід на душу населення
	ООН. Освітній індекс
	Державність і верховенство права
Здатність здійснювати управління	Розстановка пріоритетів
	Впровадження рішень
	Вивчення підходів до політики
Ресурсна ефективність	Ефективне використання активів
	Узгодження політики
	Антикорупційна політика
Формування консенсусу	Консенсус щодо цілей
	Антидемократичні актори
	Розмежування / управління конфліктами
	Громадянська участь
	Примирення
Міжнародна співпраця	Ефективне використання підтримки
	Довіра
	Регіональна співпраця

- громадські традиції (аналізується, чи існують сформовані традиції громадянського суспільства, чи присутня тривала громадянська активність у

соціумі, чи наявна громадянська культура участі в суспільному житті, чи активні громадські об'єднання, чи наявна соціальна довіра (соціальний капітал) тощо);

- конфліктна інтенсивність (аналізується рівень серйозності різних типів конфліктів – політичних, соціальних, релігійних, етнічних, оцінюється рівень поляризації та розколу суспільства, використання та поширення насильства тощо);

- валовий національний дохід на душу населення (аналізується рівень ВВП у досліджуваній країні);

- ООН. Освітній індекс;

- державність і верховенство права.

За критерієм «Здатність здійснювати управління» (Управлінський Індекс) виділено три показники [204]:

- розстановка пріоритетів (аналізується, яким чином на державному рівні встановлюються та підтримуються стратегічні пріоритети, зокрема, в періоди кризи, оцінюється, чи встановлення та підтримка означених пріоритетів може зазнавати обмежень з боку певних осіб, структур, лобі тощо);

- впровадження рішень (аналізується рівень ефективності впровадження державної політики, чи спрямовані стратегічні пріоритети на досягнення соціального прогресу, чи впровадження урядової політики залежить від факторів збереження влади або клієнталізму тощо);

- вивчення підходів до політики (аналізується впровадження інновацій в політику, гнучкість уряду у здатності адаптуватися до нових можливостей розвитку, властивих певній політичній ситуації тощо).

Згідно з критерієм «Ресурсна ефективність», що аналізується в межах Управлінського Індексу, виокремлено задля детального розгляду три показники:

- ефективне використання активів (аналізується рівень ефективності використання ресурсів: людських, фінансових, організаційних);

- узгодження політики (аналізується рівень координації різноманітних суперечливих цілей, забезпеченість урядом узгодженості політики, оцінюється збалансованість компромісів між цілями політики, чи здійснюють певні актори

вплив на узгодженість політики, зокрема, актори, що дотримуються різних стилів координації політики – ієрархічно-бюрократичного стилю, неформально-мережевого стилю, персоналістського стилю, централізованого стилю, децентралізованого стилю);

- антикорупційна політика (аналізується, чи існують інституційні механізми задля впровадження антикорупційної політики, оцінюється, чи дієві означені механізми тощо).

Критерій «Формування консенсусу», який відноситься до оцінювання Управлінського Індексу, включає п'ять показників [204]:

- консенсус щодо цілей (аналізується рівень нормативної згоди політичних акторів щодо загальних цілей розвитку та трансформації: зміцнення демократії та ринкової економіки, які вважаються стратегічними довгостроковими цілями);

- антидемократичні актори (аналізується, чи можливе виключення або ж кооптація антидемократичних акторів у процесі формування політики, спрямованої на зміцнення демократії);

- розмежування / управління конфліктами (аналізується, чи здатні очільники влади пом'якшувати конфлікти, що засновані на суспільних розколах, чи здатні вони запобігати ескалації таких конфліктів);

- громадянська участь (аналізується ступінь консультування інститутів влади з представниками громадянського суспільства під час розробки політики, залученість політичним керівництвом представників громадськості до визначення порядку денного, до обговорення та прийняття рішень тощо);

- примирення (аналізується наскільки очільники влади здатні вирішити або подолати минуле, сповнене конфліктів, наскільки досягається примирення між жертвами та винуватцями минулих актів історичної несправедливості).

При формуванні рейтингових оцінок за критерієм «Міжнародна співпраця» у межах оцінювання Управлінського Індексу, виділено три показники:

- ефективне використання підтримки (аналізується ефективне використання владними очільниками міжнародної допомоги);

- довіра (аналізується ступінь надійності уряду як партнера у відносинах з міжнародною спільнотою, рівень довіри до політичного керівництва країни з боку міжнародних партнерів тощо);

- регіональна співпраця (аналізується готовність очільників влади країни та їх здатність до розвитку добросусідських відносин з країнами-сусідами, здатність до розширення регіональної співпраці в міжнародних відносинах, сприяння регіональній та міжнародній інтеграції).

Загалом, для нашого дослідження важлива низка показників рубрики «Управлінський Індекс», завдяки яким можна проаналізувати у динаміці взаємовідносини інститутів публічної влади та громадянського суспільства в Україні. Насамперед мова йде про показник «громадські традиції», в межах якого експерти оцінюють, чи існують сформовані традиції громадянського суспільства. Також оцінюють, чи присутня тривала громадянська активність у певному соціумі, чи наявна громадянська культура участі в суспільному житті. Окрім того, аналізується, чи є активними громадські об'єднання в країні, чи наявна соціальна довіра (соціальний капітал), який рівень громадянської участі, розмежування / управління конфліктами тощо.

Таким чином, з'ясовано пріоритетні напрями досліджень у сфері індексування стану демократії ряду відомих міжнародних організацій: Freedom House (Дім Свободи); Democracy Index («Індекс демократії»), що пов'язаний з британським дослідницьким центром The Economist Intelligence Unit видання «The Economist»; Індеси глобального стану демократії (Global State of Democracy – GSoD) Міжнародного інституту сприяння демократії та виборам; Індекс «Різновиди демократії» (Varieties of Democracy – V-Dem) Інституту V-Dem; Індекс відкритості уряду WJP (World Justice Project) тощо.

Констатовано, що задля аналізу взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства найоптимальнішими є дослідження Індексів трансформації Бертельсманна (німецький Фонд Бертельсманна). Індеси трансформації Бертельсманна – ВТІ (Bertelsmann Transformation Index) оприлюднюються один раз на два роки, оскільки ними оцінюються лише тривалі

демократичні трансформації. У дослідженнях здійснюється глибинний аналіз демократичних трансформацій у тих країнах, які йдуть шляхом демократизації. Відповідно, до рейтингу не включені країни стабільної демократії.

Для нашого дослідження важливим є той факт, що Фондом Бертельсманна в кожній з країн задля оптимальної оцінки демократичних трансформацій аналізується понад п'ятдесят різних показників. Причому, щодо кожної країни створено два взаємопов'язані рейтинги: Індекс статусу (демократичні та економічні трансформації) та Управлінський Індекс (Індекс врядування). Визначено пріоритетні критерії та показники Індексу трансформації Бертельсманна у рубриках «Демократичні трансформації», «Економічні трансформації», «Управлінський Індекс», які є вельми важливі для дослідження динаміки взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства в Україні.

Висновки до другого розділу

Розглянуто проблематику цифрових технологій в контексті взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства у регіональному вимірі. Зазначено, що цифрові технології можуть бути благом для громадянського суспільства, якщо представники суспільства є інформованими щодо них, якщо замість них владні структури не вирішують проблеми співіснування.

Основна мета технологій на службі суспільства полягає не просто в тому, щоб зробити їх простішими або зручнішими, а в тому, щоб оптимізувати громадянський активістський потенціал суспільства, його здатність ефективно та справедливо вирішувати проблеми, з якими стикається.

Здійснено розгляд понять «електронне урядування» та «електронна демократія». Інститути публічної влади вже активно використовують цифрові технології. Їхньою метою стає вдосконалення функціонування означених інститутів. Також означені технології спрямовані на надання органами влади адміністративних послуг різним категоріям населення. Окрім того, завдяки

електронному урядуванню, відбувається оперативне інформування громадськості про діяльність інститутів влади.

Констатовано, що завдяки електронному урядуванню відбуваються суттєві трансформації у взаємодії інститутів публічної влади та структур громадянського суспільства, які насамперед полягають у створенні якісно нових та більш спрощених форматів взаємодії.

Зазначено, що з технологічним розвитком та проникненням Інтернету в усі сфери суспільного життя стало зрозуміло, що, окрім спрощення системи комунікацій, Інтернет здатний нести загрози поширення тієї ж дезінформації. Мережеві комунікації у широкому масштабі виявилися цілком придатними і для недемократичних суспільств. Цифрові технології стають на службу авторитарним можновладцям. Тобто, вважалося, що цифрові технології детермінують розбудову структур громадянського суспільства та, відповідно, сприятимуть поступу демократії. Втім, вони стали використовуватися і в якості зброї проти демократичного устрою.

Електронна демократія покликана відкривати нові та більш якісні формати громадської участі. Втім, слід усвідомлювати проблему цифрового розриву, коли у людей відсутній доступ до інформаційних технологій. У різних країнах цифровий розрив проявляється в різних масштабах. Поглиблений цифровий розрив переважно пов'язаний з бідністю, невдалим географічним розташуванням тощо.

Загалом цифрові технології зазнали неймовірних змін. Це вимагає зміни підходів до взаємодії інститутів влади із структурами громадянського суспільства таким чином, щоб не виникали загрози для існування демократії. Потреба у сильній демократії та, відповідно, у розвинутих структурах громадянського суспільства ставить на порядок денний захист демократичних цінностей в умовах інформаційного суспільства.

Аргументовано, що розвиток демократичного процесу, структур громадянського суспільства, практичне втілення ідеї правової та соціальної держави – це ключові принципи спільного буття європейських країн. Означені

критерії вагомий для України, яка обрала євроінтеграційний вектор руху до лона європейської цивілізації. Наявність активного громадянського суспільства є запорукою прогресу процесу демократизації як суспільства, так і держави. Формування структур громадянського суспільства є важливим елементом демократичної політичної системи. Участь структур громадянського суспільства у розробці та реалізації важливих для життєдіяльності соціуму загальнодержавних і регіональних програм, рішень, заходів необхідна з огляду на підтримку розвитку демократичних практик.

Зазначено, що європейський досвід щодо взаємодії інститутів влади та громадянського суспільства на різних рівнях (наднаціональному, національному, регіональному) демонструє, що для зміцнення демократичного устрою слід спонукати людей до самоорганізації, ініціативності, соціальної активності. Окрім того, співпраця інститутів влади з громадянським суспільством здатна сприяти подоланню негативної тенденції щодо відчуження окремих громадян від політичних процесів. Загалом, спільні дії структур громадянського суспільства та інститутів публічної влади детермінують більш динамічний та значно ефективніший розвиток демократичного процесу, особливо на регіональному рівні.

Здійснено розгляд та узагальнено взаємовідносини влади і суспільства в контексті емпіричних вимірювань демократичних трансформацій. Констатовано, що саме у ХХ столітті зросла кількість країн, які стали на шлях демократичного розвитку. Адже демократичне правління є привабливим для багатьох людей з точки зору вражаючого розширення прав та свобод кожного громадянина, які несе демократичне врядування. Зростаюча кількість «молодих» демократій висунула на порядок денний питання емпіричного аналізу демократичних практик задля формування успішних кейсів демократизації.

Зазначено, що існує багато емпіричних підходів до індексування стану демократії. Індексами демократії оцінюється дієвість демократичних інститутів, ефективність їхнього функціонування, взаємовідносини влади і суспільства, залученість суспільства до процесів демократизації тощо.

Виокремлено пріоритетні напрями досліджень у сфері індексування стану демократії ряду відомих міжнародних організацій: Freedom House (Дім Свободи); Democracy Index («Індекс демократії»), що пов'язаний з британським дослідницьким центром The Economist Intelligence Unit видання «The Economist»; Індeksi глобального стану демократії (Global State of Democracy – GSoD) Міжнародного інституту сприяння демократії та виборам; Індекс «Різновиди демократії» (Varieties of Democracy – V-Dem) Інституту V-Dem; Індекс відкритості уряду WJP (World Justice Project) тощо.

Констатовано, що задля аналізу взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства у регулювання регіонального розвитку найоптимальнішими є застосування Індексів трансформації Бертельсманна (німецький Фонд Бертельсманна). Індeksi трансформації Бертельсманна – ВТІ (Bertelsmann Transformation Index) оприлюднюються один раз на два роки, оскільки ними оцінюються лише тривалі демократичні трансформації.

У дослідженнях здійснюється глибинний аналіз демократичних трансформацій у тих країнах, які йдуть шляхом демократизації. Відповідно, до рейтингу не включені країни стабільної демократії.

Важливим для нашого дослідження є той факт, що Фондом Бертельсманна в кожній із країн задля оптимальної оцінки демократичних трансформацій аналізується понад п'ятдесят різних показників. Причому, щодо кожної країни створено два взаємопов'язані рейтинги: Індекс статусу (демократичні та економічні трансформації) та Управлінський Індекс (Індекс врядування).

Визначено пріоритетні критерії та показники Індeksu трансформації Бертельсманна у рубриках «Демократичні трансформації», «Економічні трансформації», «Управлінський Індекс», які є вельми важливі для дослідження динаміки взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства в Україні.

Опрацювання другого розділу представлено автором у таких працях: [97; 98; 229].

РОЗДІЛ 3
НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ВЗАЄМОДІЇ ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ
І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У РЕГУЛЮВАННІ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

3.1. Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства в Україні в контексті демократичних трансформацій

Задля виявлення стану та перспектив розвитку взаємовідносин інститутів публічної влади і громадянського суспільства в Україні звернемося до аналізу теоретичних напрацювань науковців у сфері публічно-управлінського дискурсу, до нормативно-правової бази, до даних емпіричних вимірювань демократичних трансформацій [37; 115; 126; 132; 133; 135; 160; 167; 168; 186 та ін.].

Із метою окреслення перспектив ефективної взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства в Україні визначимо найбільш проблемні моменти в їхніх взаємовідносинах [97]. Задля цього звернемося до більш детального аналізу демократичних трансформацій в Україні. Відповідно, проаналізуємо рейтинги України в ВТІ (Індекс трансформації Бертельсманна).

Україна вперше потрапила в рейтинги Індексу трансформації Бертельсманна у 2003 році [193]. Але розширені звіти по Україні почали створювати з 2006 року, після Помаранчевої революції.

Як зазначалося вище, Індексом трансформації Бертельсманна оцінюються тривалі демократичні перетворення. Тому цей Індекс оприлюднюється через кожні два роки. Понад 50 показників використовуються задля оцінки ефективності демократичних трансформацій країн, що здійснюють демократичний поступ. Тобто, в рейтингу не оцінюються країни сталої, вже сформованої демократії. Означені показники вимірювання демократичних трансформацій розподілені за трьома рубриками: «Демократичні трансформації»; «Економічні трансформації», «Управлінський Індекс».

Оцінювання ВТІ відбувається за 10-бальною шкалою, де 10 – це найвищий бал, що означає значні досягнення у демократичному поступі в певній сфері, розвинутість демократичних практик.

Насамперед проаналізуємо у динаміці за роками рейтинги України у порівнянні з іншими оцінюваними країнами в означених рубриках: «Демократичні трансформації» (див. табл. 3.1.); «Економічні трансформації» (див. табл. 3.2.); «Управлінський Індекс» (див. табл. 3.3.).

Таблиця 3.1. Показники місця України в рейтингу Демократичних трансформацій, згідно з Індексом трансформації Бертельсманна, за роками (2003-2024 роки) [213]

Демократичні трансформації в Україні, згідно з Індексом трансформації Бертельсманна (максимальний бал оцінювання – 10)		
Рік	Індекс	Місце в рейтингу
2024	7,05	31 місце із 137 країн
2022	6,80	36 місце із 137 країн
2020	6,90	38 місце із 137 країн
2018	6,90	36 місце із 129 країн
2016	6,75	38 місце із 129 країн
2014	6,10	58 місце із 129 країн
2012	6,10	60 місце із 128 країн
2010	7,00	37 місце із 128 країн
2008	7,35	35 місце із 125 країн
2006	7,10	37 місце із 120 країн
2003	3,2	(дані відсутні)

Цікавими, згідно результатів рубрики «Демократичні трансформації», наведених в таблиці 3.1., є зміни протягом останніх двадцяти років щодо місця України в цьому рейтингу.

Як видно з таблиці 3.1., у часи президентства Віктора Януковича, спостерігалось згортання демократичних прав та свобод: у 2012 році – 6,1; у 2014 році – також 6,1. Після Помаранчевої революції і під час президентства Віктора Ющенка бали у рубриці демократичних трансформацій були вищі: у 2006 році – 7,1; у 2008 році – 7,35; у 2010 році – 7,0.

Після Революції Гідності (зима 2013-2014 років) знову стали зростати бали в оцінюванні України на шляху демократичних трансформацій: у 2016 році – 6,75; у 2018 році – 6,9; у 2020 році – 6,9; у 2022 році – 6,8; у 2024 році – 7,05.

У таблиці 3.2. наведено зміни в динаміці за роками у показниках місця України в рейтингу Економічних трансформацій, згідно з Індексом трансформації Бертельсманна, починаючи з 2003 року.

Таблиця 3.2. Показники місця України в рейтингу Економічних трансформацій, згідно з Індексом трансформації Бертельсманна, за роками (2003-2024 роки) [213]

Економічні трансформації в Україні, згідно з Індексом трансформації Бертельсманна (максимальний бал оцінювання – 10)		
Рік	Індекс	Місце в рейтингу
2024	5,96	46 місце із 137 країн
2022	6,71	31 місце із 137 країн
2020	6,71	31 місце із 137 країн
2018	6,18	43 місце із 129 країн
2016	5,36	73 місце із 129 країн
2014	5,68	62 місце із 129 країн
2012	5,82	60 місце із 128 країн
2010	6,11	55 місце із 128 країн
2008	6,50	46 місце із 125 країн
2006	6,82	27 місце із 120 країн
2003	2,7	(дані відсутні)

Якщо порівняти місця України в рейтингах демократичних та економічних трансформацій (таблиця 3.1. і таблиця 3.2.), то впадає у вічі, що економічні показники доволі відстають від демократичних показників. Наприклад, місце України в рейтингу демократичних трансформацій за 2024 рік – 31 із 137 країн (бал – 7,05). А в рейтингу економічних трансформацій місце України за 2024 рік аж 46 із 137 країн (бал – 5,96).

У таблиці 3.3. наведено зміни в динаміці у показниках місця України в рейтингу Управлінського Індексу, згідно з ВТІ (Індексом трансформації Бертельсманна), починаючи з 2003 року.

Таблиця 3.3. Показники місця України в рейтингу Управлінського Індексу, згідно з Індексом трансформації Бертельсманна, за роками (2003-2024 роки) [213]

Управлінський Індекс України, згідно з Індексом трансформації Бертельсманна (максимальний бал оцінювання – 10)		
Рік	Індекс	Місце в рейтингу
2024	6,04	24 місце із 137 країн
2022	5,31	46 місце із 137 країн
2020	5,52	44 місце із 137 країн
2018	5,41	49 місце із 129 країн
2016	5,02	63 місце із 129 країн
2014	4,26	87 місце із 129 країн
2012	4,64	76 місце із 128 країн
2010	4,94	66 місце із 128 країн
2008	5,25	55 місце із 125 країн
2006	4,70	65 місце із 120 країн
2003	5,1	(дані відсутні)

Згідно результатів, наведених у таблиці 3.3., рейтинг України у рубриці «Управлінський Індекс» в усі роки відстає від балів оцінювання демократичного статусу нашої держави (таблиця 3.1.). Так, у 2024 році у рубриці «Демократичні трансформації» в Україні 7,05 балів із 10 можливих. Тоді як, у рубриці «Управлінський Індекс» за 2024 рік в Україні – 6,04 бала. У 2022 році бал за демократичні трансформації – 6,8, тоді як бал за управлінські трансформації – 5,31. У 2020 році бал за демократичні трансформації – 6,9, тоді як бал за управлінські трансформації – 5,52. Тобто, така ситуація спостерігається в усі досліджувані роки. Загалом, більш уповільнені темпи демократизації управлінської сфери свідчать про певну неповороткість владних інститутів в Україні, знижену їхню здатність до адаптації щодо змінюваної політичної реальності.

У цілому, показники демократичних трансформацій та економічних трансформацій спільно формують Індекс статусу, який є компонентою ВТІ (Індексу трансформації Бертельсманна). Ці спільні показники Індексу статусу України в динаміці, починаючи з 2003 року, наведено в таблиці 3.4.

Як бачимо з результатів, наведених у таблиці 3.4., найбільш низькі узагальнені показники України в Індексі трансформації Бертельсманна спостерігалися: у 2003 році (бал – 5,9), у 2012 році (бал – 5,96), у 2014 році (бал – 5,89). Враховуючи той факт, що означеним Індексом оцінюються демократичні трансформації за два попередніх роки, приходимо до висновку, що саме на роки президентства Леоніда Кучми та Віктора Януковича припадало суттєве згортання демократичних трансформацій в Україні.

Цікаво, що у 2014 році в Україні, відповідно до рейтингів Індексу трансформації Бертельсманна, було 57 місце із 129 країн. У 2016 році Україна, згідно до Індексу трансформації Бертельсманна, посідала 52 місце із 129 країн, що стали на шлях демократизації. А у 2018 році, згідно з Індексом трансформації Бертельсманна, із 129 країн Україна посіла 36 місце (6,9 балів). Тобто, навіть вже під час війни, яку росія почала проти України у 2014 році, в Україні тривав успішний процес демократичних перетворень.

Таблиця 3.4. Показники місця України в рейтингу Індексу статусу (демократичні трансформації та економічні трансформації), згідно з Індексом трансформації Бертельсманна, за роками (2003-2024 роки) [213]

Індекс статусу України (демократичні трансформації та економічні трансформації), згідно з Індексом трансформації Бертельсманна (максимальний бал оцінювання – 10)		
Рік	Індекс	Місце в рейтингу
2024	6,51	32 місце із 137 країн
2022	6,76	26 місце із 137 країн
2020	6,81	30 місце із 137 країн
2018	6,54	36 місце із 129 країн
2016	6,05	52 місце із 129 країн
2014	5,89	57 місце із 129 країн
2012	5,96	54 місце із 128 країн
2010	6,55	37 місце із 128 країн
2008	6,93	35 місце із 125 країн
2006	6,96	32 місце із 120 країн
2003	5,9	(дані відсутні)

Слід зазначити, що одна з найдемократичніших реформ в Україні відбулася вже під час війни росії проти нашої держави. Мова йде про реформу децентралізації публічної влади, яка розпочалася у 2014 році в Україні [52].

Дефініцію децентралізації науковці у сфері публічно-управлінського дискурсу концептуалізують в різних контекстах. На думку В. Малиновського, поняття децентралізації слід аналізувати з точки зору двох вимірів. По-перше, децентралізацію слід експлікувати як певний, в ході якого від управлінських органів вищого рівня до управлінських органів нижчого рівня передається частка функцій та відповідних повноважень. Тобто, центральні органи виконавчої

влади делегують частину повноважень місцевим органам виконавчої влади, а також органам місцевого самоврядування. По-друге, у широкому сенсі поняття децентралізації означає ослаблення, нівелювання, або ж скасування централізації [88, с.166].

Реформу децентралізації публічної влади можна оцінити, як одну з найвагоміших та найдемократичніших реформ політико-управлінського простору України. Хоча означена реформа взяла старт у 2014 році, фактично вона стала втілюватися із 2015 року. Саме тоді було прийнято ВРУ Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [128].

Завдяки реформі децентралізації влади в Україні змінився адміністративно-територіальний устрій. Задля оптимального формування територіальних громад Кабінетом Міністрів України було затверджено «Методику формування спроможних територіальних громад», де було прописано критерії оцінювання спроможності територіальних громад. Спроможними територіальними громадами, згідно до документу, можна означити «територіальні громади сіл, селищ, міст, які в результаті добровільного об'єднання (добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади) здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання публічних послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [130]. Загалом у «Методиці формування спроможних територіальних громад» було виокремлено три етапи формування спроможних територіальних громад. На першому етапі передбачалося визначити у спроможних територіальних громадах адміністративні центри, а також виділити зони їхньої доступності. На другому етапі слід сформувавши перелік тих територіальних громад, які входитимуть до складу спроможних територіальних громад. Третій етап передбачає здійснення оцінки рівня спроможності.

Задля здійснення оцінки рівня спроможності у документі наведено п'ять критеріїв спроможності для більш ефективного об'єднання у територіальні громади різних населених пунктів. Означені критерії включають показники чисельності населення, які мешкають в громадах, чисельності учнів шкіл, площі території, індексу податкоспроможності бюджету, частки місцевих податків у доході бюджету.

Поняття спроможності аналізувала Л. Білуха. На її думку, під спроможною територіальною громадою слід розуміти адміністративно-територіальну одиницю базового рівня. До складу такої адміністративно-територіальної одиниці може входити один населений пункт, або ж населених пунктів може бути декілька. Спроможна територіальна громада «має у своєму володінні та розпорядженні відповідні матеріальні, фінансові, інфраструктурні, кадрові, людські, природні та інші ресурси в достатньому обсязі для ефективного виконання своїми органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством» [15, с. 39]. Окрім того, в рамках спроможної територіальної громади здійснюється надання якісних адміністративних послуг. Така спроможна територіальна громада функціонує, беручи до уваги інтереси мешканців громади [90]. Важливо, що спроможні територіальні громади покликані формувати сприятливі умови з метою залучення інвестицій. Означена спрямованість детермінує в майбутньому зниження відтоку населення працездатного віку.

Внаслідок втілення реформи децентралізації в Україні станом на 2020 рік було створено 1469 територіальних громад [169]. У тому числі було створено на непідконтрольних на той час Україні територіях Луганської та Донецької областей 31 територіальну громаду.

Цікаво також проаналізувати рейтинг України в Індексі трансформації Бертельсманна у порівнянні з іншими пострадянськими країнами [201, р. 21]. У результаті такого аналізу можемо виявити певні позитивні тенденції. Так, приміром, у 2018 році, згідно до Індексу трансформації Бертельсманна, в Україні було 36 місце (6,9 балів); Грузія посіла 37 місце (6,8 балів); Молдова – 54 місце

(6,2 бали); Росія – 81 місце (4,6 балів); Білорусь – 85 місце (4,3 балів). Із посткомуністичних країн попереду нашої країни Польща, Естонія, Хорватія та ін.

Більш детально результати оцінювання демократичного поступу України за всіма роками та за всіма критеріями і показниками наведено у додатках. Результати демократичних перетворень в Україні за 2006 рік наведено у Додатку В [194]. Результати демократичних трансформацій в Україні за 2008 рік продемонстровано у Додатку Г [195]. Інформацію стосовно результатів демократичних перетворень в Україні за 2010 рік наведено у Додатку Д [196]. Дані щодо демократичних трансформацій в Україні за 2012 рік наведено у Додатку Е [197]. Результати демократичних перетворень в Україні за 2014 рік відображено у Додатку Ж [198]. Результати демократичних трансформацій в Україні за 2016 рік продемонстровано у Додатку И [199]. Інформація стосовно результатів демократичних перетворень в Україні за 2018 рік наведена у Додатку К [200]. Результати демократичних трансформацій в Україні за 2020 рік продемонстровано у Додатку Л [202]. Дані стосовно результатів демократичних трансформацій в Україні за 2022 рік продемонстровано у Додатку М [203]. Результати демократичних трансформацій в Україні за 2024 рік продемонстровано у Додатку Н [205].

Відповідно, у таблицях Додатків наведено оцінювання України по всіх 52 показниках із 17 напрямів Індексу трансформації Бертельсманна.

Звернемось до розгорнутого аналізу демократичних трансформацій в Україні за окремими критеріями та показниками (див. табл. 3.5.).

Сфокусуємо увагу на тих показниках, які висвітлюють проблематику взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства в Україні на рівні демократичних трансформацій. Слід зазначити, що доволі високі бали у рубриці «Демократичні трансформації» (таблиця 3.5.) спостерігаються в усі роки за рівнем соціального капіталу в Україні. Це позитивна тенденція для демократизації публічно-управлінського простору України, оскільки саме соціальний капітал сприяє формуванню структур громадянського суспільства.

Таблиця 3.5. Критерії та показники України в рубриці «Демократичні трансформації» Індексу трансформації Бертельсманна за роками (2006-2024 роки) [213]

«Демократичний статус» України за Індексом трансформації Бертельсманна										
Критерії та показники	Рік									
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	2024
	Сумарний індекс Демократичного статусу									
	7,10	7,35	7,00	6,10	6,10	6,75	6,90	6,90	6,80	7,05
Державність	8,0	8,8	8,8	8,8	8,8	7,3	7,5	7,5	7,5	7,3
Монополія на застосування сили	7,0	9,0	9,0	9,0	9,0	5,0	5,0	5,0	5,0	4,0
Державна ідентичність	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0	8,0	8,0	8,0	8,0	9,0
Відсутність впливу релігійних догм	10,0	10,0	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
Наявність адміністративних структур	6,0	7,0	8,0	8,0	8,0	7,0	8,0	8,0	8,0	7,0
Політична участь	7,8	7,8	7,8	6,0	6,0	7,8	7,5	7,5	7,5	7,8
Вільні та чесні вибори	8,0	8,0	8,0	7,0	6,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
Ефективність діяльності влади	7,0	7,0	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	8,0
Права на асоціації/збори	9,0	8,0	8,0	5,0	6,0	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0
Свобода висловлювань	7,0	8,0	8,0	6,0	6,0	8,0	7,0	7,0	7,0	6,0
Верховенство влади	7,0	6,8	6,3	5,0	5,0	6,3	6,3	6,3	5,5	6,3
Розмежування влади	7,0	7,0	6,0	5,0	5,0	7,0	7,0	7,0	6,0	5,0
Незалежність судової системи	7,0	7,0	6,0	5,0	5,0	6,0	6,0	6,0	5,0	7,0
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	6,0	5,0	5,0	4,0	4,0	5,0	5,0	5,0	4,0	6,0
Громадянські права	8,0	8,0	8,0	6,0	6,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Стабільність демократичних інституцій	6,5	7,5	6,5	5,5	5,5	7,0	7,5	7,5	7,5	7,5
Ефективність діяльності демократичних інституцій	7,0	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Підтримка демократичних інституцій	6,0	8,0	7,0	5,0	5,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
Політична та соціальна інтеграція	6,3	6,0	5,8	5,3	5,3	5,5	5,8	5,8	6,0	6,5
Партійна система	5,0	6,0	5,0	4,0	4,0	3,0	4,0	4,0	4,0	4,0
Групи інтересів	6,0	5,0	5,0	5,0	5,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0
Утвердження демократії	7,0	7,0	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0
Соціальний капітал	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0	7,0	7,0	8,0	8,0

Також досить позитивно видається тенденція щодо показників демократичної трансформації України: «державна ідентичність», «права на асоціації/збори», «ефективність діяльності демократичних інституцій», «утвердження демократії», «вільні та чесні вибори», «громадянські права» та ін.

Втім, спостерігаються нижчі бали в оцінюванні таких показників демократичної трансформації України: «притягнення до відповідальності за службові зловживання», «незалежність судової системи», «розмежування влади», «партійна система».

Пильну увагу слід звертати на ті позиції, де низькі бали. Наприклад, у рубриці «Демократичні трансформації» (таблиця 3.5.) в останній період досить низькі бали в Україні щодо показника «партійна система» (у 2024, 2022, 2020, 2018, 2014 роках – 4,0 бали; у 2016 році – 3,0 бали; у 2010 та 2006 роках – 5,0 балів; у 2008 році – 6,0 балів). Цей показник відноситься до категорії «Політична та соціальна інтеграція». Цікавий той факт, що бали інших показників рубрики «Демократичні трансформації» переважно є вищими. Тобто, роль політичних партій у представленні суспільних інтересів вкрай низька. Хоча у країнах стабільної демократії ситуація протилежна: найчастіше саме політичні партії ініціюють об'єднання різних соціальних спільнот навколо певних ідеологічних пріоритетів.

Якщо проаналізувати соціологічні опитування в Україні щодо рівня довіри до різних інституцій, то, дійсно, стає помітним низький рівень довіри до політичних партій. В останні роки, згідно до соціологічних опитувань, довіра суспільства до таких інститутів, як ЗСУ, церква, добровольці, волонтерські спільноти, громадські організації значно вища, ніж довіра до політичних партій [113].

Звернемось до розгорнутого аналізу економічних трансформацій в Україні за окремими критеріями та показниками (див. табл. 3.6.).

З-поміж важливих для нашого дослідження критеріїв та показників рубрики «Економічні трансформації» можна виділити ряд показників, які висвітлюють взаємодію інститутів публічної влади та громадянського суспільства в Україні (табл. 3.6.). Насамперед мова йде про такі показники, як «соціально-економічні бар'єри», «організація ринкової системи», «конкурентна політика», «право власності», «приватне підприємництво», «мережі соціального захисту», «рівність можливостей» тощо.

Таблиця 3.6. Критерії та показники України в рубриці «Економічні трансформації» Індексу трансформації Бертельсманна за роками (2006-2024 рр.) [213]

«Економічний статус» України за Індексом трансформації Бертельсманна										
Критерії та показники	Рік									
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	2024
	Сумарний індекс Економічного статусу									
	6,82	6,5	6,11	5,82	5,68	5,36	6,18	6,71	6,71	5,96
Рівень соціально-економічного розвитку	6,0	5,0	5,0	5,0	6,0	5,0	5,0	6,0	7,0	5,0
Соціально-економічні бар'єри	6,0	5,0	5,0	5,0	6,0	5,0	5,0	6,0	7,0	5,0
Організація ринкової системи та конкуренції	6,8	7,0	6,8	6,3	6,3	6,5	6,8	7,0	7,0	7,3
Організація ринкової системи	6,0	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Конкурентна політика	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0	7,0	7,0
Лібералізація зовнішньої торгівлі	8,0	8,0	8,0	7,0	7,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
Банківська система	7,0	7,0	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0
Монетарна та фіскальна стабільність	8,5	7,5	6,5	6,0	5,5	5,5	7,0	8,0	7,5	8,0
Монетарна стабільність	9,0	8,0	7,0	7,0	6,0	6,0	7,0	9,0	8,0	9,0
Фіскальна стабільність	8,0	7,0	6,0	5,0	5,0	5,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Приватна власність	6,5	6,0	6,0	6,0	5,5	7,0	6,5	7,0	7,0	7,0
Право власності	6,0	6,0	6,0	6,0	5,0	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0
Приватне підприємництво	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0	7,0	8,0	8,0	8,0
Стан соціального забезпечення	6,5	6,0	6,0	6,0	6,0	6,5	6,5	6,5	6,5	6,5
Мережі соціального захисту	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0
Рівність можливостей	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0
Економічна ефективність	8,0	8,0	7,0	6,0	5,0	2,0	6,0	7,0	6,0	2,0
Вихідна потужність	8,0	8,0	7,0	6,0	5,0	2,0	6,0	7,0	6,0	2,0
Сталий розвиток	5,5	6,0	5,5	5,5	5,5	5,0	5,5	5,5	6,0	6,0
Екологічна політика	4,0	5,0	5,0	5,0	5,0	4,0	5,0	5,0	6,0	6,0
Політика в галузі освіти / наукових досліджень	7,0	7,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0

Як видно з результатів оцінювання (табл. 3.6.), більш-менш позитивною є тенденція в оцінюванні показників «рівність можливостей», «приватне підприємництво». Втім, доволі проблемними є показники «мережі соціального захисту», «право власності».

Сфокусуємо акценти на розгорнутому аналізі управлінських трансформацій в Україні за окремими критеріями та показниками (табл. 3.7.).

Таблиця 3.7. Критерії та показники України в рубриці «Управлінський Індекс» Індексу трансформації Бертельсманна за роками (2006-2024 роки) [213]

«Управлінський Індекс» України за Індексом трансформації Бертельсманна										
Критерії та показники	Рік									
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	2024
	Сумарний індекс Управлінського Індексу									
	4,70	5,25	4,94	4,64	4,26	5,02	5,41	5,52	5,31	6,04
Рівень складності	4,70	5,25	4,94	4,64	4,26	5,02	5,41	5,52	5,31	4,4
Структурні обмеження	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	8,0	7,0	7,0	7,0	10,0
Традиції громадянського суспільства	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	4,0	4,0	4,0	4,0	3,0
Конфліктна інтенсивність	2,0	4,0	3,0	3,0	3,0	9,0	9,0	9,0	9,0	2,0
Валовий національний дохід на душу населення	8,0	8,0	7,0	7,0	6,0	6,0	7,0	7,0	6,0	3,0
ООН. Освітній індекс	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Державність і верховенство права	3,5	3,3	3,5	4,1	4,1	4,3	4,1	4,1	4,5	4,3
Ефективність управління	5,43	6,0	5,68	5,33	4,92	5,6	6,03	6,15	5,9	6,9
Здатність здійснювати управління	5,3	6,3	5,7	5,7	4,7	5,7	6,0	6,3	6,0	6,7
Розстановка пріоритетів	5,0	6,0	5,0	5,0	4,0	5,0	5,0	6,0	5,0	6,0
Впровадження рішень	5,0	7,0	6,0	6,0	5,0	5,0	6,0	6,0	6,0	6,0
Вивчення підходів до політики	6,0	6,0	6,0	6,0	5,0	7,0	7,0	7,0	7,0	8,0
Ресурсна ефективність	4,3	4,3	4,0	4,0	4,0	4,7	5,3	6,0	5,7	6,7
Ефективне використання активів	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	5,0	6,0	6,0	7,0
Узгодження політики	5,0	5,0	4,0	5,0	5,0	6,0	6,0	7,0	6,0	7,0
Антикорупційна політика	4,0	4,0	4,0	3,0	3,0	4,0	5,0	5,0	5,0	6,0
Формування консенсусу	5,3	6,0	6,4	5,0	5,0	5,4	5,8	5,6	5,4	6,6
Консенсус щодо цілей	5,0	7,0	9,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	8,0
Антидемократичні актори	6,0	7,0	7,0	5,0	5,0	6,0	7,0	7,0	6,0	8,0
Розмежування / управління конфліктами	6,0	7,0	7,0	5,0	5,0	4,0	4,0	3,0	3,0	5,0
Громадянська участь	5,0	5,0	5,0	4,0	4,0	6,0	7,0	7,0	7,0	6,0
Примирення	5,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	6,0
Міжнародна співпраця	6,7	7,3	6,7	6,7	6,0	6,7	7,0	6,7	6,7	7,7
Ефективне використання підтримки	4,0	6,0	6,0	6,0	5,0	6,0	7,0	7,0	7,0	8,0
Довіра	7,0	8,0	6,0	6,0	5,0	6,0	6,0	6,0	6,0	7,0
Регіональна співпраця	9,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	7,0	7,0	8,0

Таким чином, з-поміж важливих для нашого дослідження критеріїв та показників рубрики «Управлінський Індекс» можна виокремити ряд показників, які висвітлюють взаємодію інститутів публічної влади та громадянського

суспільства в Україні (табл. 3.7.). Зокрема, мова йде про показники, які демонструють більш-менш позитивну тенденцію в оцінюванні управлінських трансформацій в Українській державі: «консенсус щодо цілей», «узгодження політики». Бажано звернути увагу на такі показники, як «розстановка пріоритетів», «узгодження рішень», «громадянська участь», «примирення». Втім, є й доволі проблемні показники: «традиції громадянського суспільства», «розмежування / управління конфліктами».

Сфокусуємо акценти на уточненні поняття «порядок денний», яке є важливим для прийняття управлінських рішень у суспільствах демократичного типу.

На думку М. Говлета та М. Рамеша, «встановлення порядку денного» («agenda setting») є найпершим етапом у процесі формуванні ефективних політичних стратегій. На цьому етапі виділяють найбільш проблемні питання для соціуму. Така фільтрація питань спрямована на вирішення тих проблем, що є нагальними. Але слід розуміти, що відбувається «відсів» іноді вельми важливих питань. Тобто, в орбіту уваги інститутів публічної влади потрапити непросто. Різні фактори обумовлюють таку ситуацію: культурні, безпекові, економічні, демографічні та ін.). Бувають ситуації, що структури громадянського суспільства слаборозвинені. Тому вони інертні і не спроможні донести до інститутів влади ті питання, які слід вирішувати. Бувають також ситуації, що інститути влади не зацікавлені у вирішенні певних питань, які суспільство вже «донесло» до влади. У таких випадках важливі суспільні проблеми ігноруються та замовчуються.

Найбільш поширеною в демократичних політичних системах є ситуація, коли суспільні інститути вимагають вирішення надто широкого спектру проблем. А у владних інститутів відсутня така значна кількість ресурсів. Саме у таких випадках застосовується технологія «agenda setting» [37, с. 125]. Адже владним інститутам приходится здійснювати селекцію проблемних питань, «звужуючи» відповідні запити суспільства.

Теоретики М. Говлет і М. Рамеш у своєму аналізі «agenda setting» виділили два види порядку денного. Перший вид – це системний порядок денний. Або ж

його ще означають терміном публічного порядку денного. Другий вид порядку денного має назву інституційний. Або ж його ще означають поняттям формального порядку денного.

До системного (чи публічного) порядку денного включаються усі наявні проблемні для соціуму питання. Мова йде про дійсно важливі питання, які стосуються різних суспільних сфер буття – освітньої, медичної, екологічної тощо. Втім, проблемні питання настільки різноаспектні і їх настільки багато, що інститутам влади неможливо усі ці питання охопити своєю увагою та внести їх до порядку денного. Відповідно, із системного (публічного) переліку важливих питань лише невелика їх частина переміщується у порядок денний, що дасть їм потенційний шанс на ефективне вирішення.

Відібрані проблемні питання, які перемістилися із системного переліку важливих проблем до порядку денного, означаються терміном інституційний (або ж формальний) порядок денний. Відповідно, «публічний порядок денний є регламентом для обговорення, а інституційний – порядком денним для дії, що вказує на початок процесу політики стосовно цієї проблеми» [37, с. 127]. Досить важливим є сам процес переміщення проблемних питань із блоку системного порядку денного у блок інституційного порядку денного. В означеному контексті важливі чотири ключові фази у процесі встановлення порядку денного:

- 1) ініціювання важливих для соціуму визначення питань;
- 2) визначення стосовно вирішення внесених соціумом питань;
- 3) розширення підтримки стосовно певних відібраних питань, що важливі для соціуму;
- 4) введення питання, ініційованого соціумом, до інституційного порядку денного.

Практичні дослідження формування порядку денного в різних країнах продемонстрували, що не завжди відбувається переміщення проблемних питань від соціуму до влади. Тобто, від блоку системного порядку денного – до блоку інституційного порядку денного. Таке переміщення важливих питань притаманне переважно для демократичних політичних режимів. У залежності від

домінуючого політичного режиму, порядок денний формується різним чином. Тому автори виокремили три основні схеми встановлення порядку денного, які залежать від того чи іншого політичного режиму [37, с. 128]:

- а) модель зовнішнього ініціювання (ліберально-демократичний тип політичного режиму);
- б) модель мобілізації (тоталітарні типи політичного режиму);
- в) модель внутрішнього ініціювання (авторитарні типи політичних режимів).

У моделі зовнішнього ініціювання встановлення порядку денного, що характерна для країн з ліберально-демократичним типом режиму, сильні структури громадянського суспільства. Вони ініціюють важливі питання і «рух» цих питань відбувається від суспільства – до влади.

За умов тоталітаризму влада взагалі не прислухається до суспільства, її не цікавлять проблемні питання, що важливі для соціуму. Влада самостійно формує для суспільства той порядок денний, який вважає за потрібне і здійснює мобілізацію соціуму для виконання сформованих завдань.

Модель внутрішнього ініціювання характерна для соціумів, до привілейовані групи впливу мають до ступ до влади, певних ресурсів. У такому разі порядок денний формується лише для вирішення проблемних питань груп впливу, але не важливих проблем суспільства.

Таким чином, виявлено, з метою окреслення перспектив ефективної взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства в Україні, найбільш проблемні моменти в їхніх взаємовідносинах завдяки аналізу емпіричних вимірювань демократичних трансформацій (Індекс трансформації Бертельсманна) на трьох рівнях: демократичному, економічному та управлінському. Зазначено, що в Україні в останні роки спостерігаються доволі обнадійливі результати рейтингів на демократичному рівні. Втім, в окремі роки спостерігалися і нижчі бали демократичного рейтингу України. Саме на роки президентства Л. Кучми та В. Януковича припадало суттєве згорання демократичних трансформацій в Україні.

Аргументовано, що при порівнянні місця України в рейтингах демократичних, економічних і управлінських трансформацій, впадає у вічі, що оцінки економічних та управлінських показників відстають від балів демократичних показників. Зазначено, що більш уповільнені темпи демократизації управлінської сфери свідчать про певну неповороткість владних інститутів в Україні, їхню знижену здатність до адаптації щодо змінюваної політико-управлінської реальності.

Здійснено розгорнутий аналіз демократичних, економічних та управлінських трансформацій в Україні за окремими критеріями та показниками з 2006 по 2024 роки та виокремлено конструктивні та проблемні показники з огляду на необхідність корегування стратегій ефективної взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства.

3.2. Соціальний капітал як основа громадянського суспільства та чинник дієвого регіонального розвитку в Україні

Поняття «соціального капіталу» набуло широкого поширення в соціально-гуманітарному науковому дискурсі у другій половині ХХ століття (П. Бурдьє, Дж. Коулнем, Р. Патнам та ін.).

Концепт соціального капіталу вперше використала у 1916 році американка Ліда Джадсон Ганіфан з метою аналізу сфери освіти (громадські осередки) на сільських територіях [176].

На думку, Ф. Фукуяма, поняття соціального капіталу слід експлікувати як набір неформальних цінностей, звичаїв чи норм, яких дотримуються члени певної групи і завдяки яким стає можливою співпраця всередині цієї спільноти [224].

На думку Т. Бургардт, соціальний капітал – це «соціальні мережі, системи взаємовідносин, сукупності норм і рівні довіри, що їх можуть мати індивіди та групи, або ресурси, що постають на основі тих рівнів» [17, с. 641].

Американський соціолог Джеймс Коулмен обґрунтовував свою концепцію соціального капіталу, спираючись на масив даних емпіричних досліджень [209]. На його думку, високий рівень соціального капіталу в певних спільнотах детермінує більш ефективні результати діяльності членів цих спільнот. Він відстежував результати навчання дітей в школах проблемно-уразливих громад. За спостереженнями Дж. Коулмена, діти шкіл з більш високим рівнем соціального капіталу (наприклад, учні католицьких шкіл) демонстрували досить високі результати навчання, хоча школи були розташовані в достатньо неблагополучних громадах. Поняття соціального капіталу Дж. Коулмен розумів, як «низку ресурсів, що властиві певній групі (наприклад родині чи якійсь громадській організації) й полегшують певні дії членів цієї групи (наприклад соціальний чи когнітивний розвиток дитини)» [17, с. 642].

На думку Роберта Патмана, соціальний капітал сприяє значно ефективнішому функціонуванню суспільства. Це пов'язано з тим, що завдяки соціальному капіталу активно розвивається спонтанна кооперація між людьми, значно спрощується координація дій [116, с. 204]. З точки зору Р. Патмана, для громадянського суспільства притаманні суспільні відносини, що базуються на довірі та на співпраці.

Р. Патнам аналізував демократичні практики процесу децентралізації, що розпочався у 1970-х роках в Італії. Саме тоді повноваження, пов'язані зі сферою охорони здоров'я, сферою безпеки центральний уряд став передавати місцевим органам влади [116, с. 17]. Слід зазначити, що ще з кінця ХІХ століття в Італії для системи управління була характерна надмірна централізованість.

Реформа децентралізації в Італії у 1970-х роках спричинила формування нових регіональних урядів. На той момент вже існувало п'ять регіональних урядів на прикордонних територіях країни. Нових регіональних урядів було створено п'ятнадцять, вони всі мали однакову структуру. Важливо, що для різних регіонів Італії були притаманні різні практики управлінської культури. На південних територіях в минулому існувала могутня монархія. Р. Патнам цей тип політичної культури означував, як «візантійська культура». Натомість у

центральных та північних регіонах Італії існували республіканські комуні («римська культура»). У південних регіонах, для яких характерна «візантійська культура», переважала вертикально структурована політика. Для громадського життя пріоритетними були ознаки фрагментарності, ізоляції, культури недовіри. У північних та центральних регіонах Італії, де превалювала «римська культура», на суспільному рівні спостерігалася активність, існувала мережа громадських об'єднань, процвітала культура довіри. Цей тип культури був значно відкритішим та більш демократичним.

Ці давні різні типи регіонального управління спричинили специфічне ставлення населення до новостворених за умов децентралізації місцевих урядів. В Апулії – південному регіоні Італії – постійно відбувалися суперечки на фракційному рівні в місцевому уряді. Через це мешканці Апулії називали представників влади функціонерами-неробами. Ці суперечки у своїй основі мали давню політику формування місцевих управлінських відносин, що спиралася на «візантійську культуру» [116, с. 18].

Натомість уряд Венеції (здавна католицької) вирізнявся більшою демократичністю, відкритістю, організованістю. Тобто, на півночі Італії проявлялися давні управлінські практики «римської культури», джерело яких, вважав Р. Патнам, можна віднайти в управлінських практиках республіканських комун.

Р. Патнам також досліджував проблематику соціального капіталу в американському суспільстві [240]. Він наголошував на важливості формуванні міцних соціальних зв'язків між людьми. Адже саме громадська залученість мешканців детермінує більш успішний розвиток громад.

На думку теоретика, теорія соціального капіталу вельми важлива для сучасного світу. Соціальний капітал стосується зв'язків між людьми. Мова йде про мережі, норми взаємності та довіри, які визрівають з цих соціальних зв'язків. Саме тому, зазначав Р. Патнам, соціальний капітал тісно корелює з категорією «громадянських чеснот» [240, р. 19]. Громадянські чесноти стають значно потужнішими, якщо вони вбудовані у мережу суспільних відносин. Втім, якщо

якесь суспільство характеризується наявністю багатьох ізольованих індивідів, яким притаманна ознака доброчесності, воно навряд чи сформує соціальний капітал. Адже соціальний капітал формується на основі довіри між людьми. І соціальний капітал спричиняє більш ефективний розвиток і мереж громадських організацій, і, відповідно, детермінує продуктивність рівня взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства.

Отже, для Р. Патнама ключовими ознаками соціального капіталу є такі категорії: мережі, норми, довіра. У суспільствах з високим рівнем соціального капіталу спостерігається зниження рівня злочинності.

Французький соціолог П'єр Бурдьє вперше описав власну концепцію соціального капіталу у науковій статті «Форми капіталу». Ця стаття була опублікована у 1983 році [192].

На думку П. Бурдьє, поняття капіталу слід експлікувати у трьох вимірах, що співвідносяться з трьома фундаментальними сферами суспільного буття: економічний капітал, культурний капітал та соціальний капітал [192, р. 16]. Економічний капітал тісно корелює з фінансовою сферою, його інституціоналізація пов'язана з формами власності, він може безпосередньо конвертуватися у кошти. Культурний капітал здатний за певних специфічних умов конвертуватися в економічний тип капіталу. Інституціоналізація культурного капіталу переважно пов'язана зі сферою освітніх кваліфікацій. Соціальний капітал формується із певних соціальних зв'язків. Означені соціальні зв'язки здатні за певних специфічних умов конвертуватися в економічний тип капіталу. Інституціоналізація соціального капіталу пов'язана з формами певних титулів (приналежність до аристократичних династій, дворянські титули тощо).

Концепт соціального капіталу П. Бурдьє розумів як сукупність фактичних або потенційних ресурсів, що обумовлюються міцною мережею більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного визнання та взаємної знайомості [192, р. 21]. Загалом, обсяг соціального капіталу індивіда, залежить від мережі його зв'язків. Мова йде про ті зв'язки, які індивід здатний ефективно мобілізувати.

У своїй концепції соціального капіталу П. Бурдьє фокусує акценти на проблематиці конвертації капіталів. Він зазначає, що за певних умов «різні типи капіталу можуть бути отримані з економічного капіталу» [192, р. 24].

Цікавим є процес конвертації економічного капіталу у соціальний капітал. Як зазначає П. Бурдьє, для трансформації економічного типу капіталу у соціальний капітал необхідна дуже специфічна праця [192, р. 25]. Мова йде про безкорисливий тип діяльності, коли індивід витрачатиме безкорисно ресурс уваги, ресурс власного часу, ресурс турботи про когось. У суто економічному контексті така поведінка може вважатися суцільним марнотратством. Разом з тим, зважаючи на логіку соціального обміну, ця індивідуальна інвестиція може бути доволі вдалою, вона здатна принести певний прибуток (у грошовій чи іншій формі).

На думку Н. Ярош, зазначається у Енциклопедичному словнику з державного управління, соціальний капітал варто розглядати як суспільне благо, як продукт суспільного виробництва та засіб досягнення групової солідарності [187, с. 663].

Науковці К. Доскаленко та А. Крупник дають визначення категорії соціального капіталу, як сукупності структурованих соціальних відносин. Означені соціальні відносини ґрунтуються на нормах взаємної довіри. Також вони базуються на зобов'язаннях. Це дозволяє кожному індивіду долучатися до ресурсів, пов'язаних із членством у групі. А також це дозволяє підвищувати ефективність індивідуальної та колективної діяльності [56, с. 541].

Загалом, під поняттям соціального капіталу ми розуміємо комплекс неформальних цінностей, норм, традицій, які забезпечують довіру між індивідами, сприяючи їхньому об'єднанню задля реалізації спільних ініціатив [94].

Звернемось до розгляду рівня соціального капіталу в Україні. Німецька аналітична Фундація «Фонд Бертельсманна» відстежує різноманітні показники у демократичних трансформаціях різних країн. Одним із таких показників, що

вказує на більш високий рівень демократичності суспільства, є критерій соціального капіталу.

У таблиці 3.8. [213] наведено у динаміці зміни в рівні соціального капіталу в Україні, починаючи з 2006 року. Слід зазначити, що «Індекс трансформації Бертельсманна», яким, зокрема, оцінюється й рівень соціального капіталу, оприлюднюється один раз на два роки.

В оцінці соціального капіталу використовується шкала в десять балів. Найвищий показник соціального капіталу – 10 балів – свідчить про стійкі демократичні практики в суспільстві, яке здатне до самоорганізації. У суспільствах з високим рівнем соціального капіталу спостерігається високий рівень довіри між людьми. Відповідно, у таких суспільствах ймовірність формування стабільних структур громадянського суспільства є дуже високою.

Таблиця 3.8. Динаміка змін у показниках рівню соціального капіталу в Україні, згідно Індексу трансформації Бертельсманна (2006-2024 роки)

Показники рівня соціального капіталу в Україні згідно з Індексом трансформації Бертельсманна (10 балів – максимальний бал: високий рівень довіри між індивідами, ефективна горизонтальна співпраця)										
Оцінка рівня соціального капіталу	Роки									
	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022	2024
		7	6	6	6	6	7	7	7	8

Загалом, українське суспільство вирізняється високим рівнем соціального капіталу. Це свідчить про демократичність українського суспільства, про високий рівень довіри між людьми та про здатність формувати стабільні та ефективні структури громадянського суспільства.

Звернемось до нюансів взаємовідношень понять «людський капітал» та «соціальний капітал»

Як зазначав Р. Патнам, гарна постава є цінністю для фізичного капіталу, вища освіта є цінністю для людського капіталу, а сформовані міцні соціальні зв'язки є цінністю для соціального капіталу [240, р. 19]. Таким чином, фізичний капітал стосується класу фізичних об'єктів. Людський капітал стосується властивостей окремих індивідів. Соціальний капітал обумовлюється наявністю мережі соціальних зв'язків.

На думку Т. Бургардт, концепцією людського капіталу переважно послуговуються представники економічного дискурсу [17, с. 642]. Вони вимірюють людський капітал за різними показниками: тривалість навчання, досвід певної діяльності, набуття певної освітньої кваліфікації тощо. Тобто, людський капітал можна розуміти, як приватне благо, коли спостерігається зростання вигод для конкретного індивіда. Натомість соціальний капітал – це певне суспільне благо, коли окрема спільнота отримує вигоди для розвитку та процвітання.

Введення поняття «людський капітал» в науковий обіг пов'язане з іменем американського економіста Теодора Шульца. Він був лауреатом Нобелівської премії у 1979 році. Поняття людського капіталу Т. Шульц запропонував у 1961 році. На його думку, «в людський капітал, так само як в інші види капіталу, необхідно здійснювати інвестиції, що сприятиме підвищенню рівня продуктивності праці і, відповідно, збільшенню добробуту суспільства» [5, с. 24]. Теоретик вважав, що у формуванні людського капіталу набувають важливості такі критерії: розвиток знань, постійне навчання індивідів під час освоєння ними нових робочих кваліфікацій, зміцнення здоров'я, зростаючий рівень економічної інформації тощо.

Слід зазначити, що існують підходи до порівняння дефініцій людського капіталу та соціального капіталу, як категорій, що взаємодоповнюють одна іншу. У рамках цих підходів вважається, що «високі рівні людського капіталу породжують соціальний капітал, а соціальний капітал сприяє набуттю людського капіталу» [17, с. 642].

Отже, людський капітал здатний стати детермінантою для появи соціального капіталу. У свою чергу, соціальний капітал позитивно впливає на подальше зміцнення людського капіталу.

На думку Л. Артеменко, під поняттям людського капіталу у сучасному розумінні мається на увазі «форма організації, функціонування і розвитку продуктивних сил людини, яка включена в систему соціально-інноваційної ринкової економіки в якості провідного фактора економічного зростання і рушійного вектора суспільного відтворення та єдиного ресурсу, який має здатність оновлюватися та вдосконалюватися» [5, с. 25].

Концепт людського капіталу посідає вагомe місце у політико-безпековому дискурсі сучасної України. У «Стратегії національної безпеки України» від 2020 року у статті 5 зазначається, що розвиток людського капіталу є одним із ключових пріоритетів національних інтересів України [161, стаття 5].

У статті 6 «Стратегії національної безпеки України» окреслено напрями, за якими має здійснюватися забезпечення реалізації ключових пріоритетів національних інтересів України. Зазначається, що одним із цих напрямів є «розвиток людського капіталу України, зокрема через модернізацію освіти і науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту» [161, стаття 6].

Більш деталізовано поняття людського капіталу конкретизується в Розділі III «Стратегії національної безпеки України», який має назву «Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки». У статті 57 зазначено, що людський капітал є запорукою для майбутнього України. Задля ефективного розвитку людського капіталу прописано відповідні заходи, які слід вжити [161, стаття 57]:

- створення в Україні робочих місць;
- модернізація систем освіти (дошкільна освіта, повна загальна середня освіта, професійна (професійно-технічна) освіта, вища освіта), зокрема приведення освітніх стандартів у відповідність до потреб розвитку соціуму;

- створення умов задля культурного розвитку та з метою збагачення громадян України, зокрема, здійснення заходів з популяризації зразків українського мистецтва, української музики, української літератури тощо;

- створення інфраструктурних умов задля формування серед громадян заходів популяризації масового спорту, що сприятиме покращенню здоров'я громадян України та покращенню їхнього фізичного розвитку;

- забезпечення рівних можливостей жінкам та чоловікам у розвитку та реалізації їхнього потенціалу, їхніх здібностей, сприяння формуванню безбар'єрності для різних категорій людей;

- забезпечення підвищення добробуту громадян України, надання соціальної допомоги на засадах адресності, зокрема сім'ям з багатьма дітьми, людям, які є малозабезпеченими тощо;

- створення умов економічного та соціального гатунку з метою підвищення рівня народжуваності та з метою зниження рівня смертності;

- забезпечення прав людей на охорону здоров'я, активна популяризація здорового способу життя, інформування щодо раннього діагностування, щодо важливості попереджень захворювань, якість лікування, доступність якісних послуг у медичній сфері тощо;

- удосконалення системи стосовно контролю якості лікарських засобів, стосовно їх ефективності та їх безпеки;

- забезпечення для людей з інвалідністю практик повної інклюзії у суспільство, зокрема, рівності у доступі до різноманітних послуг, до відпочинку, до роботи тощо.

Важливим аспектом «Стратегії національної безпеки України» є проголошення трьох базових засад, на яких вона ґрунтується [161, стаття 4]:

- 1) стримування (мова йде про розвиток оборонної спроможності, безпекової спроможності з метою запобігання збройній агресії проти нашої держави);

2) стійкість (мова йде про формування здатностей у суспільства та у держави до швидкої адаптації стосовно трансформацій безпекового середовища та підтримування сталого функціонування);

3) взаємодія (мова йде про формування стратегічних відносин на основі національних інтересів України із ключовими партнерами, до яких насамперед відносяться Європейський Союз та НАТО).

Звернемось до осмислення категорії стійкості, яку виділено як одну з вагомих базових засад, на яких ґрунтується «Стратегія національної безпеки України».

Проблематика стійкості, на думку М. Кауфманн, є запозиченою з екологічного, психологічного та інженерного дискурсів. Політика стійкості виходить з припущення, що в системі може відбутися певний збій у її функціонуванні. Під стійкістю слід розуміти негайну реакцію певної системи на надзвичайні непередбачувані ситуації. Тобто, стійкість системи визначається як її здатність нейтралізувати порушення (чи відхилення), змінюючись та зберігаючи свої базові функції, структуру, ідентичність та зворотні зв'язки [228].

Стійкість слід також осмислювати як певну емерджентну поведінку системи. Для виникнення стійкості передумовою стає складність системи. Саме складність системи та зв'язки в системі спричиняють необхідність бути адаптивними до непередбачуваних порушень.

Під емерджентністю мається на увазі набуття системою нових якостей, її гнучкість та адаптивність. Виникнення емерджентних властивостей в певній системі означає, що спільні зусилля окремих елементів системи дають в сукупності більш вагомий результат, ніж сума результатів елементів системи, якщо б вони не поєднувалися для взаємодії.

З точки зору М. Кауфманн, самоорганізація – це конститутивний елемент стійкості [228].

Управління стійкістю є своєрідним підвищенням гнучкості системи. В управлінні стійкістю інститути влади здійснюють перерозподіл відповідальності. Вони передають повноваження з національного рівня на

місцевий рівень. Вони залучають структури громадянського суспільства, усвідомлюючи, що здатність системи до самоорганізації стає необхідністю для її функціонування.

Практики влади в політиці управління стійкістю за демократичної політичної системи є значно складнішими, ніж практики влади ієрархічних режимів. Такі практики переважно включають стратегії стійкості, які чітко реалізуються. У реалізації стратегій стійкості важливе місце посідають навчальні практики, коли відпрацьовуються на рівні громад потенційні дії громадян у випадку непередбачуваних обставин (стихійні лиха, техногенні катаклізми тощо). Наприклад, у Німеччині Федеральне управління цивільного захисту та допомоги у разі стихійних лих закликає представників федеральних земель до регулярних загальнонаціональних навчань [228]. Загалом, в політиці управління стійкістю важливе місце посідає регульована самоорганізація, яка може забезпечувати збереження певного набору цінностей, або ж певного стану нормальності.

Разом з тим, окрім регульованих (контрольованих) видів самоорганізації, існують й практики стійкості, які є самоорганізованими. Переважно такі самоорганізовані практики стійкості виникають в умовах криз. Такі явища спонтанної самоорганізації масово виникали в Україні після початку повномасштабного російського вторгнення в кінці лютого 2022 року.

Самоорганізовані практики стійкості М. Кауфманн означає терміном «креативна самоорганізація». За умов виникнення таких практик члени суспільства змінюють існуючі правила самоорганізації. Врешті, чим стійкіші самоорганізовані практики стійкості у суспільстві, тим слабші регульовані практики самоорганізації. За умови превалювання креативних форми самоорганізації у суспільстві, спільноти створюють власні моделі адаптації до певних кризових обставин. Тобто, ці спільноти не адаптуються до заздалегідь визначених норм.

Загалом, зазначає М. Кауфманн, стійка самоорганізація у суспільстві є сукупністю самоврядування, що включає як регульовані, так і креативні

практики самоорганізації [228]. Регульовані практики самоорганізації та креативні практики самоорганізації не є протилежними. Ці практики взаємопов'язані між собою, вони тісно переплетені між собою, особливо за умов тісної взаємодії інститутів публічної влади із структурами громадянського суспільства на місцевому рівні.

Стійкість, на думку К. Фольке – це здатність системи до поглинання збурень та до реорганізації в умовах змін. Причому, в таких ситуаціях система зберігає свої функції, структуру, зворотні зв'язки, тобто, свою ідентичність [221]. Власне, стійкість системи передбачає її здатність змінюватися задля підтримки ідентичності.

Центральною категорією для розуміння стійкості є концепт адаптивності [221]. Саме адаптивність обумовлює перетворення змін та несподіваних викликів для системи на можливості для неї. Тому важлива не лише адаптивність окремих індивідів. Важливо розвивати адаптивну здатність спільнот, громад, суспільств до різновекторних викликів.

Формування громадянського суспільства та встановлення ефективної системи публічної влади є неможливим без створення відповідних нормативних та організаційних передумов, а головне – роботи механізмів імплементації законодавства у сфері місцевої демократії на загальнонаціональному та місцевому рівнях.

В Україні у 2021 році затверджено «Концепцію забезпечення національної системи стійкості» Указом Президента України. У Концепції зазначається, що під поняттям національної стійкості слід розуміти «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати сталі функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій» [78].

Українська дослідниця О. Резнікова, аналізуючи проблематику національної стійкості, концептуалізує поняття суспільного капіталу [140, с. 69]. На її думку, в якості основи для оцінювання суспільної стійкості доволі часто

розглядають суспільний капітал, як сукупний потенціал суспільства або громади (див. рис. 3.1.).

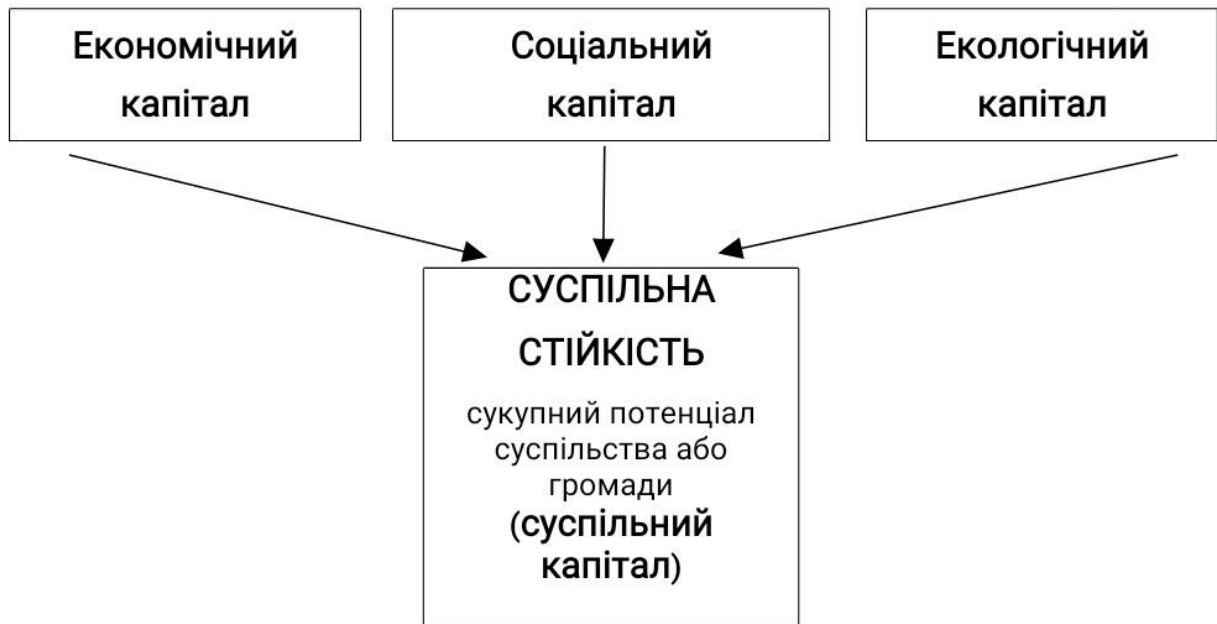

Рисунок 3.1. Компоненти суспільного капіталу [140, с. 69]

Таким чином, суспільний капітал включає економічний капітал, соціальний капітал та екологічний капітал. Економічний капітал концептуалізується крізь призму економічного благополуччя тощо. Соціальний капітал можна експлікувати в контексті аналізу міцності соціальних зв'язків тощо. Екологічний капітал можна концептуалізувати в контексті розгляду біорізноманіття, якості водних ресурсів тощо.

Вітчизняні теоретики в галузі публічного управління В. Скуратівський і О. Линдюк також констатують, що соціальний капітал є однією із форм суспільного капіталу. Соціальний капітал є результатом соціальних відносин та рівня довіри, що спрямовується на діяльність із соціокультурної підтримки економічного розвитку суспільства [154, с. 576].

На думку О. Резнікової, в основних критеріях суспільної стійкості слід виокремити два базових типи критеріїв: 1) критерії стійкості стану суспільства/громади; 2) критерії стійкості функціонування суспільства/громади [140, с. 71]. Основні критерії суспільної стійкості наведено на рисунку 3.2.

Рисунок 3.2. Основні критерії суспільної стійкості [140, с. 71]

Слід зазначити, що у «Концепції забезпечення національної системи стійкості» вводиться поняття «національна система стійкості». Поняття національної системи стійкості концептуалізується наступним чином: «комплекс цілеспрямованих дій, методів та механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, структур громадянського суспільства, які гарантують збереження безпеки і безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації» [78]. Поняття національної системи стійкості вельми важливе для нашого дослідження з огляду на те, що умовою для формування означеної системи є плідна взаємодія між інститутами публічної влади та структурами громадянського суспільства.

У «Концепції забезпечення національної системи стійкості» наведено перелік ключових шляхів і способів розв'язання проблем в сучасній Україні. Зокрема, зазначається, що задля запровадження національної системи стійкості постає необхідність у забезпеченні єдності різноманітних концептуальних підходів та принципів стосовно діяльності суб'єктів, що здійснюють забезпечення національної стійкості.

Окрім того, у Концепції виокремлено основні проблеми, що вимагають вирішення задля впровадження національної системи стійкості, на трьох взаємопов'язаних рівнях [78]:

- інституційний рівень;
- методологічний рівень;
- рівень формування каналів взаємодії різних заінтересованих сторін.

Важливо, що проблематика взаємодії інститутів публічної влади та структур громадянського суспільства має місце в описі проблем, що потребують вирішення задля впровадження національної системи стійкості, на усіх трьох рівнях.

На першому – інституційному рівні – мова йде про те, що задля підтримки функціонування ключових компонент національної системи стійкості є недостатнім «рівень забезпечення готовності до реагування та взаємодії органів державної влади і громадян в умовах виникнення загроз і настання кризових ситуацій» [78].

На другому – методологічному рівні – у виокремленні проблем, що потребують вирішення, в «Концепції забезпечення національної системи стійкості» фокусуються акценти на питанні недостатнього рівня обізнаності представників інститутів публічної влади та структур громадянського суспільства стосовно вимог інформаційної безпеки. Зокрема, мова йде про важливість умінь та навичок для ефективного протистояння інформаційним війнам, що ведуться проти України.

На третьому рівні – рівні формування каналів взаємодії заінтересованих сторін – зазначається, що проблемним питанням став низький рівень комунікації

між інститутами публічної влади та громадянами. Також сфокусовано увагу на недостатньому рівні довіри населення до владних інститутів. Констатується, що низький рівень довіри суспільства до влади детермінує «недостатній рівень залучення широких верств населення, громадських об'єднань до реалізації заходів у сфері забезпечення національної стійкості» [78].

Таким чином, довіра суспільства до влади є важливою категорією для забезпечення системи національної стійкості. Категорія довіри також є базовою для формування соціального капіталу в суспільстві. Адже високий рівень довіри між людьми в суспільстві гарантує формування ефективних інститутів громадянського суспільства.

Констатовано, що високий рівень соціального капіталу у суспільстві здатний сприяти тісній взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку, стаючи чинником для забезпечення системи національної стійкості, особливо за наявності кризових умов у соціумі.

Під поняттям соціального капіталу ми розуміємо комплекс неформальних цінностей, норм, традицій, які забезпечують довіру між індивідами, сприяючи їхньому об'єднанню задля реалізації спільних ініціатив. Він виступає вагомою складовою основних засад розвитку громадянського суспільства та чинником дієвого регіонального розвитку

Загалом, інститути влади задля забезпечення високого рівня довіри суспільства до владних органів повинні більш ефективно формувати стратегічні комунікації.

3.3. Публічна влада і громадянське суспільство в Україні в умовах воєнного стану: особливості взаємодії

Сучасний стан взаємовідносин органів публічної влади та інституцій громадянського суспільства в Україні значною мірою визначається формуванням стратегій спільного протистояння збройній російській агресії. характером

публічно-управлінських процесів, які протікають у ньому. Означена ситуація вимагає формування нових підходів до сфери публічного управління в умовах правового режиму воєнного стану. Адже відбулися суттєві трансформації у взаємовідносинах між інститутами публічної влади, з одного боку. Тобто, збройна російська агресія проти України детермінувала зміни обсягу повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. З іншого боку, трансформації у взаємовідносинах між інститутами публічної влади спричинили зміни у взаємовідносинах між публічною владою та громадянським суспільством [93].

Водночас значно посилюється роль органів публічної влади на регіональному рівні з огляду на кризові виклики, пов'язані з війною росії проти України [134]. Тому актуалізується аналіз взаємодії інститутів публічної влади зі структурами громадянського суспільства в Україні в умовах воєнного стану. Зокрема, у контексті наукового дискурсу публічного управління та адміністрування [95].

При дослідженні означеного кола проблем вельми важливим було ознайомлення з напрацюваннями зарубіжних та українських науковців, у працях яких осмислюються ідеї функціонування органів публічної влади, їхньої взаємодії зі структурами громадянського суспільства, засадничі принципи співіснування влади та суспільства в умовах демократії, взаємовідносини держави та структур громадянського суспільства тощо (П. Бернем, Г. Білер, А. Бобровникова, М. Вебер, Г. Гегель, В. Докаленко, Ю. Куц, Дж. Локк, Н. Мак'явеллі, Б. Маменко, Ш.-Л. Монтеск'є, С. Москаленко, К. Пірсон та ін.). В Україні вже появилися дослідження, де розглядаються питання функціонування публічної влади в умовах воєнного стану, питання взаємовідносин органів публічної влади з інституціями громадянського суспільства тощо (В. Борщевський, Є. Дуліба, Є. Жукова, В. Зінкевич, Є. Матвеев, Г. Наконечна, А. Терлецький та ін.).

Загалом, проблеми взаємодії інститутів публічної влади з громадянським суспільством в Україні в період правового режиму воєнного стану вітчизняні

науковці найчастіше розглядають у контексті юридичних теорій. Окрім того, видаються фрагментарними дослідження, де аналізується специфіка публічної влади в Україні в період воєнного стану у контексті проблематики легітимності. Означене коло питань зумовило подальший напрям нашого дослідження.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року було введено по всій нашій країні режим воєнного стану [125]. В Указі Президента (пункт 2) «Про введення воєнного стану в Україні» [125] зазначалося, що «військовому командуванню разом з військовими адміністраціями, органами виконавчої влади, правоохоронними органами та за участю органів місцевого самоврядування» слід запроваджувати і здійснювати заходи, які передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [136].

Інститути публічної влади в умовах воєнного стану зазнали суттєвих трансформацій з огляду на їхні повноваження, функції, завдання [83]. Державні адміністрації змінили назви на військові адміністрації. Так, ОДА (обласні державні адміністрації) стали називатися ОВА (обласні військові адміністрації). Аналогічно змінилися назви районних адміністрацій: РДА (районні державні адміністрації) стали називатися РВА (районні військові адміністрації). Відповідно, суттєво змінилися функції РВА та ОВА.

Окрім того, у різних регіонах України по-різному змінювався обсяг повноважень органів місцевого самоврядування (ОМС). Це залежало від ступеня наближеності певної території до зони бойових дій. У громадах, що наближені до зони бойових дій, звісно, звужувалися повноваження органів місцевого самоврядування. Натомість, розширювалися повноваження військових адміністрацій. На територіях, що віддалені від зони бойових дій, повноваження ОМС не зазнали настільки суттєвих звужень. Разом з тим, зазначають українські науковці, органи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану можуть бути «доповнені новими повноваженнями воєнного часу» [109, с. 43].

Зміна балансу повноважень в органах публічної влади в умовах російської збройної агресії детермінувала (у залежності від статусу певної території) й зміну

у взаємовідносинах між владою та громадянським суспільством [54]. Як зазначає Н.С. Сидоренко, «загалом, сутність публічного управління полягає у можливості органів публічної влади конвертувати інтереси груп суспільства на політичні рішення та успішно їх здійснювати» [151, с. 230].

Щодо сучасного розуміння концепту громадянського суспільства звернемося до Енциклопедії державного управління, де зазначається, що громадянське суспільство – це «система інститутів за межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення; сукупність громадянських і соціальних інституцій та організаційних заходів, які формують базис реально функціонуючого суспільства на протипагу і на доповнення виконавчих структур держави (незалежно від політичної системи)» [75, с. 633].

Формування суспільств сучасного типу обумовлюється багатьма особливостями, зазначав Крістофер Пірсон, наводячи такі ключові ознаки модернізації [237, р. 28]:

- індустріалізація, тобто перехід від аграрного типу суспільства до індустріального типу суспільства;
- демографічні зміни чисельності та розподілу населення;
- комерціалізація економічних відносин, які стають більш диференційованими від інших аспектів суспільного життя;
- розквіт капіталізму, що обумовлюється переходом від феодального типу господарства до капіталістичного способу виробництва;
- зростаючий суспільний поділ праці, зростаюча соціально-економічна спеціалізація, розмежування економічних і політичних функцій;
- суттєве поширення наукового способу мислення та його застосування стосовно індустріалізованого виробництва та стосовно багатьох сфер суспільного буття;
- зрушення в концепціях раціональності (включаючи проблематику секуляризації) та у теоріях щодо фізичного та соціального світу;
- суттєві перетворення у способах комунікації людей, товарів, інформації;

- урбанізація, що призвела до зростання типово індустріальних міст, та зміни відносин між містом і селом;
- демократизація, як розширення політичної участі з новими політичними інституціями та новими формами політичної легітимації.

У дискурсі міжнародного права існує документ, де прописані базові ознаки сучасної держави. Це «Конвенція про права та обов'язки держав» (Montevideo Convention on the Rights and Duties of States), яка була прийнята на конференції у 1933 році, що відбувалася в Монтевідео. Цю Конвенцію через місце її проведення у Монтевідео (столиці Уругваю) переважно й називають – «Конвенція Монтевідео».

У статті 1 Конвенції Монтевідео зазначається, що державі, як суб'єкту міжнародного права, мають бути притаманні такі чотири ознаки [210, р. 25]:

- а) постійне населення;
- б) визначена територія;
- в) власний уряд;
- г) здатність формувати відносини з іншими державами.

Загалом, у Конвенції Монтевідео закріплена декларативна концепція державності, оскільки тут відсутній критерій щодо необхідності визнання держави іншими державами. Разом з тим, важливість Конвенції Монтевідео полягає у виділенні наведених чотирьох ключових ознак сучасної держави, які актуальні й сьогодні.

Окрім того, досить важливою є стаття 8 Конвенції Монтевідео, де зазначається, що жодна держава не має права втручатися у внутрішні чи зовнішні справи іншої держави [210, р. 25]. Також важливою є стаття 9, згідно з якою, юрисдикція держави у межах своєї національної території поширюється на всіх її мешканців.

А стаття 11 Конвенції Монтевідео актуальна для сучасної України, яка потерпає від воєнної агресії російської федерації. У статті зазначається, що територія держави є недоторканною, ця територія «не може бути об'єктом військової окупації або інших силових заходів, що застосовуються іншою

державою прямо чи опосередковано або з будь-яких мотивів, навіть тимчасово» [210, р. 27].

Слід також зазначити, що для ефективного функціонування публічної влади в Україні в умовах воєнного стану важливою стала проблема легітимності інститутів влади [117; 127; 143]. Це пов'язано з неможливістю провести виборчу кампанію в Україні в умовах російської збройної агресії. Тобто, неможливо оновлювати владу у демократичний спосіб.

Поняття легітимності, зазначав В. Грант, слід концептуалізувати як «прийнятність властивих певній державі процедур ухвалення й запровадження законів для підданих цієї держави» [47, с. 356]. Тобто, під терміном прийнятності переважно мається на увазі рівень довіри суспільства до владних інституцій, визнання їхньої статусності.

Класичне формулювання поняття легітимності німецькому теоретику належить Макс Веберу [26]. Владне панування може забезпечуватися різними типами покірності з боку підвладних. Для покірності владі важливу роль відіграє концепт мотивації з боку підвладних. Мотивація для покірності підвладних обумовлюється різними підставами. Найбільшої стійкості владному правлінню надає мотивація з боку підвладних щодо підкорення владі, якщо вона базується на легітимності. М. Вебер виокремлював три ключові типи легітимного панування: легальне панування, традиційне панування, харизматичне панування. Задля забезпечення легітимності між владою та суспільством, зазначав теоретик, варто «внутрішньо впорядкувати відносини панування за допомогою певних правових засад» [26].

Рівень легітимності влади обумовлюється, зокрема, рівнем довіри до ключових очільників влади з боку підвладних. Тобто, довіра до певних політичних лідерів переважно конвертується у довіру до владних інституцій, які ці лідери презентують. Відповідно, зростає рівень легітимності влади в суспільстві.

З боку підвладних існують високі вимоги до очільників влади. Досить часто ці вимоги пов'язані з моральними чинниками. Політика і мораль – це дуже важливі поняття, особливо у своєму взаємозв'язку.

Засобом для політики є влада, за якою стоїть примус. Політика – це завжди примус і насильство, вважав М. Вебер. Наприклад, система загального оподаткування є системою примусу. Адже влада на власний розсуд розпоряджається коштами всіх підвладних. Разом з тим, політика повинна й обмежувати. Бо, наприклад, не можна в час війни оприлюднювати всі безпеково важливі документи, щоб не нашкодити власним національним інтересам. Саме тому у політиці, зазначав М. Вебер, «будь-яка етично орієнтована дія може бути підпорядкованою двом принципово відмінним, непримиренно протилежним максимумам: вона може бути орієнтованою або на «етику переконання», або на «етику відповідальності» [25].

Індивід, який прагне займатися політичною діяльністю, вимушений усвідомлювати означені етичні дилеми. Звісно, для політика «етика відповідальності» є надважливою. Разом з тим, істинним політиком стає та людина, в діяльності якої «етика відповідальності» та «етика переконань» збалансовано доповнюють одна одну.

Поняття відповідальності для політика є особливо важливим. Найгірший гріх для політика – це безвідповідальність, вважав М. Вебер. Теоретик виокремлював необхідні особисті якості, які мають бути притаманні індивіду, що прагне стати ефективним політиком. На його думку, є три такі базові якості: пристрасть, відповідальність, окомір. Під пристрастю мається на увазі прагнення жити справою, віддавати себе справі, яку робиш. Відповідальність передбачає: бути відповідальним за результати своєї діяльності. А окомір – це дуже цікава якість для політика. Це дистанція щодо людей і щодо речей. Тобто, це холодна дистанція щодо знайомих, щодо друзів, щодо рідних, щодо начальства. Щоб не було ніяких корупційних взаємозв'язків. Але це також дистанція не лише щодо інших людей. Це й дистанція щодо самого себе: щоб не було марнослав'я, не було гордині і звеличення. Щоб людина не думала, що вона якась особлива, тому саме

їй люди довірили владу. Якщо всі ці три якості (пристрасть, відповідальність, окомір) є характерними для певної особистості, то вона здатна стати хорошим політиком.

З точки зору В. Липинського, владу слід довіряти тільки представникам національної аристократії. Саме вони здатні бути гідними лідерами навіть у кризові часи. Це особистості, що вирізняються достоїнстю, високими моральними якостями. Це активна меншість суспільства, яка гідна наслідування. Вельми важливо, на думку В. Липинського, розуміти, що не може існувати національної аристократії «без матеріальної сили: без володіння засобами продукції (землею, фабриками), без володіння засобами війни (державою, армією); і без морального авторитету» [84, с. 184]. Національній аристократії мають бути притаманні наступні характеристики: сила, влада, моральний авторитет. Якщо у представників національної аристократії відсутні означені характеристики, то вони не будуть здатні організувати пасивну більшість. Також вони не будуть здатні організувати захист суспільства від зовнішнього ворога.

Слід зазначити, що українські науковці всебічно розглядали проблематику українського державотворення та ролі національних еліт у цьому процесі [43; 57; 124; 152].

Співпраця інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах воєнного стану в Україні може значно активізуватися на національно-патріотичному полі взаємодій. Для структур громадянського суспільства в умовах російської збройної агресії вельми важливим є національно-патріотичне виховання молоді, розвиток україноцентричних ініціатив, волонтерських проєктів тощо. Фокусування інститутів публічної влади на розробці ефективної національно-патріотичної політики здатне в очах громадськості підвищити їхню легітимність, особливо в умовах воєнного стану. Таким чином, влада і суспільство здатні знайти важливі спільні теми для порозуміння, фокусуючись на проблематиці національної ідентичності.

Із точки зору М. Кастельса, який всебічно аналізував проблематику ідентичності, ідентичність – це ключовий принцип для соціальної організації

певного суспільства [208, р. 2]. Теоретик зазначав, що вибір людиною певної ідентичності – необхідний процес соціалізації. Адже вибір ідентичності виступає в ролі джерела сенсу для існування індивіда в соціумі. Саме тому існує велика кількість типів колективної ідентичності: національна, сімейна, релігійна, культурна тощо.

Ідентичність – це своєрідний місточок, який сполучає людину із соціальним середовищем, детермінує формування міцних зв'язків між індивідом та його соціальним оточенням.

Нова соціально-політична реальність спричиняє необхідність вибудовування нових соціальних зв'язків для індивідів, формування нових типів ідентичностей. Наприклад, виникнення Європейського Союзу з часом призвело до формування нового типу спільної колективної ідентичності – європейської. Як зазначає П. Вагнер, у розумінні природи спільної європейської ідентичності слід сфокусувати акценти на чотирьох ключових історичних процесах, «в центрі яких опинилися релігія, нація, класи та взаємовідносини між публічністю і приватністю» [20, с. 534]. У формуванні спільної європейської ідентичності, зазначав П.Г. Кільманзегг, відіграли роль три основні ознаки: комунікація, досвід і пам'ять [70, с. 39]. Формування спільних моделей традицій, що обумовлювали формування спільних моделей пам'яті, сприяло утвердженню спільної європейської ідентичності.

Національна ідентичність, на думку М. Гібернау – це специфічне «колективне чуття, зіперте на віру в належність до однієї нації і в спільність більшості атрибутів, які роблять її відмінною від більшості націй» [45, с. 20]. Національна ідентичність, вважає М. Гібернау, розгортається на п'ятьох рівнях. Ці рівні є базовими у структурі національної ідентичності, вони взаємопов'язані між собою. Мова йде про територіальний рівень, психологічний рівень, історичний рівень, культурний рівень та політичний рівень.

На думку Е. Томпсон, для формування стійкої національної ідентичності тривалий час велика група людей повинна творити набір символів для певної національної спільноти [172, с. 31].

Теоретик Е.Д. Сміт також виокремлює ключові риси, що притаманні національній ідентичності [156, с. 23]. До означених ключових рис він відносить наступні п'ять характеристик:

- територія, що історично вважається рідним краєм для національної спільноти;
- набір спільних міфів для нації, певні ідеї, що формують її історичну пам'ять;
- пріоритетна для національної спільноти громадська культура;
- набір норм, правил, обов'язків, які поділяють усі представники національної спільноти;
- єдиний для національної спільноти економічний простір.

Зважаючи на вище викладене, підсумуємо: фокусування акцентів інститутів публічної влади України на проблематиці національної ідентичності в умовах воєнного стану здатне сприяти ефективності легітимації органів влади в очах суспільства.

Зважаючи на триваючу війну росії проти України, зупинимось на порівнянні української та російської національних ідентичностей.

У своєму дослідженні Т. Кузьо виокремлює ключові аспекти сучасної російської національної ідентичності [230, р. 2]:

- культивування образу жертви;
- роздмухування надуманих ідей про оточення росії державами-ворогами;
- поширення уявних ідей про русофобію в Україні, у державах Балтії та в міжнародних інституціях Заходу;
- пропагування надуманої вищості російської культури та євразійської цивілізації над західною культурою;
- місія «возз'єднання земель», тобто об'єднання російського суспільства навколо правильності загарблення чужих територій (наприклад, окупація Криму, територій українського Донбасу тощо);
- панславізм, що трансформований в концепцію «русский мир»;

- інструментальне використання релігії задля позиціонування вигідного росії розгляду території колишнього ССРСР, як єдиної канонічної території російської православної церкви;

- нападки на так званий «історичний ревізіонізм» в Україні, в країнах Балтії, у центрально-східній Європі щодо переосмислення цими країнами подій Другої світової війни;

- культ Великої Вітчизняної війни (а не Другої світової війни), культ Іосифа Сталіна як великого лідера воєнного часу (ігнорування його злочинів проти людства);

- антиамериканізм;

- постійне підживлення ідей розколу Європи через надання росією підтримки крайнім правим та крайнім лівим (популістичним та маргінальним) політичним силам.

Я. Бугайські вказує, що росія активно використовує пропагандистський наратив про те, що нібито її історія почалася з Київської Русі ще в IX столітті. Цей міф був вигаданий у XVIII у часи Катерини II, коли вона запросила німецьких вчених створити історію росії на основі нібито її давнього походження [206, с. 20-21]. В результаті спотвореної історії московсько-російська ідентичність стала нібито гнучкою та розширеною, як історично, так і територіально. Згодом, в рамках означених фальсифікацій, було придумано ідею про так званий «триєдиний російський народ» (росія, Білорусь та Україна), чим українцям та білорусам було відмовлено у праві на власну ідентичність. Цей історичний та термінологічний обман поширювався тривалий час, цілими поколіннями московської, царської, радянської та російської державної пропаганди та дезінформації.

В означеному контексті важливо, що Верховна Рада України затвердила вже в час повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2023 році Постанову, де вводиться концепт «рашизму» як характеристика нової ідеології тоталітарного типу. У Постанові зазначається, що рашизм – це «новий різновид тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі режиму, сформованого у

російській федерації під керівництвом президента в. путіна, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму)» [123].

На думку С. Руденка, російській ідентичності притаманний надмірно високий рівень архаїзації, яка суттєво посилилася в останні десятиліття [149, с. 74]. Також спостерігається посилення «культу смерті», який стає ключовим для російської ідентичності. Тобто, некрокультура є компонентом сучасної російської національної ідентичності.

Теоретик зазначає, що політична культура росії сформована на основі моделі каганату, де є важливою особиста відданість очільникам влади, цінується рабське підкорення владі, сформована чітка ієрархізована вертикаль влади, кланова система та ін. Вказується, що «ключовою характеристикою каганату є неможливість його модернізації в національну державу» [149, с. 76].

Для української національної ідентичності важливі «козацький міф», «бароковість», український варіант «сарматизму» тощо. Ключовими ознаками української національної ідентичності є свобода, демократизм, несприйняття деспотії тощо.

Українська (цивілізована) ідентичність протиставляється російській (варварській) ідентичності. Основні відмінності між українською національною ідентичністю та російською національною ідентичністю наведено на рисунку 3.3. [149, с. 76].

Звернемось до порівняння рівня соціального капіталу в українському та російському суспільствах.

Фактично, засадничою характеристикою соціального капіталу є категорія довіри. Довіра формується на основі комплексу неформальних цінностей, норм, традицій. Це сприяє об'єднанню індивідів для реалізації спільних ініціатив. Тобто, чим вищий рівень соціального капіталу у суспільстві, тим вищий рівень довіри між людьми, вищий рівень самоврядності та, власне, демократичності. Відповідно, у таких спільнотах громадянське суспільство вельми розвинене.

Матриця української ідентичності			Матриця російської ідентичності		
Спадщина Візантії-Русі	Тип культури: цивілізаційна (з-поміж цивілізаційної, варварської (ресентиментальної), транзитної та архаїчної)	Етнологізм	Спадщина Золотої Орди	Тип культури: варварська (ресентиментальна) (з-поміж цивілізаційної, варварської, транзитної та архаїчної)	Некрокультура
Барокова спадщина		Концепція війська-держави	Псевдоевропейськість		Концепція каганату
Спадщина модернізму		Концепція фронтиру (субконцепція сакральності землі)	Псевдомодернізм		Гібридність
	Суспільний модус: культурний (з-поміж інституційного, технологічного та культурного)			Суспільний модус: інституційний (з-поміж інституційного, технологічного та культурного)	

Рисунок 3.3. Матриці української та російської ідентичностей (згідно концепції С. Руденка) [149, с. 76]

Рівень соціального капіталу у різних країнах заміряє аналітична німецька агенція Фонд Бертельсманна, яка оцінює кожні два роки за багатьма критеріями демократичні трансформації у соціумах.

Динаміка змін рівня соціального капіталу в українському та російському суспільствах наведена на рисунку 3.4. [212; 213]. Шкала оцінювання соціального капіталу експертами є 10-бальною. Тобто, максимальна оцінка в 10 балів означає, що у соціумі високий рівень довіри між людьми, що спільноти схильні до самоорганізації, громадянське суспільство розвинене, люди здатні приходити на допомогу одне одному. Низькі оцінки рівня соціального капіталу, відповідно, вказують на атомізованість людей, недовіру одне до одного, відсутність здатності до самоорганізації. У таких суспільствах люди переважно демонструють повну покору владі та схильність до авторитарної політичної культури.

Соціальний капітал українського та російського суспільств за Індексом трансформації Бертельсманна		
(максимальний бал – 10: високий рівень довіри між людьми, ефективна горизонтальна співпраця та самоорганізація)		
Роки	Рівень соціального капіталу в українському суспільстві	Рівень соціального капіталу в російському суспільстві
2024	8,0	3,0
2022	8,0	4,0
2020	7,0	4,0
2018	7,0	4,0
2016	7,0	4,0
2014	6,0	4,0
2012	6,0	4,0
2010	6,0	3,0
2008	6,0	3,0
2006	7,0	4,0

Рисунок 3.4. Динаміка рівнів соціального капіталу в українському та російському суспільствах (2006-2024 роки) відповідно до Індексу трансформації Бертельсманна [212; 213]

Як видно з рисунку 3.4., українське суспільство демонструє високий рівень соціального капіталу, особливо після повномасштабного російського вторгнення в Україну: у 2022 році та 2024 році він оцінювався восьми балами. І, дійсно, в Україні з'явилося багато волонтерських проєктів, які функціонують незалежно від держави і які допомагають армії, переселенцям, постраждалим людям, тваринам тощо. Натомість в росії показники соціального капіталу вкрай низькі: у 2022 році – 4 бали, у 2024 році – 3 бали. Це свідчить про те, що люди не готові проявляти ініціативу, не готові до самоорганізації, не готові брати на себе відповідальність.

Цікавими є тенденції у формуванні пріоритетів у національній ідентичності українців. У 2024 році було проведено соціологічне опитування Центром Разумкова на тему «Ідентичність громадян України: тенденції змін» [63]. Громадянам України задавали питання щодо вибору тієї культурної традиції, з якою вони себе асоціюють. Було запропоновано обрати один з таких типів

культурних традицій: загальноєвропейська, радянська, українська, російська та інша. У таблиці 3.9. наведено результати опитування у динаміці за роками, починаючи з 2006 року по 2024 рік.

Таблиця 3.9. Динаміка відповідей респондентів в Україні на запитання «До якої культурної традиції Ви себе насамперед відносите?» (2006-2024 роки) [63]

Місяць та рік опитування	До якої культурної традиції Ви себе насамперед відносите?, %					
	Загальноєвропейська традиція	Радянська традиція	Українська традиція	Російська традиція	Інша традиція	Важко відповісти
Травень 2006	6,6	16,4	56,3	11,3	1,5	7,9
Жовтень 2008	4,2	17,3	58,1	15,5	1,4	3,5
Грудень 2013	7,5	12,5	67,7	6,2	1,7	4,4
Березень 2015	10,0	13,8	65,5	4,2	2,2	4,2
Грудень 2015	7,1	10,3	70,0	3,2	1,7	7,7
Грудень 2017	13,1	9,9	68,9	2,0	0,9	5,1
Червень 2021	9,8	9,8	72,9	3,3	0,8	3,4
Травень 2023	10,3	3,6	80,8	0,5	1,7	3,1
Червень 2024	14,4	3,8	76,2	0,5	1,4	3,7

Вельми показово, що після початку російської війни проти України у 2014 році суттєво зросли показники підтримки саме української культурної традиції у виборі респондентами власної ідентичності. Також у цей самий період часу зросла кількість респондентів, які обрали опцію «загальноєвропейська культурна традиція». Тому досить органічними стали згодом зміни до Конституції України у 2019 році, де в тексті Преамбули Основного Закону було внесено фрази про євроатлантичний вибір України та про «європейську ідентичність Українського народу» [77].

Також достатньо цікавою є зближеність параметрів ідентичності у регіональному контексті в Україні. Центр Разумкова проводив соціологічні дослідження, де виявлялося, наскільки близькими за традиціями, характером, звичаями є мешканці різних регіонів України (див. табл. 3.10.) [63].

Таблиця 3.10. Відповіді респондентів в Україні на запитання «Наскільки жителі різних регіонів України близькі Вам за характером, звичаями, традиціями?» [63]

Регіон	Наскільки жителі різних регіонів України близькі Вам за характером, звичаями, традиціями?					
	Травень 2006	Грудень 2013	Грудень 2017	Червень 2021	Травень 2023	Червень 2024
Закарпаття	5,7	6,2	-	5,8	7,2	6,4
Галичина	5,9	6,2	6,6	6,0	7,3	6,6
Волинь	5,9	6,3	-	5,9	7,3	6,6
Буковина	5,8	6,2	-	6,0	7,1	6,4
Центральний регіон (без Києва)	7,5	7,5	7,9	7,4	8,3	7,8
Київ	7,7	7,8	7,9	7,4	8,4	7,9
Південний регіон (без Криму)	7,3	7,5	7,4	6,5	7,4	6,8
Крим	7,1	7,2	-	5,7	6,4	5,8
Слобожанщина (Північний Схід України)	7,3	7,6	7,3	6,6	7,6	7,0
Донбас	7,3	7,6	6,0	5,4	5,7	4,9

Шкала оцінювання регіональної «близькості» між людьми в Україні складала від 0 балів до 10 балів. Чим вищий бал, тим вища «зближеність» між людьми різних регіонів, тобто, вища схожість звичаїв, традицій, характерів.

Цікаві результати щодо західних областей України. Після повномасштабного вторгнення росії в Україну зросли показники «зближеності» саме в цих областях. Це пояснюється тим, що ВПО (внутрішньо переміщені особи) зі східних прифронтових областей, мешкаючи на західних теренах України, зрозуміли, що люди з таких віддалених регіонів достатньо близькі за

характером. Адже ці люди надавали допомогу ВПО. А більш низькі цифри «зближеності» у попередні роки свідчать про те, що люди зі східної України майже не відвідували території західної України. Тому й були нижчими показники «зближеності» між регіонами.

На думку О. Резнікової, «існує тісний зв'язок між суспільною стійкістю та стійкістю громад» [140, с. 63]. Авторка виділила основні критерії суспільної стійкості. Цікаво, що одним із базових показників критеріїв стійкості стану громади О. Резнікова вважає феномен ідентичності. Ідентичність, поряд із показниками злагодженості та єдності, зв'язків між різними спільнотами, залученості людей до економічної, політичної та іншої діяльності, довіри до влади, є фундаментом для формування суспільної стійкості.

Загалом, в умовах воєнного стану в Україні органам публічної влади слід налаштовувати стратегії співпраці з громадянським суспільством задля забезпечення довіри до влади. Такі стратегії можуть відрізнятися у залежності від регіону, їм може бути притаманна власна специфіка взаємодії. Ця специфіка детермінована статусом відповідної території: зона бойових дій, або ж зона можливих бойових дій, або ж умовно безпечна територія України тощо.

Висновки до третього розділу

З'ясовано, з метою окреслення перспектив ефективної взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства в Україні, найбільш проблемні моменти в їхніх взаємовідносинах завдяки аналізу емпіричних вимірювань демократичних трансформацій (Індекс трансформації Бертельсманна) на трьох рівнях: демократичному, економічному та управлінському. Зазначено, що в Україні в останні роки спостерігаються доволі обнадійливі результати рейтингів на демократичному рівні. Втім, в окремі роки спостерігалися і нижчі бали демократичного рейтингу України. Саме на роки президентства Л. Кучми та В. Януковича припадало суттєве згортання демократичних трансформацій в Україні.

Аргументовано, що при порівнянні місця України в рейтингах демократичних, економічних і управлінських трансформацій, впадає у вічі, що оцінки економічних та управлінських показників відстають від балів демократичних показників. Зазначено, що більш уповільнені темпи демократизації управлінської сфери свідчать про певну неповороткість владних інститутів в Україні, їхню знижену здатність до адаптації щодо змінюваної політико-управлінської реальності.

На основі розгорнутого аналізу демократичних, економічних та управлінських трансформацій в Україні за окремими критеріями та показниками з 2006 по 2024 роки виокремлено конструктивні та проблемні показники з огляду на необхідність корегування стратегій ефективної взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства.

Констатовано, що навіть вже під час війни, яку росія почала проти України у 2014 році, в Україні тривав успішний процес демократичних перетворень. Мова йде про реформу децентралізації публічної влади, яку можна оцінити, як одну з найвагоміших та найдемократичніших реформ політико-управлінського простору України. Завдяки реформі децентралізації влади в Україні змінився адміністративно-територіальний устрій. Сфокусовано увагу на категорії спроможності, як базового критерію, на основі якого відбувалося об'єднання територіальних громад.

Запропоновано більше уваги приділяти проблематиці соціального капіталу як основи громадянського суспільства та детермінанти дієвого регіонального розвитку в Україні. Соціальний капітал формується на основі довіри між людьми. Соціальний капітал підсилюють громадянські чесноти. Вони стають значно потужнішими, якщо вбудовані у мережу суспільних відносин. Соціальний капітал детермінує більш ефективний розвиток мереж громадських організацій та, відповідно, підвищує продуктивність рівня взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства, у регулюванні регіонального розвитку зокрема.

Запропоновано власне визначення соціального капіталу як комплексу неформальних цінностей, норм, традицій, які забезпечують довіру між індивідами, сприяючи їхньому об'єднанню задля реалізації спільних ініціатив.

Аргументовано на підставі аналізу емпіричного вимірювання показників демократичних трансформацій, що українське суспільство вирізняється високим рівнем соціального капіталу. Це свідчить про демократичність українського соціуму, про високий рівень довіри між людьми та про здатність формувати стабільні та ефективні структури громадянського суспільства.

На основі порівняння категорій соціального капіталу та людського капіталу констатовано, що людський капітал здатний стати детермінантою для появи соціального капіталу. У свою чергу, соціальний капітал позитивно впливає на подальше зміцнення людського капіталу.

Сфокусовано увагу на експлікації категорій стійкості та національної стійкості. Стійкість варто осмислювати як певну емерджентну поведінку системи. Для виникнення стійкості передумовою стає складність системи. Саме складність системи та зв'язки в системі спричиняють необхідність бути адаптивними до непередбачуваних порушень. Під емерджентністю мається на увазі набуття системою нових якостей, її гнучкість та адаптивність. Виникнення емерджентних властивостей в певній системі означає, що спільні зусилля окремих елементів системи дають в сукупності більш вагомий результат, ніж сума результатів елементів системи, якщо б вони не поєднувалися для взаємодії.

З'ясовано, що самоорганізація є конститутивним елементом стійкості. Управління стійкістю є своєрідним підвищенням гнучкості системи. В управлінні стійкістю інститути влади здійснюють перерозподіл відповідальності. Владні інститути передають повноваження з національного рівня на місцевий рівень. Вони залучають структури громадянського суспільства, усвідомлюючи, що здатність системи до самоорганізації стає необхідністю для її функціонування. Стійка самоорганізація у суспільстві є сукупністю самоврядування, що включає регульовані (контрольовані інститутами влади) практики самоорганізації та креативні (сформовані з боку суспільства) практики

самоорганізації. Ці практики взаємопов'язані, вони тісно переплетені між собою, особливо за умов взаємодії інститутів публічної влади з організаціями громадянського суспільства на місцевому рівні.

Зазначено, що проблематика взаємодії інститутів публічної влади та структур громадянського суспільства в Україні має місце в описі проблем, що потребують вирішення задля впровадження національної системи стійкості, на трьох рівнях: інституційному, методологічному, рівні формування каналів взаємодії заінтересованих сторін. Констатовано, що довіра суспільства до влади є важливою категорією для забезпечення системи національної стійкості. Загалом, інститути публічної влади задля забезпечення високого рівня довіри суспільства до владних органів повинні більш ефективно формувати стратегічні комунікації.

Таким чином, в умовах правового режиму воєнного стану в Україні суттєво трансформувалися взаємовідносини між органами публічної влади. Збройна російська агресія проти України детермінувала зміни обсягу повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. У регіонах, що наближені до зони бойових дій, спостерігається звуження функцій та повноважень органів місцевого самоврядування. У регіонах, що віддалені від зони бойових дій та, відповідно, є більш безпечними, органи місцевого самоврядування мають більш широкі повноваження. Тобто, органи публічної влади в умовах воєнного стану зазнали суттєвих трансформацій з огляду на їхні повноваження, функції, завдання.

Зміна балансу повноважень в органах публічної влади в умовах російської збройної агресії детермінувала (у залежності від статусу певної території) й зміну у взаємовідносинах між владою та громадянським суспільством.

У зв'язку із правовим режимом воєнного стану в Україні неможливо проводити виборчі кампанії. Тобто, неможливо оновлювати владу у демократичний спосіб. Відповідно, важливою стала проблематика легітимності органів публічної влади. Рівень легітимності влади обумовлюється, зокрема, рівнем довіри до ключових очільників влади з боку підвладних. Тобто, довіра до

певних представників публічної влади переважно конвертується у довіру до владних інституцій, які вони презентують. Відповідно, зростає рівень легітимності влади в суспільстві.

Співпраця інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах воєнного стану в Україні може значно активізуватися на національно-патріотичному полі взаємодій. Для структур громадянського суспільства в умовах російської збройної агресії вельми важливим є національно-патріотичне виховання молоді, розвиток україноцентричних ініціатив, волонтерських проєктів тощо. Фокусування інститутів публічної влади на розробці ефективної національно-патріотичної політики здатне в очах громадськості підвищити їхню легітимність, особливо в умовах воєнного стану, коли відсутня можливість оновлення влади в демократичний спосіб шляхом виборів. Таким чином, інститути публічної влади та громадянського суспільства здатні знайти важливі спільні теми для порозуміння, фокусуючись на розробці стратегій посилення національної ідентичності.

Здійснено порівняння української та російської національних ідентичностей. Зазначено, що для української національної ідентичності важливі «козацький міф», свобода, демократизм, несприйняття деспотії тощо. Натомість, для російської національної ідентичності важлива особиста відданість очільникам влади, цінується рабське підкорення владі, носіям цієї ідентичності притаманний високий рівень атомізованості та ін.

Виявлено суттєві відмінності у рівні соціального капіталу (неформальні цінності, що сприяють довірі та об'єднанню людей у структури громадянського суспільства) між українським та російським суспільством. Українське суспільство демонструє високий рівень соціального капіталу, особливо після повномасштабного російського вторгнення в Україну. І, дійсно, в Україні з'явилося багато волонтерських проєктів, які функціонують незалежно від держави і які допомагають армії, ВПО, постраждалим людям, тваринам тощо. Натомість в російському суспільстві вкрай низькі показники соціального

капіталу. Це свідчить про те, що люди не готові проявляти ініціативу, не готові до самоорганізації, не готові брати на себе відповідальність.

Задля формування клімату довіри між органами публічної влади та структурами громадянського суспільства в умовах воєнного стану органам влади слід налаштовувати стратегії співпраці з громадянським суспільством. Такі стратегії можуть відрізнятися у залежності від регіону, їм може бути притаманна власна специфіка взаємодії. Ця специфіка детермінована статусом відповідної території: зона бойових дій, або ж зона можливих бойових дій, або ж умовно безпечна територія України тощо.

Опрацювання третього розділу представлено автором у таких працях: [90; 93; 94; 95].

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено розв'язання актуального науково-практичного завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретичних положень і визначенні практичних рекомендацій із удосконалення взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку в Україні, що дало можливість сформулювати відповідні теоретичні положення, висновки, пропозиції і рекомендації.

1. Узагальнено теоретико-методологічні підходи до осмислення категорії громадянського суспільства у вимірах публічно-управлінського дискурсу. Зазначається, що концепт громадянського суспільства є одним із базових у розумінні взаємовідносин влади та суспільства. Переважно під поняттям громадянського суспільства теоретики мають на увазі сфери суспільного життя, які є незалежними від держави, але, разом з тим, функціонують в організаційно-правових межах, визначених державою. Концепт громадянського суспільства акумулює в собі ідею відносин індивіда та влади, суспільства та держави. Періодом формування концепцій громадянського суспільства стала епоха Нового часу. Це пов'язано з тим, що тривалий час поняття держави та суспільства сприймалися в якості єдиного цілого. Починаючи з періоду Нового часу здійснюється чітка концептуальна демаркація між термінами держави та суспільства, чому, зокрема, сприяли ідеї природного права, суспільного договору, розділення гілок влади тощо.

На основі аналізу розглянуто роль інститутів публічної влади і громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку. Констатовано, що у сучасному публічно-управлінському дискурсі можна виявити велику кількість теоретичних узагальнень, а також визначень дефініції «публічна влада». Публічна влада проявляється в публічному просторі, який виконує низку вельми важливих функцій. Зокрема, мова йде про періоди кризових ситуацій щодо підтримки життєздатності територіальної громади. Саме в такі періоди набуває важливості соціальна взаємодія. Публічна влада є цілісною системою,

що включає як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування. Здійснення управління органами публічної влади стосується суспільно значущих справ. Задля ефективної реалізації публічної влади набуває важливості широке залучення до формування відповідних політик структур громадянського суспільства. Публічна влада є легальним процесом взаємодії у владно-управлінському полі політичних інститутів, структур громадянського суспільства, різних груп інтересів, представників еліти тощо. Означений процес взаємодії різних структур здійснюється в ході формування публічної політики та її реалізації.

2. Здійснено розгляд поняття інституту, оскільки для дослідження важливо виявити специфіку взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства. Зазначено, що суспільні інститути здатні формувати структури людської взаємодії, завдяки яким відбувається зменшення невизначень в різних сферах буття соціуму. Особливістю інститутів публічної влади є їхня узаконеність, вони є організаційно упорядкованими, мають чітку структурованість. Ці інститути характеризуються тим, що чітко регламентованим у законодавчому полі є їхнє суспільне призначення. Їхня діяльність зорієнтована на задоволення потреб та інтересів суспільства. Під інститутами громадянського суспільства переважно розуміють суб'єктів громадської взаємодії. Означені суб'єкти є наділені відповідними правами та обов'язками, що пов'язані із захистом та із реалізацією їхніх легітимних інтересів. Важливо, що ці суб'єкти громадської взаємодії під час своєї діяльності формують відповідні суспільні відносини. Такі відносини зорієнтовані на розбудову структур громадянського суспільства. Окрім того, ці суспільні відносини спрямовані на участь структур громадянського суспільства в питаннях управління державними справами.

3. З'ясовано, що під поняттям регіонального розвитку маються на увазі трансформації у функціонуванні регіональних систем, яким притаманний якісний та закономірний характер. Означені трансформації носять об'єктивний характер. Об'єктивність характеру трансформацій у функціонуванні різноманітних регіональних систем характеризується двоєдиністю сутності

природи розвитку. По-перше, мова йде про керовані організаційні процеси. По-друге, мова йде про процеси самоорганізації. Зазначено, що під регулюванням регіонального розвитку слід розуміти відповідне спрямування публічно-управлінських процесів, метою якого є впорядкування системи регіонального розвитку на основі визначених інститутами влади норм та правил.

4. Сфокусовано увагу на виявленні специфіки взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах процесу демократизації в методологічному контексті. Аргументовано, що у розумінні проблематики демократії чітко відстежуються впливи теорій європейсько-континентального типу мислення та англосаксонського типу мислення. Ці два типи розуміння корелюють із підходами до моделей місцевого самоврядування: громадівська модель є продуктом англосаксонської політико-соціальної традиції, а коріння державницької моделі відстежуються в європейсько-континентальних політико-соціальних концепціях. Тобто, у рамках теорій європейсько-континентального штибу була закладена державницька традиція у розумінні місцевого самоврядування, коли стало вважатися, що місцеве самоврядування – це компонента державного управління. Кардинально інша ситуація спостерігалася у розумінні суті місцевого самоврядування з точки зору громадівської теорії місцевого самоврядування (англосаксонська традиція), де вважається, що пріоритетом є самостійна діяльність індивідів стосовно вирішення проблемних питань місцевого значення.

5. Науково доведено, що взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства в регулювання регіонального розвитку позитивно здійснюють вплив на демократизацію суспільства в цілому. Здійснено розгляд поняття демократизації, яке є важливим для дослідження взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства. Зазначено, що для нашого дослідження пріоритетним є розуміння демократизації як сукупності процесів, що детермінують всебічний розвиток демократичної політичної системи на різних взаємопов'язаних рівнях: політико-правовому, інституційному, електоральному, соціокультурному тощо. Саме така експлікація

концепту демократизації тісно корелює з публічно-управлінським дискурсом, оскільки включає формування взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства у демократичному ключі.

Виокремлено основні підходи, які концептуалізують поняття «демократизація»: по-перше, процеси переходу від недемократичних типів політичного режиму до демократичного політичного режиму (транзитологічна парадигма); по-друге, всебічний розвиток демократичної політичної системи; по-третє, процеси оптимізації відносин між різними державами на демократичних засадах, формування базових принципів зовнішньої політики у руслі демократичного дискурсу. Зазначено, що для нашого дослідження пріоритету набуває другий підхід в осмисленні проблематики демократизації. Адже в рамках такого розуміння, коли під демократизацією мається на увазі всебічний розвиток демократичної політичної системи, аналіз проблематики взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства у вимірах публічно-управлінського дискурсу буде більш оптимальним.

6. Розглянуто проблематику цифрових технологій в контексті взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку. Зазначено, що цифрові технології здатні сприяти розвитку громадянського суспільства, якщо його представники є інформованими щодо суті мережевих комунікацій між інститутами влади та суспільством. Основна мета цифрових технологій полягає не просто в тому, щоб зробити їх простішими або зручнішими для різних спільнот, а в тому, щоб оптимізувати громадянський активістський потенціал суспільства, його здатність ефективно та справедливо вирішувати проблеми, з якими стикається.

На основі аналізу впровадження електронного урядування у процеси взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства на регіональному рівні доведено, що інститути публічної влади вже активно використовують цифрові технології, які забезпечують вдосконалення функціонування цих інститутів. Система електронного урядування підвищує дієвість взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства щодо

регулювання регіонального розвитку, сприяє оперативному інформуванню громадськості про діяльність владних інститутів. Також означені технології спрямовані на надання органами влади адміністративних послуг різним категоріям населення. Зазначено, що завдяки електронному урядуванню відбуваються суттєві трансформації у взаємодії інститутів публічної влади та структур громадянського суспільства у регулювання регіонального розвитку, які насамперед полягають у створенні якісно нових та більш спрощених форматів взаємодії. Електронна демократія детермінує створення нових та більш якісних форматів громадської участі, на регіональному рівні зокрема. Разом із тим, слід усвідомлювати проблему існування цифрового розриву, коли у людей може бути відсутнім доступ до інформаційних технологій.

Констатовано, що, окрім спрощення системи комунікацій, цифрові технології виявилися цілком придатними і для недемократичних суспільств. Вважалося, що цифрові технології сприятимуть розбудові структур громадянського суспільства та, відповідно, поступу демократії. Втім, цифрові технології стали використовуватися авторитарними режимами в якості зброї проти демократичного устрою. Потреба у сильній стабільній демократії та, відповідно, у розвинутих структурах громадянського суспільства, ставить на порядок денний захист демократичних цінностей в умовах інформаційного суспільства.

7. Здійснено розгляд взаємовідносин інститутів публічної влади і громадянського суспільства в контексті емпіричних вимірювань демократичних трансформацій. Констатовано, що саме у XX столітті зросла кількість країн, які стали на шлях демократичного розвитку, оскільки демократичне правління є привабливим для багатьох людей з точки зору вражаючого розширення прав та свобод кожного громадянина, які несе демократичне врядування. Зростаюча кількість «молодих» демократій висунула на порядок денний питання емпіричного аналізу демократичних практик задля формування успішних кейсів демократизації. Зазначено, що існує багато емпіричних підходів до індексування стану демократії. Індексом демократії оцінюється дієвість демократичних

інститутів, ефективність їхнього функціонування, взаємовідносини влади і суспільства, залученість суспільства до процесів демократизації тощо.

З'ясовано пріоритетні напрями досліджень у сфері індексування стану демократії ряду відомих міжнародних організацій: Freedom House (Дім Свободи); Democracy Index («Індекс демократії»), що пов'язаний з британським дослідницьким центром The Economist Intelligence Unit видання «The Economist»; Індeksi глобального стану демократії (Global State of Democracy – GSoD) Міжнародного інституту сприяння демократії та виборам; Індекс «Різновиди демократії» (Varieties of Democracy – V-Dem) Інституту V-Dem; Індекс відкритості уряду WJP (World Justice Project) тощо.

Доведено, що задля аналізу взаємовідносин інститутів публічної влади та громадянського суспільства найоптимальнішими є дослідження Індексів трансформації Бертельсманна (німецький Фонд Бертельсманна). Індeksi трансформації Бертельсманна – ВТІ (Bertelsmann Transformation Index) оприлюднюються один раз на два роки, оскільки ними оцінюються лише тривалі демократичні трансформації. У дослідженнях здійснюється глибинний аналіз демократичних трансформацій у тих країнах, які йдуть шляхом демократизації. Відповідно, до рейтингу не включені країни стабільної демократії. Важливим для нашого дослідження є той факт, що Фондом Бертельсманна в кожній з країн задля оптимальної оцінки демократичних трансформацій аналізується понад п'ятдесят різних показників. Причому, щодо кожної країни створено два взаємопов'язані рейтинги: Індекс статусу (демократичні та економічні трансформації) та Управлінський Індекс (Індекс врядування).

Систематизовано та визначено пріоритетні критерії та показники Індeksu трансформації Бертельсманна у рубриках «Демократичні трансформації», «Економічні трансформації», «Управлінський Індекс», які є вельми важливі для дослідження динаміки взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства в Україні.

З'ясовано, з метою окреслення перспектив дієвої взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального

розвитку в Україні, найбільш проблемні моменти в їхніх взаємовідносинах завдяки аналізу емпіричних вимірювань демократичних трансформацій (Індекс трансформації Бертельсманна) на трьох рівнях: демократичному, економічному та управлінському. Зазначено, що в Україні в останні роки спостерігаються доволі обнадійливі результати рейтингів на демократичному рівні. Втім, в окремі роки спостерігалися і нижчі бали демократичного рейтингу України. Саме на роки президентства Л. Кучми та В. Януковича припадало суттєве згортання демократичних трансформацій в Україні. Аргументовано, що при порівнянні місця України в рейтингах демократичних, економічних і управлінських трансформацій, впадає у вічі, що оцінки економічних та управлінських показників відстають від балів демократичних показників. Зазначено, що більш уповільнені темпи демократизації управлінської сфери свідчать про певну неповороткість владних інститутів в Україні, їхню знижену здатність до адаптації щодо змінюваної політико-управлінської реальності.

8. Запропоновано, спираючись на аналіз проблематики соціального капіталу, як основи взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства та детермінанти дієвого регіонального розвитку в Україні, удосконалювати механізми підвищення рівня соціального капіталу. Адже соціальний капітал формується на основі довіри між людьми. Соціальний капітал детермінує більш ефективний розвиток мереж громадських організацій та, відповідно, підвищує продуктивність рівня взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства. Високий рівень соціального капіталу у суспільстві здатний сприяти тісній взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства у процесі регулювання регіонального розвитку, стаючи чинником для забезпечення системи національної стійкості, особливо за наявності кризових умов у соціумі. Запропоновано власне визначення дефініції соціального капіталу, як комплексу неформальних цінностей, норм, традицій, які забезпечують довіру між людьми, сприяючи їхньому об'єднанню для реалізації спільних ініціатив.

Аргументовано на підставі аналізу емпіричного вимірювання показників демократичних трансформацій, що українське суспільство вирізняється високим

рівнем соціального капіталу. Це свідчить про демократичність українського соціуму, про високий рівень довіри між людьми та про здатність формувати стабільні та ефективні структури громадянського суспільства. Високий рівень довіри між індивідами в суспільстві гарантує формування ефективних організацій громадянського суспільства. Інститути публічної влади задля забезпечення високого рівня довіри суспільства до владних органів повинні більш ефективно формувати стратегічні комунікації.

9. Констатовано, що в умовах протистояння України збройній російській агресії стан взаємовідносин між інститутами публічної влади та громадянського суспільства у регулювання регіонального розвитку набув нового специфічного формату. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні відбулися суттєві трансформації у взаємовідносинах між інститутами публічної влади, з одного боку. Тобто, збройна російська агресія проти України детермінувала зміни обсягу повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. З іншого боку, трансформації у взаємовідносинах між інститутами публічної влади спричинили зміни у взаємовідносинах між публічною владою та громадянським суспільством. Специфіка цих змін обумовлюється регіональним контекстом: у залежності від типу території України (фронтowa, прифронтowa, віддалена від лінії фронту) суттєво відрізняються стратегії взаємодії інститутів публічної влади та структур громадянського суспільства.

На основі порівняльного аналізу української та російської національних ідентичностей доведено, що для української національної ідентичності важливі «козацький міф», свобода, демократизм, несприйняття деспотії тощо. Натомість, для російської національної ідентичності важлива особиста відданість очільникам влади, цінується рабське підкорення владі, носіям цієї ідентичності притаманний високий рівень атомізованості та ін. Виявлено суттєві відмінності у рівні соціального капіталу (неформальні цінності, що сприяють довірі та об'єднанню людей у структури громадянського суспільства) між українським та російським суспільством. Українське суспільство демонструє високий рівень

соціального капіталу, особливо після повномасштабного російського вторгнення в Україну. І, дійсно, в Україні з'явилося багато волонтерських проєктів, які функціонують незалежно від держави і які допомагають армії, ВПО, постраждалим людям, тваринам тощо. Натомість в російському суспільстві вкрай низькі показники соціального капіталу, що вказує на атомізованість людей, недовіру одне до одного, відсутність здатності до самоорганізації. У таких суспільствах люди переважно демонструють повну покору владі та схильність до авторитарної політичної культури.

Аргументовано, що співпраця інститутів публічної влади та громадянського суспільства у регулювання регіонального розвитку в умовах воєнного стану в Україні може значно активізуватися на національно-патріотичному полі взаємодій. Для структур громадянського суспільства в умовах російської збройної агресії вельми важливим є національно-патріотичне виховання молоді, розвиток україноцентричних ініціатив, волонтерських проєктів тощо. Запропоновано посилення уваги до фокусування діяльності інститутів публічної влади на розробці ефективної національно-патріотичної політики, що здатне в очах громадськості підвищити їхню легітимність, особливо в умовах воєнного стану, коли відсутня можливість оновлення влади в демократичний спосіб шляхом виборів. Таким чином, інститути публічної влади та громадянського суспільства здатні знайти важливі спільні теми для порозуміння, фокусуючись на розробці стратегій посилення національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 4-й Саміт глав держав та урядів Ради Європи (Рейк'явік, Ісландія, 16-17 травня 2023 року). 25 с. URL: <https://surl.li/wdtpan>
2. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права [пер. з англ.]. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 385 с.
3. Арендт Х. Джерела тоталітаризму [пер. з англ.]. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 584 с.
4. Арістотель. Політика / [пер. з давньогр.]. Київ, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
5. Артеменко Л. Людський капітал: наукові підходи та стан формування в Україні. Галицький економічний вісник. 2016. Т. 50. № 1. С. 22–31. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/18611/2/GEB_2016v50n1_Artemenko_L-Human_capital_scientific_22-31.pdf
6. Б'юкенен Дж.М., Масгрейв Р.А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави [пер. з англ.]. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 175 с.
7. Бакуменко В.Д. Технології процесного управління // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т.2. 692 с. С. 620-621.
8. Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу // Демократія: антологія / [упоряд. О. Проценко]. Київ: Смолоскип, 2005. 1108 с. С. 254-262.
9. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства [пер. з англ.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
10. Берлін І. Чотири есе про свободу [пер. з англ.]. Київ: Основи, 1994. 272 с.

11. Бернем П. Держава // Короткий оксфордський політичний словник / [ред.: І. Маклін, А. Макмілан]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2005. С. 177-181.
12. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство [пер. з англ.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
13. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті [пер. з англ.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 101 с.
14. Білер Г., Дмитрієв А.І. Вестфальський мир 1648 року (до 350-ї річниці договорів). Київ: Ін Юре. 1998. 179 с.
15. Білуха Л.А. Механізми реалізації державної політики розвитку спроможних територіальних громад в Україні: Дисертація канд. наук з держ. упр. / Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ. Харків. 2019.
16. Бурас П. Три нові парадигми інтеграції ЄС. Інформаційне видання Тиждень.ua. 2017. № 16 (492). URL: <http://tyzhden.ua/World/190506>
17. Бургардт Т. Соціальний капітал // Короткий оксфордський політичний словник / [ред.: І. Маклін, А. Макмілан]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2005. С. 641-643.
18. Буряченко А.Є. Формування концепції комплексного регіонального розвитку. Формування ринкової економіки. 2013. № 29. С. 78–93. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32609798.pdf>
19. Бучин М. Політологічний аналіз основних методик вимірювання рівня демократії у світі. Humanitarian vision. Львів, 2016. Vol. 2, Num. 1. С. 9-13. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4348/buchin0.pdf>
20. Вагнер П. Чи має Європа культурну ідентичність? // Культурні цінності Європи / [пер. з нім.]. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 552 с. С. 525–542.
21. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення [пер. з англ.]. Київ: КРИТИКА, 2004. 464 с.

22. Васіна А.Ю. Інститут державно-управлінський // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с. С. 281.
23. Вахудова А.М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму [пер. з англ.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 379 с.
24. Вебер М. Напрями і шаблі релігійного заперечення світу. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs16.htm>
25. Вебер М. Покликання до політики. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs08.htm>
26. Вебер М. Три чисті типи легітимного панування. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs07.htm>
27. Веймер Д.Л., Вайнінг Е.Р. Аналіз політики. Концепції і практики / [пер. з англ.]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. 654 с.
28. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F>
29. Взаємодія органів державного управління та органів місцевого самоврядування: проблеми та перспективи розвитку: монографія / [Н.М. Мельтюхова, Л.В. Набока, Н.В. Фоміцька та ін.; за заг. ред. Н.М. Мельтюхової]. Харків: Видавництво ХарРІ НАДУ «Магістр», 2013.
30. Возняк Г.В. Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа. Регіональна економіка. 2015. № 3, С. 34-43. URL: http://ird.gov.ua/pe/re201503/re201503_034_VoznyakHV.pdf
31. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові [пер. з англ. Л.Л. Лещенко]. Київ: Основи, 1993. 238 с.
32. Гаєк Ф.А. Конституція свободи [пер. з англ.]. Львів: Літопис, 2002. 556 с.

33. Гайек Ф. А. Право, законодавство і свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії [пер. з англ.]. Київ: «Аквілон-Прес», 2000. Т. I-III. 448 с.
34. Гантінгтон С.Ф. Три хвили демократизації // Демократія: антологія [упоряд. О. Проценко]. Київ: Смолоскип. 2005. С. 574-582.
35. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права або природне право і державознавство / [пер. з нім.]. Київ: МП «Юніверс», 2000. 331 с.
36. Гоббс Т. Левіафан / [пер. з англ.]. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnova_zhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf?
37. Говлет М., Рамеш М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики [пер. з англ.]. Львів: Кальварія, 2004. 264 с.
38. Гоголь Т.В. Вироблення та напрями застосування сучасних технологій у публічному управлінні задля забезпечення спроможності територіальних громад. Теорія та практика державного управління. 2025. № 1 (80). С. 238-258. <https://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-1-14>
39. Гонсалес Ф.Е. Демократизація // Короткий оксфордський політичний словник / [ред.: І. Маклін, А. Макмілан]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2005. С. 169-170.
40. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. Київ: Генеза, 2006. 400 с.
41. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму [пер. з нім.]. Київ: ППС–2002, 2006. 282 с.
42. Гошовська В.А. Публічна політика // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с. С. 614-615.
43. Грушевський М.С. Твори: У 50 т. [Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України; ред.: П. Сохань, І. Сварник, М. Трофимук]. Львів: Світ, 2002. Т. 1. 592 с.

44. Гунько С., Лях Т., Карпенко О. Публічний простір як інструмент розвитку соціальної згуртованості громади. Ввічливість. *Humanitas*. 2023. № 2. С. 218-224. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.32>
45. Гібернау М. Ідентичність націй / [пер. з англ.]. Київ: Темпора, 2012. 304 с.
46. Грант В. Громадянське суспільство // Короткий оксфордський політичний словник / [ред.: І. Маклін, А. Макмілан]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2005. С. 146.
47. Грант В. Легітимність (legitimacy) // Короткий оксфордський політичний словник / [ред.: І. Маклін, А. Макмілан]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2005. С. 356-357.
48. Даль Р.А. Демократія та її критики [пер. з англ.]. Харків: Видавнича група «РА–Каравела», 2002. 438 с.
49. Данілова Л., Губа М., Макешина Ю. Нормативно-правові засади взаємодії органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 8 (6). С. 132-139.
50. Даудова Г.В. Взаємодія держави і громадянського суспільства: європейський досвід. *Державне будівництво*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2014_1_28
51. Демократія: антологія / [упоряд. О. Проценко]. Київ: Смолоскип, 2005. 1108 с.
52. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні / [ред. Я.А. Жаліло]. Київ: НІСД, 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/decentralizatsiya-i-formuvannya-polityky-regionalnogo-rozvytku-v-ukraini_0.pdf
53. Джонс Ч. Регуляція // Короткий оксфордський політичний словник / [пер. з англ.; за ред. І. Макліна, А. Макмілана]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. 789 с. С. 587-588.
54. Докаленко В.В. Механізми взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в умовах децентралізації влади в Україні.

Публічне управління та митне адміністрування. 2021. № 1 (28). С. 27-34. URL: <http://www.customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/1/6.pdf>

55. Дорожня карта ЄС для взаємодії з громадянським суспільством в Україні. URL: <https://store.livarava.com/b38d945e-602b-11e9-bf28-5254a2021b2b.pdf>

56. Доскаленко К.С., Крупник А.С. Соціальний капітал // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. Т.8. С. 541.

57. Драгоманов М. Вибрані праці: У 3 т., 4 кн. [редкол. В.П. Андрущенко (голова) та ін.]. Київ: Знання України, 2006. Т. I., Кн. 1. 344 с.

58. Дьюї Дж. Моральні принципи в освіті [пер. з англ.]. Львів: Літопис, 2001. 31 с.

59. Європейська інтеграція / [уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з нім.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 394 с.

60. Європейська Конвенція з прав людини. № 475/97-ВР від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

61. Ємельянова О.М. Удосконалення механізму державного регулювання регіонального розвитку в період економічної стагнації. Автореф. канд. наук з держ.упр. Спеціальність 25.00.02 – механізми державного управління. Миколаїв: Чорноморський Національний університет імені Петра Могили, 2017. 20 с.

62. Загальна декларація прав людини. 1948. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015

63. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). Соціологічне дослідження // Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>

64. Інституціональне забезпечення розвитку публічної влади на місцевому рівні: монографія / [О.Б. Коротич, Ю.О. Куц, Н.М. Мельтюхова та ін.;

за заг. ред. О.Б. Коротич, Л.В. Набоки]. Харків: Видавництво ХарРІ НАДУ «Магістр», 2018. 128 с.

65. Калиновський Б.В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно-правові засади функціонування та розвитку: автореф. дис. д-ра юрид. наук [12.00.02] / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 39 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kalynovskyu_b._avtoref._2017.pdf

66. Кант І. Критика чистого розуму [пер. з нім.]. Київ: «Юніверс», 2000. 504 с.

67. Карамішев Д.В., Науменко Р.А. Публічна сфера // Публічне управління: термінологічний словник / [уклад.: В.С. Куйбіда, М.М. Білинська, О.М. Петроє та ін.]. Київ: НАДУ, 2018. 224 с. С. 142.

68. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / [пер. з англ.]. Київ: Видавництво «Ваклер», 2007. 304 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kastels_Manuel/Internet-galaktyka_Mirkuvannia_schodo_Internetu_biznesu_i_suspilstva.pdf?PHPSESSID=9aqf2p8giipjf4117kb64k6664

69. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин / [пер. з англ.]. Харків Центр Освітніх Ініціатив, 2001. 176 с.

70. Кільманзегт П.Г. Інтеграція та демократія // Європейська інтеграція / [уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з нім.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 394 с. С. 33–50.

71. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера / [пер. з нім. / під ред. проф. Є. Причепія]. Київ: ВК ТОВ «Тандем», 2002. 584 с.

72. Книш П.В. Сутнісні характеристики поняття «Управлінська технологія». Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2014. Вип. 1. С. 255-264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_upravl_2014_1_34

73. Ковальчук С. Проблема визначення поняття публічної влади в теорії держави і права. Вісник Львівського національного університету «Львівська політехніка». 2017. № 4. Вип. 884. С. 47–51. URL:

<https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-884-16-2017/problema-vyznachennya-ponyattya-publichnoyi-vlady-v>

74. Колодій А.Ф. Громадянське суспільство // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. Т.8. С. 108-109.

75. Коник С.М., Бобровникова А.О. Суспільство громадянське // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т.1. С. 633-635.

76. Кононенко В.В., Лапшин С.А. Громадянське суспільство та держава: співвідношення в публічному управлінні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/3.pdf

77. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

78. Концепція забезпечення національної системи стійкості: Указ Президента України від 20.08.2021. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11>

79. Кравцов О.В., Кіян С.О. Електронне урядування // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т. 6. 524 с. С. 132-134.

80. Кузнецов А.О. Регіональний розвиток // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Харків: НАДУ, 2011. Т.5. 408 с. С. 351-352.

81. Кузьомко В.М. Технологія антикризового управління // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т.2. 692 с. С. 624-625.

82. Куц Г.М. Ліберальні трансформації політичного простору: монографія / [за наук. ред. Ю.І. Макара]. Харків: Віровець А.П.; «Апостроф», 2011. 300 с.

83. Куц Г.М., Пересипкіна І.В., Куц Ю.О. Особливості функціонування органів публічної влади в Україні в умовах воєнного стану: легітимаційний аспект. Політичне життя. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. С. 81-87. DOI <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.4.12>

84. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Wien: Buchdruckerei CARL HERRMANN, 1919-1926. 580 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf>

85. Лок Дж. Два трактати про врядування / [пер. з англ.]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 265 с.

86. Максакова Р.М. Публічна влада: поняття, ознаки, форми. Держава та регіони. 2015. № 3 (49). С. 3-8. URL: <https://eir.zp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3efa124d-50d8-4103-8e12-e4af75378d02/content>

87. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. Харків: Фолио. 2007. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Machiavelli_Niccolo/Derzhavets.pdf

88. Малиновський В.Я. Децентралізація // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с. С. 166.

89. Малишева О.В. Взаємодія органів державної влади з громадськістю на місцевому рівні. XVIII Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи» (26 квітня 2018 р., м. Харків). Харків: Видавництво ХарРІ НАДУ «Магістр», 2018. 584 с. С. 261-263.

90. Малишева О.В. Громадянське суспільство в механізмі формування спроможності територіальної громад // Територіальна громада: засоби забезпечення спроможності: монографія / [Ю.О. Куц, В.В. Мамонова, С.В.

Газарян, В.В. Наконечний та ін.; за заг. ред. Ю.О. Куца]. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020. 477 с. С. 192-201.

91. Малишева О.В. Держава і громадянське суспільство: визначення сфер впливу. Науково-практична конференція за підсумками стажування слухачів «Публічне управління в Україні: теорія, практика, інновації» (27 вересня 2018 р., м. Харків). Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2018. 202 с. С. 148-151. URL: https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/zbirnyr_tez_27_09_2018.pdf

92. Малишева О.В. Експлікація концепту «публічна влада» у вітчизняному науковому дискурсі. Теорія та практика державного управління. 2018. № 4. С. 94-99. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Trpu_2018_4_14

93. Малишева О.В. Публічна влада і громадянське суспільство в Україні в умовах воєнного стану. Теорія та практика державного управління. 2025. Вип. 2 (81). С. 289-302. DOI: <https://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-2-17>

94. Малишева О.В. Соціальний капітал як основа громадянського суспільства та чинник дієвого регіонального розвитку. Науково-практична конференція «Потенціал молоді у розвитку публічного управління в Україні» (25 лютого 2026 р., м. Харків). Харків: Харківська обласна рада; Інститут державного управління» ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2026. С.

95. Малишева О.В. Співпраця інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади у реалізації проектів розвитку на місцевому рівні. XIX Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: синтез науки та практики» (19 квітня 2019 р., м. Харків). Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. 568 с. С. 195-197.

96. Малишева О.В. Сучасні дослідження «громадянського суспільства» в науковому дискурсі українських учених. Актуальні проблеми державного управління. 2018. № 2. С. 20-25. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apdy_2018_2_5

97. Малишева О.В. Форми та напрями взаємодії органів влади з інститутами громадянського суспільства у реалізації проектів розвитку на регіональному рівні. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Місцеве самоврядування: сучасні тенденції розвитку» (3 грудня 2018 р., м. Київ). Київ: РВВ НУБіП України, 2019. 141 с. С. 79-81.

98. Малишева О.В. Формування проблематики громадянського суспільства в публічному управлінні: теоретичні засади. Теорія та практика державного управління. 2017. № 4. С. 36-41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Trpu_2017_4_7

99. Мащенко Б.М., Пархоменко-Куцевіл О.І. Передумови, ознаки і шляхи формування правової держави. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 17. С. 99-105. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2021/18.pdf

100. Матяж С. В. Європейський досвід розвитку та функціонування інститутів громадянського суспільства. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія. 2014. Т. 230, Вип. 218. С. 28-31. URL: <http://mk-eu.at.ua/material/naukpratsi/matjaz.pdf>

101. Мельник Ю.В. До питання про визначення сутності та ознак публічної влади. Вісник післядипломної освіти. 2024. Вип. 28(57). С. 219-231. URL:

http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/28_57_2024/UPB/Bulletin_28_57_sciences_Social_and_behav_Manag_Admin_Melnyk.pdf DOI
[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-219-231](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-219-231)

102. Мельтюхова Н.М. Реалізація державно-управлінських відносин на регіональному рівні: монографія / Н.М. Мельтюхова, Л.В. Набока. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. 180 с.
103. Мельтюхова Н.М., Надолішній П.І. Технологія державного управління // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т.2. 692 с. С. 626-627.
104. Михненко А.М. Інститут соціальний // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т.1. С. 263-264.
105. Міл Дж.Ст. Про свободу. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2001. 463 с.
106. Мінаєва І.М. Складові поняття «публічна влада». Державне будівництво. 2008. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2008_1_69
107. Міщук Є.В., Лісевич О.В. Окремі аспекти дослідження визначення сутності понять «публічна влада» та «публічне управління». Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 3. С. 117-120. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2018/26.pdf
108. Москаленко С.О. Держава // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т.1. С. 134-136.
109. Наконечна Г.Я., Зінкевич В.К. Місцеве самоврядування в умовах воєнного стану. Історико-правовий часопис. 2023. Том 21. № 2. С. 43–48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-2/6>
110. Новий тлумачний словник української мови. Київ: Алконіт, 2007. Т. 3. 862 с.
111. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / [пер. з англ.]. Київ: Основи, 2000. 198 с.

112. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас / [пер. з ісп.]. Нью Йорк: Видання Організації оборони чотирьох Свобід України (ООЧСУ), 1965. 158 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1950/file.pdf>

113. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, оцінка проблем, що існують в українському суспільстві (листопад 2025р.). Соціологічне дослідження // Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-otsinka-problem-shcho-isnuut-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r>

114. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Мюнхен: Українська Вільна Академія Наук в Німеччині, 1963. 160 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/25298/file.pdf>

115. Парсонс В. Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики / [пер. з англ.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 549 с.

116. Патнам Р.Д., Леонарді Р., Нанетті Р.Й. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії / [пер. з англ.]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 301 с.

117. Пейн Т. Права людини / [пер. з англ.]. Львів: Літопис, 2000. 288 с.

118. Пістун М.Д., Мельничук, А.Л. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник. 3-тє доп. вид. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 286 с. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/06/pistun_2013.pdf

119. Погорілко В.Ф. Публічна влада // Юридична енциклопедія. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2003. Т. 5. С. 196.

120. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції: монографія / [О.О. Безрук, В.С. Бліхар, Л.М. Герасіна та ін.; за ред. М.П. Требіна]. Харків: Право, 2019. 744 с.

121. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / [пер. з англ.]. Т. 1. Київ: Видавництво «Основи». 1994. 444 с. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Popper_Karl/Vidkryte_suspilstvo_ta_iono_vorohy_Tom_1.pdf

122. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. Київ: Смолоскип. 2002. 168 с.

123. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України "Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких"». Від 02.05.2023. № 3078-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#Text>

124. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя: монографія / [О.О. Безрук, Л.М. Герасіна, І.В. Головка та ін.; за ред. М.П. Требіна]. Харків: Право, 2017. 560 с.

125. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. Дата оновлення: 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

126. Про громадські об'єднання: Закон України. ред. від 03.09.2024. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

127. Про державну службу: Закон України, ред. від 24.01.2026. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

128. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015., ред. від 14.05.2020. № 157-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

129. Про засади державної регіональної політики. Закон України від 05.02.2015. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

130. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>

131. Про затвердження Порядку розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації: Постанова Кабінету Міністрів

України від 01.09.2021. № 926. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2021-%D0%BF#Text>

132. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України, ред. від 26.02.2026. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

133. Про місцеві державні адміністрації: Закон України, ред. від 08.01.2025. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

134. Про національну безпеку України: Закон України, ред. від 24.01.2026. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

135. Про політичні партії в Україні: Закон України, ред. від 24.01.2026. № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

136. Про правовий режим воєнного стану: Закон України ред. від 14.05.2025. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

137. Пугачевська К. Регіональний розвиток як чинник формування конкурентоспроможності економіки регіону. Innovation and Sustainability. 2023. № 3. С. 63-68.

138. Пухкал О.Г. Інститути громадянського суспільства // Публічне управління: термінологічний словник / [уклад.: В.С. Куйбіда, М.М. Білинська, О.М. Петроє та ін.]. Київ: НАДУ, 2018. 224 с. С. 61.

139. Реалізація державної соціальної політики сталого розвитку регіону органами публічної влади України: монографія / [Л.О. Бєлова, Д.В. Карамішев, Л.В. Набока та ін.; за заг. ред. Д.В. Карамішева, Л.В. Набоки]. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016.

140. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 456 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-06/reznikova_book_web.pdf

141. Рейтерович І.В. Політичні технології // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с. С. 547.

142. Рейтерович І.В. Технології політичні // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. Т.8. С. 633-634.

143. Референдуми в Європейському Союзі / [О.Д. Чебаненко, О.Ю. Грищук, Н.В. Колодяжна, А. Євгенєва; за ред. Д.С. Ковриженка]. Київ: ФАДА, ЛТД, 2007. 186 с.

144. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / [пер. з франц.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 287 с.

145. Ролз Дж. Теорія справедливості / [пер. з англ.]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.

146. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір: Дисертація докт. політ. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2008. 491 с. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Final-tekst-WU.pdf>

147. Романюк О. Демократизація // Політологічний енциклопедичний словник / [ред. М.П. Требін]. Харків: Право. 2015. С. 179.

148. Романюк О.І. «Кінець транзитології» чи криза її первинної парадигми? Політичний менеджмент. 2007. № 2. С. 3-15. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9059/01-Romanuk.pdf?sequence=1>

149. Руденко С. Український спадщинний дискурс поразки російської ідентичності. Наукові записки НаУКМА Історія і теорія культури. № 7. 2024. С. 69-83. DOI: 10.18523/2617-8907.2024.7.69-83 URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a19a1da9-d7c4-4f67-9090-5bab2be7933d/content>

150. Сарторі Дж. Політична демократія: раціональна та емпірична // Демократія: антологія [упоряд. О. Проценко]. Київ: Смолоскип. 2005. С. 135-142.

151. Сидоренко Н.С. Новітні підходи до сутності та змісту публічного управління. Право та державне управління. 2002. № 2. С. 229-234. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.2.32>

152. Сидорчук О., Решота О. Архетипи демократичної управлінської культури: сутність та загальна характеристика. Публічне управління: теорія та практика. 2015. Вип. 1 (спец. вип.). С. 73-81. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pubupr_2015_1%28spets.__15

153. Сікало М.В. Цифрова державність: транзитивна модель та еволюція методологічних парадигм публічного управління. Теорія та практика державного управління. 2025. Вип. 1 (80). С. 54-70. <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-1-04>

154. Скуратівський В.А., Линдюк О.А. Соціальний капітал // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. Т.1. С. 576-577.

155. Сміт Дж. Роль законодавчої влади в ліберально-демократичних суспільствах / [пер. з англ.]. Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. 104 с.

156. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / [пер. з англ.]. Київ: Основи, 1994. 224 с.

157. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2002. 173 с.

158. Соціальне партнерство державна політика: від теорії до практики демократизації державного управління / [за заг. ред. В.М. Мартиненка]. Харків: Видавництво ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. 252 с.

159. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2005. 237 с.

160. Сталий розвиток територіальної громади: управлінський аспект: монографія / [Ю.О. Куц, В.В. Мамонова, О.К. Чаплигін та ін.; за заг. ред. Ю.О. Куца, В.В. Мамонової]. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. 236 с.

161. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020. № 392/2020. Дата оновлення: 07.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>

162. Стукан Т.М. Публічна влада: характеристика, ознаки та форми прояву. Публічне управління та митне адміністрування. 2021. № 4(31). С. 37-41. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/4/7.pdf>

163. Сучасний словник іншомовних слів / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. Київ: Видавництво «Довіра». 2006. 789 с.

164. Телешун С.О., Рейтерович І.В., Ситник С.В. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики: наукова розробка. Київ, НАДУ, 2013. 44 с.

165. Теплюк М. Публічна влада в Україні: визначення поняття і конституційно-правова природа. Право України, 2009. № 5. С. 6–22. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2009-5-pravoukr_2009_5.pdf

166. Територіальна громада: засоби забезпечення спроможності: монографія / [Ю.О. Куц, В.В. Мамонова, С.В. Газарян, В.В. Наконечний та ін.; за заг. ред. Ю.О. Куца]. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020. 477 с.

167. Територіальна громада: знаннєвість, дієвість: монографія / [Ю.О. Куц, В.М. Сінченко, В.В. Мамонова та ін.; за заг. ред. Ю.О. Куца]. Харків: Віровець А.П. «Апостроф», 2011. 340 с.

168. Територіальна громада: управління розвитком: монографія / [С.І. Чернов, Ю.О. Куц, О.В. Безуглий та ін.; за ред. Ю.О. Куца, О.В. Решевець]. Харків: Видавництво «Константа», 2013. 540 с.

169. Територіальні громади // Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada>

170. Ткаченко І. Громадянське суспільство і Європейський Союз: функціонування й співпраця. Віче. 2015. № 2. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4544/>
171. Токвіль А. Про демократію в Америці / [пер. з фр.]. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с. URL: <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm>
172. Томпсон Е.М. Трубадури імперії: російська література і колоніалізм. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2006. 368 с.
173. Федорчак О.В. Електронне урядування // Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. Т.8. 630 с. С. 200-203.
174. Форсайт М. Держава // Енциклопедія політичної думки / [ред. Д. Міллер]. Київ: Дух і Літера. 2000. С. 105-107. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Miller_Devid/Entsyklopediia_politychnoi_dumky.pdf
175. Фрідман М. Капіталізм і свобода / [пер. з англ.]. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2010. 320 с.
176. Фукуяма Ф. Соціальний капітал // Незалежний культурологічний часопис «І». 2008. № 53. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>
177. Фюре Ф. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті / [пер. з франц.]. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. 810 с.
178. Хмельников А.О. Публічний простір як чинник розвитку локального політичного менеджменту. Регіональні студії. 2022. № 32. С. 56-59.
179. Ціватий В. Європейська система міжнародних відносин і дипломатична практика в період Тридцятилітньої війни (1618-1648 рр.): інституціональний та конгруентний дискурси // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. 2020. № 30. С. 39-49. URL: <http://praci-history.kpnu.edu.ua/article/view/190294/190131>
180. Чальцева О.М. Публічна влада. Політичне життя. 2016. № 4. С. 52–57. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/3095>

181. Череватюк В.Б., Безпальча О.О. Громадянське суспільство в Україні: етапи формування та нові громадські ініціативи. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 48-53.

182. Чумаков Д.Д. Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави. *Грані*. 2014. № 6 (110). С. 131-135.

183. Шевчук Б.М. Публічна влада // Публічне управління: термінологічний словник / [уклад.: В.С. Куйбіда, М.М. Білинська, О.М. Петрос та ін.]. Київ: НАДУ, 2018. 224 с. С. 137.

184. Шипунов Г. Концептуальні засади транзитологічної парадигми: історія становлення. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2012. № 2. С. 103-114. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/2_2016/13.pdf

185. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ: Видавництво «Основи». 1995. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shumpeter_Yozef_A/Kapitalizm_sotsializm_i_demokrat_ia.pdf

186. Якісні управлінські послуги – головна умова підвищення довіри населення до органів влади: монографія / [Ю.О. Куц, С.В. Краснопорова, О.К. Чаплигін та ін.; за заг. ред. Ю.О. Куца, С.В. Краснопорової]. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. 192 с.

187. Ярош Н.П. Соціальний капітал // *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с. С. 633.

188. Яхтенфукс М., Колер-Кох Б. Урядування та створення інститутів // *Європейська інтеграція* / [уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з нім.]. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 394 с. С. 9-29.

189. Barber B.R. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. University of California Press. 2003. 357 p. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/21022/1/3.pdf>
190. Bergson H. The Two Sources of Morality and Religion. 2002. URL: <http://www.evolocus.com/Textbooks/Bergson2002.pdf>
191. Bertelsmann Transformation Index. URL: www.bti-project.org/
192. Bourdieu P. The Forms of Capital // Richardson J. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. 1986. Westport, CT: Greenwood, P. 15–29. URL: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf
193. BTI 2003 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index. URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2003_UKR.pdf
194. BTI 2006 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index. URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2006_UKR.pdf
195. BTI 2008 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index. URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2008_UKR.pdf
196. BTI 2010 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index. URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2010_UKR.pdf
197. BTI 2012 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index. URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2012_UKR.pdf

198. BTI 2014 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index.
URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2014_UKR.pdf
199. BTI 2016 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index.
URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2016_UKR.pdf
200. BTI 2018 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index.
URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2018_UKR.pdf
201. BTI 2018 Democracy Report // Bertelsmann Transformation Index. URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/global/BTI_2018_Democracy_Report.pdf
202. BTI 2020 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index.
URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_UKR.pdf
203. BTI 2022 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index.
URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2022_UKR.pdf
204. BTI 2024 Codebook for Country Assessments. 48 p. URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/codebooks/BTI2024_Codebook.pdf
205. BTI 2024 Country Report. Ukraine / Bertelsmann Transformation Index.
URL: https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2024_UKR.pdf

206. Bugajski J. A Guide to Russia's Rupture. 2022. URL: <https://jamestown.org/wp-content/uploads/2022/07/Russias-Rupture-MS-full-web-version.pdf>
207. Burke E. Reflections on the Revolution in France. 1790. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/burke1790part1.pdf>
208. Castells M. The Power of Identity: The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. 2. Oxford: Wiley-Blackwell, 2003. URL: [https://cdn.oujdaibrary.com/books/1001/1001-the-power-of-identity-the-information-age-economy-society-and-culture-volume-ii-second-edition-information-age-series-\(www.tawcer.com\).pdf](https://cdn.oujdaibrary.com/books/1001/1001-the-power-of-identity-the-information-age-economy-society-and-culture-volume-ii-second-edition-information-age-series-(www.tawcer.com).pdf)
209. Coleman J.S. Social capital and the creation of human capital // American Journal of Sociology. 1988. Vol. 94. No. 1. (Supplement). P. 95-120. URL: <https://www.jstor.org/stable/2780243>
210. Convention on the Rights and Duties of States. Montevideo. 1933. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>
211. Coudenhove-Kalergi R. Paneuropa URL: https://www.cvce.eu/obj/richard_coudenhove_kalergi_paneuropa-fr-dd7105a1-251c-4f7c-9b69-3e881c423eb6.html
212. Country Reports. Russia. Bertelsmann Transformation Index. URL: <https://bti-project.org/en/downloads?content=country&country=RUS>
213. Country Reports. Ukraine. Bertelsmann Transformation Index. URL: <https://bti-project.org/en/downloads?content=country&country=UKR>
214. Dahl R. Democracy and Its Critics. New Haven, CT and London: Yale University Press. 1989. URL: https://www.researchgate.net/publication/270032826_Democracy_and_Its_Critics
215. Dalberg-Acton J. The History of Freedom and Other Essays. 1907. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/acton-the-history-of-freedom-and-other-essays>
216. Deibert R. The road to digital unfreedom: Three painful truths about social media. *Journal of Democracy*. 30, 1. 2019, P. 25–39. URL:

<https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-road-to-digital-unfreedom-three-painful-truths-about-social-media/>

217. Democracy Index. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/democracy-index-eiu>

218. Democracy Report 2025 / Varieties of Democracy (V-Dem). URL: https://v-dem.net/documents/61/v-dem-dr_2025_lowres_v2.pdf

219. Dewey J. *A Common Faith*. (2nd ed). Yale University Press. 2013. 80 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.90386/page/n15/mode/2up>

220. Feldstein St. The road to digital unfreedom: How artificial intelligence is reshaping repression. *Journal of Democracy*. 30, 1. 2019. P. 40-52. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-road-to-digital-unfreedom-how-artificial-intelligence-is-reshaping-repression/>

221. Folke C. Resilience (Republished). *Ecology and Society*. 2016. Vol. 21. Issue 4. Art. 44. URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol21/iss4/art44/>

222. Foucher M. La République européenne, entre histoires et géographies. 2003. URL: <https://clio-cr.clionautes.org/la-republique-europeenne-entre-histoires-et-geographies.html>

223. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/>

224. Fukuyama F. Social Capital and the Global Economy. Vol. 74. No. 5 (Sep. - Oct., 1995). Published By: Council on Foreign Relations. P. 89–103. URL: <https://www.jstor.org/stable/20047302>

225. GSoD Indices Measure Democracy, Track Progress / The Global State of Democracy by International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA). URL: <https://www.idea.int/democracytracker/gso-d-indices>

226. Held D. *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press. 1987. 321 p.

227. Involvement of civil society organizations other than NGOs and the private sector in technical cooperation activities : experiences and prospects of the United Nations System / prepared by Francesco Mezzalama. 2002. URL: https://www.unjiu.org/sites/www.unjiu.org/files/jiu_document_files/products/en/reports-notes/JIU%20Products/JIU_REP_2002_1_English.pdf

228. Kaufmann M. Emergent self-organisation in emergencies: resilience rationales in interconnected societies. *Resilience*. 2013. No. 1. P. 53–68. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21693293.2013.765742#d1e849>

229. Kuts H., Nakonechny V., Zastava I., Kuts B., Malysheva O. Marketing Strategies for Rural Territories Development in Ukraine in the Context of Decentralization Reform. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. Vol. 21. Issue 2. 2021. P. 339–350. URL: http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.21_2/volume_21_2_2021.pdf

230. Kuzio T. Nationalism and authoritarianism in Russia: Introduction to the special issue. *Communist and Post-Communist Studies*. 2016. Vol. 49. No. 1. March 2016. Special Issue. P. 1–11. URL: https://krytyka.com/sites/krytyka/files/kuzio_introduction.pdf

231. Landemore H. *Democratic Reason: Politics, Collective Intelligence, and the Rule of the Many*. 2013. Princeton University Press. 304 p. URL: https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691176390/democratic-reason?srsltid=AfmBOoqmPRc1cQMNKqddJhP8W3k_npUvghV-vsQ3_mWjW6YPhWtL76_H

232. McCarthy N. The Best and Worst Countries for Democracy. *Forbes*. February 1. 2018. URL: <https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2018/02/01/the-best-and-worst-countries-for-democracy-infographic>

233. Miliband R. *The State in Capitalist Society*. 1973. URL: <https://legalform.files.wordpress.com/2019/04/miliband-state-in-capitalist-society.pdf>

234. Mises L. *Liberalism: the classical tradition*. Indianapolis: Liberty Fund. 2005. URL: https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/1463/0842_LFeBk.pd

235. Montesquieu Ch. *De l'Esprit des lois*. URL: https://archive.org/details/bub_gb_T5Ia1umY0TYC/page/n5/mode/2up

236. O'Donnell G.A., Schmitter P.C. *Transition from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. 1986. URL: <https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=6wJvFVyhKJwC&oi=fnd&pg=P>

P1&ots=2xM-0-

TZIV&sig=6TKiWDmljm6FbeBFaG9dTPJNthw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

237. Pierson C. The Modern State. 2004. URL: <https://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Pierson,%20The%20Modern%20State,%202nd%20ed.PDF>

238. Plato. Laws. URL: <https://www.gutenberg.org/files/1750/1750-h/1750-h.htm>

239. Przeworski A. Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. Cambridge: Cambridge University Press. 1991. URL: https://www.researchgate.net/publication/274857109_Democracy_and_the_Market_Political_and_Economic_Reforms_in_Eastern_Europe_and_Latin_America

240. Putnam Robert D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. A Touchstone Books. Published by Simon & Schuster. New York London Toronto. URL: https://www.csun.edu/~rdavids/350fall08/350readings/Putnam_Bowling_Alone.pdf

241. Qiang X. The road to digital unfreedom: President xi's surveillance state. *Journal of Democracy*. 30, 1. 2019. P. 53–67. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-road-to-digital-unfreedom-president-xis-surveillance-state/>

242. Rheingold H. Electronic democracy. Whole Earth Review. Summer 1991. P. 4-13. URL: <https://wholeearth.info/p/whole-earth-review-summer-1991?format=spreads&index=0>

243. Rheingold H. The Virtual Community. URL: <https://www.rheingold.com/vc/book/9.html>

244. Sclove R.E. Democracy and Technology. New York: Guilford Press. 1995. URL: <https://richardsclove.com/wp-content/uploads/2018/08/Sclove-DT-Chap-1.pdf>

245. Secretary General's Roadmap on the Council of Europe's Engagement with Civil Society 2024-2027. SG/Inf(2023)28. 12.09.2023. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680ac8ded%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680ac8ded%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})

246. Sztompka P. Socjologia zmian społecznych. Kraków: Wyd. Znak. 2005. URL: <https://docer.pl/doc/n00xsce>

247. The Declaration of Independence. The unanimous Declaration of the thirteen united States of America. 1776. URL: <https://docs.house.gov/meetings/GO/GO00/20220929/115171/HHRG-117-GO00-20220929-SD010.pdf>

248. Tilly Ch. Democracy. 2007. URL: <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/09/Democracy-by-Charles-Tilly.pdf>

249. Varieties of Democracy (V-Dem). URL: <https://v-dem.net/>

250. Whole Earth Review. Summer 1991. URL: <https://wholeearth.info/p/whole-earth-review-summer-1991?format=spreads&index=0>

251. World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/open-government-around-world>

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

*Стаття у періодичному науковому виданні, проіндексованому у базі даних
Web of Science Core Collection:*

1. Kuts H., Nakonechny V., Zastava I., Kuts B., **Malysheva O.** Marketing Strategies for Rural Territories Development in Ukraine in the Context of Decentralization Reform. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. Vol. 21. Issue 2. 2021. P. 339–350. URL: http://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.21_2/volume_21_2_2021.pdf

*Статті у наукових виданнях, включених до переліку
наукових фахових видань України:*

2. Малишева О.В. Публічна влада і громадянське суспільство в Україні в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління*. 2025. Вип. 2 (81). С. 289-302. DOI: <https://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-2-17>

3. Малишева О.В. Експлікація концепту «публічна влада» у вітчизняному науковому дискурсі. *Теорія та практика державного управління*. 2018. № 4. С. 94-99. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Trpu_2018_4_14

4. Малишева О.В. Сучасні дослідження «громадянського суспільства» в науковому дискурсі українських учених. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. № 2. С. 20-25. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apdy_2018_2_5

5. Малишева О.В. Формування проблематики громадянського суспільства в публічному управлінні: теоретичні засади. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 4. С. 36-41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Trdu_2017_4_7

Розділ у колективній монографії:

6. Малишева О.В. Громадянське суспільство в механізмі формування спроможності територіальної громад // *Територіальна громада: засоби забезпечення спроможності: монографія* / [Ю.О. Куц, В.В. Мамонова, С.В. Газарян, В.В. Наконечний та ін.; за заг. ред. Ю.О. Куца]. Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2020. 477 с. С. 192-201.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Малишева О.В. Соціальний капітал як основа громадянського суспільства та чинник дієвого регіонального розвитку. *Науково-практична конференція «Потенціал молоді у розвитку публічного управління в Україні»* (25 лютого 2026 р., м. Харків). Харків: Харківська обласна рада; Інститут державного управління» ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2026. С.

8. Малишева О.В. Співпраця інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади у реалізації проектів розвитку на місцевому рівні. *XIX Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: синтез науки та практики»* (19 квітня 2019 р., м. Харків). Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. 568 с. С. 195-197.

9. Малишева О.В. Форми та напрями взаємодії органів влади з інститутами громадянського суспільства у реалізації проектів розвитку на регіональному рівні. *Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Місьцеве самоврядування: сучасні тенденції розвитку»* (3 грудня 2018 р., м. Київ). Київ: РВВ НУБіП України, 2019. 141 с. С. 79-81.

10. Малишева О.В. Держава і громадянське суспільство: визначення сфер впливу. *Науково-практична конференція за підсумками стажування слухачів «Публічне управління в Україні: теорія, практика, інновації»* (27 вересня 2018 р., м. Харків). Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2018. 202 с. С. 148-151. URL: https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/zbirnyr_tez_27_09_2018.pdf

11. Малишева О.В. Взаємодія органів державної влади з громадськістю на місцевому рівні. *XVIII Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи»* (26 квітня 2018 р., м. Харків). Харків: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2018. 584 с. С. 261-263.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні результати дисертаційного апробовано на міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних заходах: XVIII Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: світові практики та національні перспективи» (Харків, 26 квітня 2018 р.); науково-практична конференція за підсумками стажування слухачів «Публічне управління в Україні: теорія, практика, інновації» (Харків, 27 вересня 2018 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Місьцеве самоврядування: сучасні тенденції розвитку (м. Київ, 3 грудня 2018 р.); XIX Міжнародний науковий конгрес «Публічне управління XXI століття: синтез науки та практики» (Харків, 19 квітня 2019 р.); науково-практична конференція «Потенціал молоді у розвитку публічного управління в Україні» (Харків, 25 лютого 2026 р.) та ін. Також окремі аспекти результатів дослідження були представлені на Онлайн-наradі з питань обговорення проєкту (оновлення) Стратегії розвитку Харківської області на 2021-2027 роки (Харків, 10 січня 2025 р.), впроваджені в Перший модуль навчально-практичного курсу «Впровадження Закону України № 3077-IX «Про службу в органах місцевого самоврядування»: аспекти для обласних та районних рад» (Харків, 28 травня 2025 р.) та доповідалися в рамках навчальній програмі «Формування інструментів регіональної політики в процесі інтеграції України до

Європейського Союзу. Основи, можливості та виклики» (Польща, м. Варшава, м. Катовіце, 07-09 вересня 2025 р.), представлені на засіданні Круглого столу з актуальних проблем публічного управління в умовах сучасних викликів (Харків, 29 вересня 2025 р.), пропонувалися до практичного впровадження у відкритій дискусії щодо можливостей співпраці територіальних громад з Програмою «U-LEAD з Європою» (Харків, 06 лютого 2026 р.) та на II Форумі старост Незламної Харківщини (Харків, 19 лютого 2026 р.).

Додаток Б.1
Акти впровадження результатів дисертаційної роботи

Харківська обласна рада
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ВETERАНСЬКИЙ ПРОСТІР
«ПЛІЧ-О-ПЛІЧ»» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

майдан Свободи, 5, Держпром, м. Харків, 61022,
E-mail: plichoplich.kh@gmail.com, код ЄДРПОУ 45855604

02 березня 2026 № 73/03/26

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Малишевої Оксани Василівни
на тему «Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського
суспільства у регулюванні регіонального розвитку»

Наукове дослідження «Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку» є сучасним та актуальним.

Автор приходять до висновку, що співпраця інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах воєнного стану в Україні активізується на національно-патріотичному полі взаємодій. Для інститутів громадянського суспільства в умовах російської збройної агресії вельми важливим є національно-патріотичне виховання молоді, розвиток україноцентричних ініціатив, волонтерських проєктів тощо. Фокусування інститутів публічної влади на розробці ефективної національно-патріотичної політики здатне в очах громадськості підвищити їхню легітимність та значимість, особливо в умовах воєнного стану, коли відсутня можливість оновлення влади в демократичний спосіб шляхом виборів. Таким чином, інститути публічної влади та громадянського суспільства здатні знайти важливі спільні теми для порозуміння, фокусуючись на розробці стратегій посилення національної ідентичності. Що може бути використано в практичній роботі Комунального закладу «Ветеранський простір «Пліч о пліч» Харківської обласної ради.

Дослідження Малишевої О.В. може бути використано у діяльності інститутів публічної влади і громадянського суспільства на регіональному рівні.

Директор КЗ «Ветеранський
простір «Пліч о пліч»
Харківської обласної ради

ГЕОРГІЙ ШИШКО

Додаток Б.2

Акти впровадження результатів дисертаційної роботи

УКРАЇНА

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА

ПАПЕРОВА КОПІЯ
ЕЛЕКТРОННОГО
ДОКУМЕНТА

вул. Сумська, 64, м. Харків 61002, тел. (057) 700-40-57, тел./факс (057) 700-53-35
E-mail: info@oblrada-kharkiv.gov.ua Сайт: www.oblrada-kharkiv.gov.ua Код ЄДРПОУ 24283333

від _____ 20__ р. № _____ На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Малишевої Оксани Василівни на тему «Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку»

У Харківській обласній раді розглянуто результати дисертаційного дослідження Малишевої Оксани Василівни на тему «Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку», у якому розглянуто та узагальнено механізми взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку в Україні. Вважає, що дана наукова праця актуальна та має практичне значення для роботи органів місцевого самоврядування.

Зокрема, автором сфокусовано увагу на експлікації категорій стійкості та національної стійкості. Автором проаналізовано емерджентність, як набуття системою нових якостей.

Представлені у дослідженні Малишевої Оксани Василівни на тему: «Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку» пропозиції можуть бути корисними при розробці стратегій розвитку Харківського регіону, місцевих програм з розвитку громадянського суспільства та інших, а також сприяти підвищенню ефективності міжнародної проектної діяльності.

Дані напрацювання можуть бути використані у діяльності обласної ради.

**Голова обласної ради,
заслужений юрист України,
доктор юридичних наук**

Тетяна ЄГОРОВА-ЛУЦЕНКО

Документ ЄД АСКОД, Харківська обласна рада
01-44 587 від 03.03.2026
Сертифікат 3FAA9288358EC0030400000017DC3200A785E700
Підписувач Єгорова-Луценко Тетяна Петрівна
Дійсний з 20.08.2025 9:49:53 по 20.08.2027 9:49:53

Додаток Б.3
Акти впровадження результатів дисертаційної роботи

код ЄДРПОУ 41774265
61093, м. Харків,
вул. Петра Болбочана, 50/115
тел. +38 (050) 14 55 443
e-mail: initiativeslocal@gmail.com
<http://www.initiativeslocal.com.ua/>

03.03.2026 р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Малишевої Оксани Василівни
на тему:
«Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства у
регулюванні регіонального розвитку»

Громадською організацією «АГЕНЦІЯ МІСЦЕВИХ ІНІЦІАТИВ» розглянуто дисертаційне дослідження Оксани Малишевої на тему: «Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку».

У результаті наукового дослідження автор приходять до висновку, що співпраця інститутів публічної влади та громадянського суспільства в умовах воєнного стану в Україні може значно активізуватися на національно-патріотичному полі взаємодій. Для інститутів громадянського суспільства в умовах російської збройної агресії вельми важливим є національно-патріотичне виховання молоді, розвиток україноцентричних ініціатив, волонтерських проєктів тощо. В роботі зазначається, що інститути публічної влади та громадянського суспільства здатні знайти важливі спільні теми для порозуміння, фокусуючись на розробці стратегій посилення національної ідентичності. Що може бути використано в практичній роботі ГО «АГЕНЦІЯ МІСЦЕВИХ ІНІЦІАТИВ».

Таким чином, дослідження Малишевої О. В. є релевантним джерелом для підвищення якості взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства на регіональному рівні.

Виконавчий директор

Олександра ТРУБНІКОВА

Додаток Б.4

Акти впровадження результатів дисертаційної роботи

ПІСОЧИНСЬКА СЕЛИЩНА РАДА ХАРКІВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Ів. Бєлімєнко, 2, с-ще Пісочин, Харківський р-н, Харківська обл., 62416
тел. (057) 742 80 40, (057) 742 76 06, (057) 742 73 83
e-mail: sr.pisochin@ukr.net, web: pisochinska-gromada.gov.ua
Код ЄДРПОУ 04396727

02.03.2026 № С.2-31/НЧ на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Малишевої Оксани Василівни на тему «Взаємодія інститутів публічної
влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального
розвитку»**

Пісочинська селищна рада розглянула результати дисертаційного дослідження Малишевої Оксани Василівни на тему «Взаємодія інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку», у якій розглянуто та узагальнено механізми взаємодії інститутів публічної влади і громадянського суспільства у регулюванні регіонального розвитку в Україні та вважає, що дана наукова праця має практичне значення для роботи органів місцевого самоврядування.

Зокрема, автором сфокусовано увагу на експлікації категорій стійкості та національної стійкості. Стійкість пропонується осмислювати як певну емерджентну поведінку системи. Для виникнення стійкості передумовою стає складність системи. Саме складність системи та зв'язки в системі спричиняють необхідність бути адаптивними до непередбачуваних наслідків. Під емерджентністю автором розуміється набуття системою нових якостей, її гнучкість та адаптивність. Виникнення емерджентних властивостей в певній системі означає, що спільні зусилля окремих елементів системи дають в

сукупності більш вагомий результат, ніж сума результатів елементів системи, якщо б вони не поєднувалися для взаємодії.

Дані напрацювання можуть використані в практичній діяльності Пісочинській селищній раді.

Селищний голова

[Handwritten Signature]
Олег ЧЕРНОВАЙ

Додаток В

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2006 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 32 місце із 120 країн, 2006 рік)		6,96	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 65 місце із 120 країн, 2006 рік)		4,70
Демократичний статус (37 місце із 120 країн)	7,10	Економічний статус (27 місце із 120 країн)	6,82		
Державність	8,0	Рівень соціально-економічного розвитку	6,0	Рівень складності 4,1	
Монополія на застосування сили	7,0	Соціально-економічні бар'єри	6,0	Структурні обмеження	5,0
Державна ідентичність	9,0	Організація ринкової системи та конкуренції	6,8	Традиції громадянського суспільства	5,0
Відсутність впливу релігійних догм	10,0	Організація ринкової системи	6,0	Конфліктна інтенсивність	2,0
Наявність адміністративних структур	6,0	Конкурентна політика	6,0	Валовий національний дохід на душу населення	8,0
Політична участь	7,8	Лібералізація зовнішньої торгівлі	8,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	8,0	Банківська система	7,0	Державність і верховенство права	3,5
Ефективність діяльності влади	7,0	Монетарна та фінансова стабільність	8,5	Ефективність управління 5,43	
Права на асоціації/збори	9,0	Монетарна стабільність	9,0	Здатність здійснювати управління	5,3
Свобода висловлювань	7,0	Фінансова стабільність	8,0	Розстановка пріоритетів	5,0
Верховенство права	7,0	Приватна власність	6,5	Впровадження рішень	5,0
Розмежування влади	7,0	Право власності	6,0	Вивчення підходів до політики	6,0
Незалежність судової системи	7,0	Приватне підприємництво	7,0	Ресурсна ефективність	4,3
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	6,0	Стан соціального забезпечення	6,5	Ефективне використання активів	4,0
Громадянські права	8,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	5,0
Стабільність демократичних інституцій	6,5	Рівність можливостей	7,0	Антикорупційна політика	4,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	7,0	Економічна ефективність	8,0	Формування консенсусу	5,3
Підтримка демократичних інституцій	6,0	Вихідна потужність	8,0	Консенсус щодо цілей	5,0
Політична та соціальна інтеграція	6,3	Сталий розвиток	5,5	Антидемократичні актори	6,0
Партійна система	5,0	Екологічна політика	4,0	Розмежування / управління конфліктами	6,0
Групи інтересів	6,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	7,0	Громадянська участь	5,0
Утвердження демократії	7,0			Примирення	5,0
Соціальний капітал	7,0			Міжнародна співпраця	6,7
				Ефективне використання підтримки	4,0
				Довіра	7,0
				Регіональна співпраця	9,0

*Авторська розробка за джерелом [194]

Додаток Г

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2008 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 35 місце із 125 країн, 2008 рік)		6,93	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 55 місце із 125 країн, 2008 рік)		5,25
Демократичний статус (35 місце із 125 країн)	7,35	Економічний статус (46 місце із 125 країн)	6,50		
Державність	8,8	Рівень соціально-економічного розвитку	5,0	Рівень складності 4,4	
Монополія на застосування сили	9,0	Соціально-економічні бар'єри	5,0	Структурні обмеження	5,0
Державна ідентичність	9,0	Організація ринкової системи та конкуренції	7,0	Традиції громадянського суспільства	5,0
Відсутність впливу релігійних догм	10,0	Організація ринкової системи	7,0	Конфліктна інтенсивність	4,0
Наявність адміністративних структур	7,0	Конкурентна політика	6,0	Валовий національний дохід на душу населення	8,0
Політична участь	7,8	Лібералізація зовнішньої торгівлі	8,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	8,0	Банківська система	7,0	Державність і верховенство права	3,3
Ефективність діяльності влади	7,0	Монетарна та фіскальна стабільність	7,5	Ефективність управління 6,0	
Права на асоціації/збори	8,0	Монетарна стабільність	8,0	Здатність здійснювати управління 6,3	
Свобода висловлювань	8,0	Фіскальна стабільність	7,0	Розстановка пріоритетів	6,0
Верховенство права	6,8	Приватна власність	6,0	Впровадження рішень	7,0
Розмежування влади	7,0	Право власності	6,0	Вивчення підходів до політики	6,0
Незалежність судової системи	7,0	Приватне підприємництво	6,0	Ресурсна ефективність 4,3	
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	5,0	Стан соціального забезпечення	6,0	Ефективне використання активів	4,0
Громадянські права	8,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	5,0
Стабільність демократичних інституцій	7,5	Рівність можливостей	6,0	Антикорупційна політика	4,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	7,0	Економічна ефективність	8,0	Формування консенсусу 6,0	
Підтримка демократичних інституцій	8,0	Вихідна потужність	8,0	Консенсус щодо цілей	7,0
Політична та соціальна інтеграція	6,0	Сталий розвиток	6,0	Антидемократичні актори	7,0
Партійна система	6,0	Екологічна політика	5,0	Розмежування / управління конфліктами	7,0
Групи інтересів	5,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	7,0	Громадянська участь	5,0
Утвердження демократії	7,0			Примирення	4,0
Соціальний капітал	6,0			Міжнародна співпраця 7,3	
				Ефективне використання підтримки	6,0
				Довіра	8,0
				Регіональна співпраця	8,0

*Авторська розробка за джерелом [195]

Додаток Д

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2010 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 37 місце із 128 країн, 2010 рік)		6,55	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 66 місце із 128 країн, 2010 рік)		4,94
Демократичний статус (37 місце із 128 країн)	7,0	Економічний статус (55 місце із 128 країн)	6,11		
Державність	8,8	Рівень соціально-економічного розвитку	5,0	Рівень складності	4,1
Монополія на застосування сили	9,0	Соціально-економічні бар'єри	5,0	Структурні обмеження	5,0
Державна ідентичність	9,0	Організація ринкової системи та конкуренції	6,8	Традиції громадянського суспільства	5,0
Відсутність впливу релігійних догм	9,0	Організація ринкової системи	6,0	Конфліктна інтенсивність	3,0
Наявність адміністративних структур	8,0	Конкурентна політика	6,0	Валовий національний дохід на душу населення	7,0
Політична участь	7,8	Лібералізація зовнішньої торгівлі	8,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	8,0	Банківська система	7,0	Державність і верховенство права	3,5
Ефективність діяльності влади	7,0	Монетарна та фіскальна стабільність	6,5	Ефективність управління	5,68
Права на асоціації/збори	8,0	Монетарна стабільність	7,0	Здатність здійснювати управління	5,7
Свобода висловлювань	8,0	Фіскальна стабільність	6,0	Розстановка пріоритетів	5,0
Верховенство права	6,3	Приватна власність	6,0	Впровадження рішень	6,0
Розмежування влади	6,0	Право власності	6,0	Вивчення підходів до політики	6,0
Незалежність судової системи	6,0	Приватне підприємництво	6,0	Ресурсна ефективність	4,0
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	5,0	Стан соціального забезпечення	6,0	Ефективне використання активів	4,0
Громадянські права	8,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	4,0
Стабільність демократичних інституцій	6,5	Рівність можливостей	6,0	Антикорупційна політика	4,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	6,0	Економічна ефективність	7,0	Формування консенсусу	6,4
Підтримка демократичних інституцій	7,0	Вихідна потужність	7,0	Консенсус щодо цілей	9,0
Політична та соціальна інтеграція	5,8	Сталий розвиток	5,5	Антидемократичні актори	7,0
Партійна система	5,0	Екологічна політика	5,0	Розмежування / управління конфліктами	7,0
Групи інтересів	5,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	6,0	Громадянська участь	5,0
Утвердження демократії	7,0			Примирення	4,0
Соціальний капітал	6,0			Міжнародна співпраця	6,7
				Ефективне використання підтримки	6,0
				Довіра	6,0
				Регіональна співпраця	8,0

*Авторська розробка за джерелом [196]

Додаток Е

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2012 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 54 місце із 128 країн, 2012 рік)		5,96	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 76 місце із 128 країн, 2012 рік)		4,64
Демократичний статус (60 місце із 128 країн)	6,10	Економічний статус (60 місце із 128 країн)	5,82		
Державність	8,8	Рівень соціально-економічного розвитку	5,0	Рівень складності	4,2
Монополія на застосування сили	9,0	Соціально-економічні бар'єри	5,0	Структурні обмеження	5,0
Державна ідентичність	9,0	Організація ринкової системи та конкуренції	6,3	Традиції громадянського суспільства	5,0
Відсутність впливу релігійних догм	9,0	Організація ринкової системи	6,0	Конфліктна інтенсивність	3,0
Наявність адміністративних структур	8,0	Конкурентна політика	6,0	Валовий національний дохід на душу населення	7,0
Політична участь	6,0	Лібералізація зовнішньої торгівлі	7,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	7,0	Банківська система	6,0	Державність і верховенство права	4,1
Ефективність діяльності влади	6,0	Монетарна та фіскальна стабільність	6,0	Ефективність управління	5,33
Права на асоціації/збори	5,0	Монетарна стабільність	7,0	Здатність здійснювати управління	5,7
Свобода висловлювань	6,0	Фіскальна стабільність	5,0	Розстановка пріоритетів	5,0
Верховенство права	5,0	Приватна власність	6,0	Впровадження рішень	6,0
Розмежування влади	5,0	Право власності	6,0	Вивчення підходів до політики	6,0
Незалежність судової системи	5,0	Приватне підприємництво	6,0	Ресурсна ефективність	4,0
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	4,0	Стан соціального забезпечення	6,0	Ефективне використання активів	4,0
Громадянські права	6,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	5,0
Стабільність демократичних інституцій	5,5	Рівність можливостей	6,0	Антикорупційна політика	3,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	6,0	Економічна ефективність	6,0	Формування консенсусу	5,0
Підтримка демократичних інституцій	5,0	Вихідна потужність	6,0	Консенсус щодо цілей	7,0
Політична та соціальна інтеграція	5,3	Сталий розвиток	5,5	Антидемократичні актори	5,0
Партійна система	4,0	Екологічна політика	5,0	Розмежування / управління конфліктами	5,0
Групи інтересів	5,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	6,0	Громадянська участь	4,0
Утвердження демократії	6,0			Примирення	4,0
Соціальний капітал	6,0			Міжнародна співпраця	6,7
				Ефективне використання підтримки	6,0
				Довіра	6,0
				Регіональна співпраця	8,0

*Авторська розробка за джерелом [197]

Додаток Ж

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2014 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 57 місце із 129 країн, 2014 рік)		5,89	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 87 місце із 129 країн, 2014 рік)		4,26
Демократичний статус (58 місце із 129 країн)	6,10	Економічний статус (62 місце із 129 країн)	5,68		
Державність	8,8	Рівень соціально-економічного розвитку	6,0	Рівень складності 4,0	
Монополія на застосування сили	9,0	Соціально-економічні бар'єри	6,0	Структурні обмеження	5,0
Державна ідентичність	9,0	Організація ринкової системи та конкуренції	6,3	Традиції громадянського суспільства	5,0
Відсутність впливу релігійних догм	9,0	Організація ринкової системи	6,0	Конфліктна інтенсивність	3,0
Наявність адміністративних структур	8,0	Конкурентна політика	6,0	Валовий національний дохід на душу населення	6,0
Політична участь	6,0	Лібералізація зовнішньої торгівлі	7,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	6,0	Банківська система	6,0	Державність і верховенство права	4,1
Ефективність діяльності влади	6,0	Монетарна та фіскальна стабільність	5,5	Ефективність управління 4,92	
Права на асоціації/збори	6,0	Монетарна стабільність	6,0	Здатність здійснювати управління	4,7
Свобода висловлювань	6,0	Фіскальна стабільність	5,0	Розстановка пріоритетів	4,0
Верховенство права	5,0	Приватна власність	5,5	Впровадження рішень	5,0
Розмежування влади	5,0	Право власності	5,0	Вивчення підходів до політики	5,0
Незалежність судової системи	5,0	Приватне підприємництво	6,0	Ресурсна ефективність	4,0
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	4,0	Стан соціального забезпечення	6,0	Ефективне використання активів	4,0
Громадянські права	6,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	5,0
Стабільність демократичних інституцій	5,5	Рівність можливостей	6,0	Антикорупційна політика	3,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	6,0	Економічна ефективність	5,0	Формування консенсусу	5,0
Підтримка демократичних інституцій	5,0	Вихідна потужність	5,0	Консенсус щодо цілей	7,0
Політична та соціальна інтеграція	5,3	Сталий розвиток	5,5	Антидемократичні актори	5,0
Партійна система	4,0	Екологічна політика	5,0	Розмежування / управління конфліктами	5,0
Групи інтересів	5,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	6,0	Громадянська участь	4,0
Утвердження демократії	6,0			Примирення	4,0
Соціальний капітал	6,0			Міжнародна співпраця	6,0
				Ефективне використання підтримки	5,0
				Довіра	5,0
				Регіональна співпраця	8,0

*Авторська розробка за джерелом [198]

Додаток И

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2016 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 52 місце із 129 країн, 2016 рік)		6,05	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 63 місце із 129 країн, 2016 рік)		5,02
Демократичний статус (38 місце із 129 країн)	6,75	Економічний статус (73 місце із 129 країн)	5,36		
Державність	7,3	Рівень соціально-економічного розвитку	5,0	Рівень складності 5,4	
Монополія на застосування сили	5,0	Соціально-економічні бар'єри	5,0	Структурні обмеження	8,0
Державна ідентичність	8,0	Організація ринкової системи та конкуренції	6,5	Традиції громадянського суспільства	4,0
Відсутність впливу релігійних догм	9,0	Організація ринкової системи	6,0	Конфліктна інтенсивність	9,0
Наявність адміністративних структур	7,0	Конкурентна політика	6,0	Валовий національний дохід на душу населення	6,0
Політична участь	7,8	Лібералізація зовнішньої торгівлі	8,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	8,0	Банківська система	6,0	Державність і верховенство права	4,3
Ефективність діяльності влади	6,0	Монетарна та фіскальна стабільність	5,5	Ефективність управління 5,6	
Права на асоціації/збори	9,0	Монетарна стабільність	6,0	Здатність здійснювати управління	5,7
Свобода висловлювань	8,0	Фіскальна стабільність	5,0	Розстановка пріоритетів	5,0
Верховенство права	6,3	Приватна власність	7,0	Впровадження рішень	5,0
Розмежування влади	7,0	Право власності	7,0	Вивчення підходів до політики	7,0
Незалежність судової системи	6,0	Приватне підприємництво	7,0	Ресурсна ефективність	4,7
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	5,0	Стан соціального забезпечення	6,5	Ефективне використання активів	4,0
Громадянські права	7,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	6,0
Стабільність демократичних інституцій	7,0	Рівність можливостей	7,0	Антикорупційна політика	4,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	6,0	Економічна ефективність	2,0	Формування консенсусу	5,4
Підтримка демократичних інституцій	8,0	Вихідна потужність	2,0	Консенсус щодо цілей	7,0
Політична та соціальна інтеграція	5,5	Сталий розвиток	5,0	Антидемократичні актори	6,0
Партійна система	3,0	Екологічна політика	4,0	Розмежування / управління конфліктами	4,0
Групи інтересів	6,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	6,0	Громадянська участь	6,0
Утвердження демократії	6,0			Примирення	4,0
Соціальний капітал	7,0			Міжнародна співпраця	6,7
				Ефективне використання підтримки	6,0
				Довіра	6,0
				Регіональна співпраця	8,0

*Авторська розробка за джерелом [199]

Додаток К

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2018 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 36 місце із 129 країн, 2018 рік)		6,54	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 49 місце із 129 країн, 2018 рік)		5,41
Демократичний статус (36 місце із 129 країн)	6,90	Економічний статус (43 місце із 129 країн)	6,18		
Державність	7,5	Рівень соціально-економічного розвитку	5,0	Рівень складності 5,4	
Монополія на застосування сили	5,0	Соціально-економічні бар'єри	5,0	Структурні обмеження	7,0
Державна ідентичність	8,0	Організація ринкової системи та конкуренції	6,8	Традиції громадянського суспільства	4,0
Відсутність впливу релігійних догм	9,0	Організація ринкової системи	7,0	Конфліктна інтенсивність	9,0
Наявність адміністративних структур	8,0	Конкурентна політика	6,0	Валовий національний дохід на душу населення	7,0
Політична участь	7,5	Лібералізація зовнішньої торгівлі	8,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	8,0	Банківська система	6,0	Державність і верховенство права	4,1
Ефективність діяльності влади	6,0	Монетарна та фіскальна стабільність	7,0	Ефективність управління 6,03	
Права на асоціації/збори	9,0	Монетарна стабільність	7,0	Здатність здійснювати управління	6,0
Свобода висловлювань	7,0	Фіскальна стабільність	7,0	Розстановка пріоритетів	5,0
Верховенство права	6,3	Приватна власність	6,5	Впровадження рішень	6,0
Розмежування влади	7,0	Право власності	6,0	Вивчення підходів до політики	7,0
Незалежність судової системи	6,0	Приватне підприємництво	7,0	Ресурсна ефективність	5,3
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	5,0	Стан соціального забезпечення	6,5	Ефективне використання активів	5,0
Громадянські права	7,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	6,0
Стабільність демократичних інституцій	7,5	Рівність можливостей	7,0	Антикорупційна політика	5,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	7,0	Економічна ефективність	6,0	Формування консенсусу 5,8	
Підтримка демократичних інституцій	8,0	Вихідна потужність	6,0	Консенсус щодо цілей	7,0
Політична та соціальна інтеграція	5,8	Сталий розвиток	5,5	Антидемократичні актори	7,0
Партійна система	4,0	Екологічна політика	5,0	Розмежування / управління конфліктами	4,0
Групи інтересів	6,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	6,0	Громадянська участь	7,0
Утвердження демократії	6,0			Примирення	4,0
Соціальний капітал	7,0			Міжнародна співпраця 7,0	
				Ефективне використання підтримки	7,0
				Довіра	6,0
				Регіональна співпраця	8,0

*Авторська розробка за джерелом [200]

Додаток Л

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2020 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 30 місце із 137 країн, 2020 рік)		6,81	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 44 місце із 137 країн, 2020 рік)		5,52
Демократичний статус (38 місце із 137 країн)	6,90	Економічний статус (31 місце із 137 країн)	6,71		
Державність	7,5	Рівень соціально-економічного розвитку	6,0	Рівень складності	5,4
Монополія на застосування сили	5,0	Соціально-економічні бар'єри	6,0	Структурні обмеження	7,0
Державна ідентичність	8,0	Організація ринкової системи та конкуренції	7,0	Традиції громадянського суспільства	4,0
Відсутність впливу релігійних догм	9,0	Організація ринкової системи	7,0	Конфліктна інтенсивність	9,0
Наявність адміністративних структур	8,0	Конкурентна політика	7,0	Валовий національний дохід на душу населення	7,0
Політична участь	7,5	Лібералізація зовнішньої торгівлі	8,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	8,0	Банківська система	6,0	Державність і верховенство права	4,1
Ефективність діяльності влади	6,0	Монетарна та фіскальна стабільність	8,0	Ефективність управління	6,15
Права на асоціації/збори	9,0	Монетарна стабільність	9,0	Здатність здійснювати управління	6,3
Свобода висловлювань	7,0	Фіскальна стабільність	7,0	Розстановка пріоритетів	6,0
Верховенство права	6,3	Приватна власність	7,0	Впровадження рішень	6,0
Розмежування влади	7,0	Право власності	6,0	Вивчення підходів до політики	7,0
Незалежність судової системи	6,0	Приватне підприємництво	8,0	Ресурсна ефективність	6,0
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	5,0	Стан соціального забезпечення	6,5	Ефективне використання активів	6,0
Громадянські права	7,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	7,0
Стабільність демократичних інституцій	7,5	Рівність можливостей	7,0	Антикорупційна політика	5,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	7,0	Економічна ефективність	7,0	Формування консенсусу	5,6
Підтримка демократичних інституцій	8,0	Вихідна потужність	7,0	Консенсус щодо цілей	7,0
Політична та соціальна інтеграція	5,8	Сталий розвиток	5,5	Антидемократичні актори	7,0
Партійна система	4,0	Екологічна політика	5,0	Розмежування / управління конфліктами	3,0
Групи інтересів	6,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	6,0	Громадянська участь	7,0
Утвердження демократії	6,0			Примирення	4,0
Соціальний капітал	7,0			Міжнародна співпраця	6,7
				Ефективне використання підтримки	7,0
				Довіра	6,0
				Регіональна співпраця	7,0

*Авторська розробка за джерелом [202]

Додаток М

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2022 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 26 місце із 137 країн, 2022 рік)		6,76	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 46 місце із 137 країн, 2022 рік)		5,31
Демократичний статус (36 місце із 137 країн)	6,80	Економічний статус (31 місце із 137 країн)	6,71		
Державність	7,5	Рівень соціально-економічного розвитку	7,0	Рівень складності	5,3
Монополія на застосування сили	5,0	Соціально-економічні бар'єри	7,0	Структурні обмеження	7,0
Державна ідентичність	8,0	Організація ринкової системи та конкуренції	7,0	Традиції громадянського суспільства	4,0
Відсутність впливу релігійних догм	9,0	Організація ринкової системи	7,0	Конфліктна інтенсивність	9,0
Наявність адміністративних структур	8,0	Конкурентна політика	7,0	Валовий національний дохід на душу населення	6,0
Політична участь	7,5	Лібералізація зовнішньої торгівлі	8,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	8,0	Банківська система	6,0	Державність і верховенство права	4,5
Ефективність діяльності влади	6,0	Монетарна та фіскальна стабільність	7,5	Ефективність управління	5,9
Права на асоціації/збори	9,0	Монетарна стабільність	8,0	Здатність здійснювати управління	6,0
Свобода висловлювань	7,0	Фіскальна стабільність	7,0	Розстановка пріоритетів	5,0
Верховенство права	5,5	Приватна власність	7,0	Впровадження рішень	6,0
Розмежування влади	6,0	Право власності	6,0	Вивчення підходів до політики	7,0
Незалежність судової системи	5,0	Приватне підприємництво	8,0	Ресурсна ефективність	5,7
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	4,0	Стан соціального забезпечення	6,5	Ефективне використання активів	6,0
Громадянські права	7,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	6,0
Стабільність демократичних інституцій	7,5	Рівність можливостей	7,0	Антикорупційна політика	5,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	7,0	Економічна ефективність	6,0	Формування консенсусу	5,4
Підтримка демократичних інституцій	8,0	Вихідна потужність	6,0	Консенсус щодо цілей	7,0
Політична та соціальна інтеграція	6,0	Сталий розвиток	6,0	Антидемократичні актори	6,0
Партійна система	4,0	Екологічна політика	6,0	Розмежування / управління конфліктами	3,0
Групи інтересів	6,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	6,0	Громадянська участь	7,0
Утвердження демократії	6,0			Примирення	4,0
Соціальний капітал	8,0			Міжнародна співпраця	6,7
				Ефективне використання підтримки	7,0
				Довіра	6,0
				Регіональна співпраця	7,0

*Авторська розробка за джерелом [203]

Додаток Н

Сукупні показники України у процесі демократизації згідно з Індексом трансформації Бертельсманна за 2024 рік*

ІНДЕКС СТАТУСУ (Україна: 32 місце із 137 країн; 2024 рік)		6,51	УПРАВЛІНСЬКИЙ ІНДЕКС (Україна: 24 місце із 137 країн; 2024 рік)		6,04
Демократичний статус (31 місце із 137 країн)	7,05	Економічний статус (46 місце із 137 країн)	5,96		
Державність	7,3	Рівень соціально-економічного розвитку	5,0	Рівень складності	4,4
Монополія на застосування сили	4,0	Соціально-економічні бар'єри	5,0	Структурні обмеження	10,0
Державна ідентичність	9,0	Організація ринкової системи та конкуренції	7,3	Традиції громадянського суспільства	3,0
Відсутність впливу релігійних догм	9,0	Організація ринкової системи	7,0	Конфліктна інтенсивність	2,0
Наявність адміністративних структур	7,0	Конкурентна політика	7,0	Валовий національний дохід на душу населення	3,0
Політична участь	7,8	Лібералізація зовнішньої торгівлі	8,0	ООН. Освітній індекс	1,0
Вільні та чесні вибори	8,0	Банківська система	7,0	Державність і верховенство права	4,3
Ефективність діяльності влади	8,0	Монетарна та фіскальна стабільність	8,0	Ефективність управління	6,9
Права на асоціації/збори	9,0	Монетарна стабільність	9,0	Здатність здійснювати управління	6,7
Свобода висловлювань	6,0	Фіскальна стабільність	7,0	Розстановка пріоритетів	6,0
Верховенство права	6,3	Приватна власність	7,0	Впровадження рішень	6,0
Розмежування влади	5,0	Право власності	6,0	Вивчення підходів до політики	8,0
Незалежність судової системи	7,0	Приватне підприємництво	8,0	Ресурсна ефективність	6,7
Притягнення до відповідальності за службові зловживання	6,0	Стан соціального забезпечення	6,5	Ефективне використання активів	7,0
Громадянські права	7,0	Мережі соціального захисту	6,0	Узгодження політики	7,0
Стабільність демократичних інституцій	7,5	Рівність можливостей	7,0	Антикорупційна політика	6,0
Ефективність діяльності демократичних інституцій	7,0	Економічна ефективність	2,0	Формування консенсусу	6,6
Підтримка демократичних інституцій	8,0	Вихідна потужність	2,0	Консенсус щодо цілей	8,0
Політична та соціальна інтеграція	6,5	Сталий розвиток	6,0	Антидемократичні актори	8,0
Партійна система	4,0	Екологічна політика	6,0	Розмежування / управління конфліктами	5,0
Групи інтересів	7,0	Політика в галузі освіти / наукових досліджень	6,0	Громадянська участь	6,0
Утвердження демократії	7,0			Примирення	6,0
Соціальний капітал	8,0			Міжнародна співпраця	7,7
				Ефективне використання підтримки	8,0
				Довіра	7,0
				Регіональна співпраця	8,0

*Авторська розробка за джерелом [205]

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 15:27:50 25.05.2026

Назва файлу з підписом: 1. Дисертація_О.Малишева.pdf.xml
Розмір файлу з підписом: 16.8 КБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: 1. Дисертація_О.Малишева.pdf
Розмір файлу без підпису: 4.6 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Малишева Оксана Василівна
П.І.Б.: Малишева Оксана Василівна
Країна: Україна
РНОКПП: 2714216966

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 15:27:37
25.05.2026

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг
Серійний номер: 514B5C86A1E5DA1104000000F5001E001120BE05
Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Кваліфікований
Тип контейнера: Підпис та дані в окремих файлах (XAdES detached)
Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.04.06 13:00